

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

К. М. Плутицька, К.О. Панкратова

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО (ОСОБЛИВА ЧАСТИНА)
(частина I)

Курс лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Право»
освітньо-професійної програми «Право»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № від

Запоріжжя
2023

УДК : 343.3/.7(075.8)
П402

Плутницька К. М., Панкратова К.О. Кримінальне право (Особлива частина): курс лекцій для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право» : в 2-ох частинах. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2023. Ч. 1. 208 с.

У виданні подано тексти лекцій з дисципліни «Кримінальне право (Особлива частина)». Лекційний матеріал відповідає робочій програмі та охоплює 10 перших тем курсу, які вивчаються протягом п'ятого семестру. Детально висвітлено поняття кримінального права України (Особливої частини), наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень, а також розглянуто загальні характеристики складів кримінальних правопорушень з розділів I-IX Особливої частини Кримінального кодексу України. Для діагностики рівня засвоєння знань запропоновано питання для самоконтролю. Для поглибленого вивчення теоретичних основ курсу рекомендовано літературу.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Право».

Рецензент

І. В. Єна, канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ

Відповідальний за випуск

М. О. Ларкін, канд. юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та правоохоронної діяльності ЗНУ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ (ОСОБЛИВА ЧАСТИНА). НАУКОВІ ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	9
I. Поняття, значення і завдання особливої частини кримінального права України.....	9
II. Види норм Особливої частини кримінального права.....	11
III. Система Особливої частини КК України.....	12
IV. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень.....	13
ТЕМА 2. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	26
I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.....	26
II. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України).....	30
III. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України).....	34
IV. Державна зрада (ст. 111 КК України).....	35
V. Колабораційна діяльність (ст. 111 ¹ КК України).....	39
ТЕМА 3. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ.....	49
I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.....	50
II. Умисне вбивство (ст. 115 КК України).....	51
III. Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України).....	61
IV. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України).....	64
V. Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України).....	65
VI. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України).....	66
VII. Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК України України).....	67
VIII. Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України).....	69
IX. Незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК України).....	70
X. Залишення в небезпеці (ст. 135 КК України).....	72
XI. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України).....	73
XII. Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 143 КК України).....	74
XIII. Насильницьке донорство (ст. 144 КК України).....	76
ТЕМА 4. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ.....	79

I.	Поняття та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.....	79
II.	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України).....	81
III.	Насильницьке зникнення (ст. 146 ¹ КК України).....	86
IV.	Захоплення заручників (ст. 147 КК України).....	88
V.	Підміна дитини (ст. 148 КК України).....	90
VI.	Торгівля людьми (ст. 149 КК України).....	91
VII.	Експлуатація дітей (ст. 150 КК України).....	99
VIII.	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст.150 ¹ КК України).....	100
IX.	Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України).....	101
ТЕМИ 5. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДТОРКАНОСТІ ОСОБИ.....		104
I.	Згвалтування (стаття 152 КК України).....	104
II.	Сексуальне насильство (ст. 153 КК України).....	116
III.	Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).....	116
IV.	Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (Ст. 155 КК України).....	118
V.	Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України).....	120
ТЕМА 6. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА.....		125
I.	Загальна характеристика Розділу VI КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».....	125
II.	Порушення недоторканості житла (ст. 162 КК України).....	127
III.	Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України).....	128
IV.	Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України).....	129
V.	Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України).....	130
VI.	Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України).....	131
VII.	Порушення недоторканості приватного життя (ст. 182 КК України).....	132
ТЕМА 7. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ.....		135
I.	Загальна характеристика Розділу VI КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».....	136
II.	Крадіжка (ст. 185 КК України).....	139
III.	Грабіж (ст. 186 КК України).....	141
IV.	Розбій (ст. 187 КК України).....	142
V.	Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст.188-1 КК України).....	144
VI.	Вимагання (ст. 189 КК України).....	145
VII.	Шахрайство (ст. 190 КК України).....	148

VIII. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).....	150
IX. Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК України).....	151
X. Знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194, ст. 196 КК України).....	152
XI. Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України).....	155
XII. Погроза знищення майна (ст. 195 КК України).....	156
XIII. Порухення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України).....	156
XIV. Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК України).....	157
ТЕМА 8. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	160
I. Поняття, види та загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.....	160
II. виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут піддроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України).....	163
III. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України).....	166
IV. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України).....	169
V. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України).....	172
VI. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).....	174
ТЕМА 9. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ.....	177
I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля.....	177
II. Забруднення або псування земель (ст. 239 КК України).....	180
III. Порухення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України).....	181
IV. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України).....	183
V. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України).....	184
VI. Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України).....	186
ТЕМА 10. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ.....	190

I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти громадської безпеки.....	190
II. Терористичний акт (ст. 258 КК України).....	193
III. Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України).....	196
IV. Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України).....	196
V. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України).....	200
VI. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270 КК України).....	204
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	205
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	206

ВСТУП

Кримінальне право України – одна з фундаментальних (базових) навчальних дисциплін, що вивчається у закладах вищої освіти. Вона передуює вивченню інших наук кримінально-правового циклу – криминології, криміналістики, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального права, а також оперативно-розшукової діяльності

Метою вивчення навчальної дисципліни «Кримінальне право (Особлива частина)» є формування у здобувачів системи знань про зміст найважливіших кримінально-правових інститутів, основних положень Кримінального кодексу України загалом та розділами Особливої частини Кримінального кодексу України зокрема, а також формування у здобувачів навичок захисту прав і свобод, підвищення рівня правових знань, правосвідомості та правової культури.

Основними завдання навчальної дисципліни «Кримінальне право (Особлива частина)» є:

- набути систему знань щодо основних етапів розвитку та становлення кримінального права в Україні;

- набути систему теоретичних знань з особливої частини кримінального права;

- виробити здатність визначати специфіку кримінальних правопорушень та їх об'єднання в розділи Особливої частини Кримінального кодексу України;

- засвоїти зміст концептуальних засад теорії та методології кваліфікації кримінальних правопорушень;

- набути вміння визначати взаємозв'язок та взаємообумовленість правильної кваліфікації кримінальних правопорушень з ефективністю протидії злочинності;

- засвоїти основні напрями кваліфікації кримінальних правопорушень при попередній кримінально протиправній діяльності, співучасті, множинності кримінальних правопорушень в Україні;

- набуття здобувачами вмінь щодо аналізування тенденцій розвитку кримінального права в Україні.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен набути таких результатів навчання (знання, уміння тощо) та компетентностей:

- проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел інформації, що стосується кримінального права України (Кримінальний кодекс України, узагальнення судової практики, правові позиції Верховного Суду України, монографії, наукові статті тощо).

- демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних правових інститутів кримінального права і норм фундаментальних галузей права.

- виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

- готувати проекти необхідних актів застосування права відповідно до правового висновку зробленого у різних правових ситуаціях

- надавати консультації щодо можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів у різних правових ситуаціях.

Лекціям відводиться важлива роль у структурі курсу «Кримінальне право (Особлива частина)». Лекція є основною формою проведення навчальних занять, вона призначена для засвоєння теоретичного матеріалу. Проте отримання міцних і глибоких знань неможливе без поєднання пасивного засвоєння теоретичних основ дисципліни під час лекцій з ретельною підготовкою до практичних занять, викладенням і обґрунтуванням свого бачення щодо вирішення того чи іншого питання, вміння вести аргументовану полеміку, обстоювати власну точку зору.

Запропонований курс лекцій має на меті надати комплекс послідовно та системно викладених основних теоретичних і практичних положень особливої частини кримінального права України в стислій, узагальненій формі, акцентуючи увагу здобувачів основних нормативних та доктринальних положеннях

Зміст курсу лекцій визначено переліком тем та їх змістом, які включені до робочої програми дисципліни.

Використовуючи курс лекцій, слід, однак, урахувувати, що він містить лише певний мінімальний (базисний) обсяг матеріалу із вказаної навчальної дисципліни і у цьому плані виступає лише своєрідним допоміжним виданням, яке орієнтує читача і зосереджує його увагу на основних положеннях, що повинні бути ним вивчені та засвоєні.

Тому для того, щоб у повному обсязі опанувати матеріал навчальної дисципліни, необхідно перш за все і в обов'язковому порядку звернутися до інших джерел:

- Кримінального кодексу України та інших нормативно-правових актів;
- Постанов Пленуму Верховного Суду України;
- Правових висновків Верховного Суду, які згідно з ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень і повинні враховуватися судами при застосуванні відповідних норм закону про кримінальну відповідальність.

Необхідно також звернутися до підручників з кримінального права, відповідних навчальних і навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів до закону про кримінальну відповідальність, спеціальної наукової літератури та матеріалів судової практики.

Звертаємо також увагу здобувачів, що наприкінці кожної теми, надані питання самоконтролю та список рекомендованої літератури

ТЕМА 1. ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ (ОСОБЛИВА ЧАСТИНА). НАУКОВІ ОСНОВИ КВАЛІФІКАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Мета лекції: засвоєння поняття, значення і завдання Особливої частини кримінального права України, її системи, а також основ кваліфікації кримінальних правопорушень, з'ясуванні її значення та наукових основ розвитку

План:

- I. Поняття і значення Особливої частини кримінального права України.
- II. Види норм Особливої частини кримінального права.
- III. Система Особливої частини Кримінального кодексу України.
- IV. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень.

Перелік ключових термінів і понять: особлива частина кримінального права; заборонні норми; роз'яснювальні норми; заохочувальні норми; виняткові норми; кримінально-правова кваліфікація; кваліфікація кримінальних правопорушень; офіційна кваліфікація; неофіційна кваліфікація; принципи кваліфікації кримінального правопорушення; принцип законності; принцип офіційності; принцип об'єктивності; принцип точності; принцип індивідуальності кваліфікації; принцип повноти кваліфікації; принцип вирішення суперечних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються; принцип недопустимість подвійного інкримінування; принцип стабільності кваліфікації; фактична підстава кваліфікації; юридична підстава кваліфікації; об'єкт кваліфікації; суб'єкт кваліфікації; зміст кваліфікації; формула кваліфікації

I. Поняття, значення і завдання особливої частини кримінального права України

Кримінальне право складають 2 частини: Загальна та Особлива, які є підсистеми Кримінального кодексу України (далі КК України) і тісно пов'язані між собою. Цей взаємозв'язок (єдність) визначається їх спільними завданнями і принципами. Так, загальні поняття і ознаки кримінального правопорушення та інші інститути Загальної частини наповнюються конкретним змістом у нормах Особливої частини. Норми Загальної частини КК України неможливо застосувати окремо без урахування положень норм Особливої частини, якими передбачені конкретні діяння, у зв'язку із вчиненням яких вирішується питання кримінально-правової оцінки.

Зміст норм Особливої частини неможливо розкрити та застосувати без таких положень норм Загальної частини як поняття кримінального

правопорушення, вина, суб'єкт кримінального правопорушення, чинність закону про кримінальну відповідальність, а також, часто, співучасть у кримінальному правопорушенні, покарання, строки давності, обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння тощо.

Наприклад, неможливо кваліфікувати замах на кримінального правопорушення або співучасть у кримінальному правопорушенні без посилання на ст. 15 КК або ст. 27 Особливої частини КК України.

В нормах Загальної та Особливої частин КК України закладено єдині принципи кримінально-правової політики держави у боротьбі зі злочинністю, а також її завдання, визначені у ч. 1 ст. 1 КК України: —...правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням.

В Особливій частині КК України наводиться вичерпаний перелік суспільно небезпечних діянь, вчинення яких є кримінальним правопорушенням і загрожує винній особі кримінальним покаранням від імені держави. В нормах Особливої частини вказуються, які конкретні суспільно небезпечні діяння визнаються законом кримінально протиправними і які види заходів покарання можуть бути призначені судом за їх вчинення.

Тільки ті діяння, які прямо передбачені відповідними статтями Особливої частини КК України, визнаються кримінальними правопорушеннями. В цьому полягає принцип: немає кримінального правопорушення без вказівки щодо нього в законі.

Особлива частина кримінального права – це його невід'ємна, систематизована сукупність кримінально-правових норм, в яких законодавцем визначено юридично значущі ознаки суспільно небезпечних діянь, скоєння яких є кримінальним правопорушенням, види і розміри покарань, які можуть призначатися судом до осіб, винних у їх скоєнні, а також певні умови настання кримінальної відповідальності за конкретними нормами Особливої частини КК України або звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння певних кримінальних правопорушень.

Значення Особливої частини полягає в тому, що вона:

1. містить вичерпаний перелік і описує ознаки суспільно-небезпечних діянь, визнаних законодавцем кримінальним правопорушенням;
2. дає змогу чітко виявити характер і специфіку кримінально протиправних діянь, тож впливає на розробку та реалізацію заходів із запобігання й припинення кримінальних правопорушень;
3. сприяє правильному застосуванню закону та тлумаченню його змісту;
4. створює умови для дотримання законності при притягненні осіб до кримінальної відповідальності та здійснення правосуддя у кримінальному провадженні.

II. Види норм Особливої частини кримінального права

Норми Особливої частини поділяють на:

1) *заборонні*; 2) *роз'яснювальні*; 3) *заохочувальні*; 4) *виняткові*.

Абсолютну більшість норм Особливої частини КК належать до **заборонних норм** - кримінально-правові норми, в яких зафіксовано видові ознаки окремих кримінальних правопорушень (ознаки юридичних складів кримінальних правопорушень (диспозиція) та встановлено вид і розмір покарань за їх вчинення (санкція).

Наприклад, у ч. 1 ст. 114 КК України «Шпигунство» в диспозиції зміст кримінального правопорушення визначається як: «Передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем або особою без громадянства».

Санкція вказаної норми передбачає за вчинення вказаних дій наступні негативні наслідки для винних осіб: «позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої».

Роз'яснювальні норми – це кримінально-правові норми, в яких містяться положення, які сприяють правильному розумінню змісту й однаковому застосуванню заборонних норм (дефініції понять, приблизні переліки, пояснення щодо розуміння певних ознак тощо).

Наприклад, у примітці 1 до ст. 110² КК України «Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України» дається визначення поняття «фінансуванням дій», яке вживається у вказаній статті: «Фінансуванням дій, передбачених у цій статті, є дії, вчинені з метою їх фінансового або матеріального забезпечення».

Заохочувальні норми – це кримінально-правові норми, в яких передбачено спеціальні (відносно тих, які містяться в розділі IX Загальної частини КК України) види звільнення від кримінальної відповідальності.

Наприклад, ч. 4 ст. 311 КК України передбачає, що особа, яка добровільно здала прекурсори, що призначалися для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, і вказала джерело їх придбання або сприяла розкриттю кримінального правопорушення, пов'язаного із незаконним обігом прекурсорів, наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, звільняється від кримінальної відповідальності за незаконні їх виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання.

Виняткові норми – це кримінально-правові норми, в яких передбачено відступ від загальних правил притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення.

Нині чинний КК України містить два види виняткових норм: *обмежувальні* (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК України) та *розширювальні* (прим. 3 до ст. 149; прим. 2 до ст. 303 КК України).

Обмежувальні виняткові норми Особливої частини КК України – це кримінально-правові норми, в яких передбачено відступ від загальних правил притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення в бік обмеження сфери дії окремих заборонних норм.

Наприклад, ч. 2 ст. 385 КК України, якою встановлено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Розширювальні виняткові норми Особливої частини КК України – це кримінально-правові норми, в яких передбачено відступ від загальних правил притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення того чи іншого кримінального правопорушення в бік розширення сфери дії окремих заборонних норм (наприклад, примітки до ст. ст. 149 і 303 КК України).

КК України містить низку норм, які водночас охоплюють положення як заборонного, так і роз'яснювального характеру, або заборонного та виняткового характеру, або заборонного, роз'яснювального та виняткового характеру (наприклад, ч. 1 ст. 185 КК України містить як положення щодо заборони крадіжки та покарання за її вчинення, так і визначення змісту поняття «крадіжка»). Норм, які одночасно містять положення заборонного та виняткового характеру, кілька (статті 262, 263, 342 КК України тощо). Принаймні одна норма Особливої частини КК одночасно містить положення заборонного, роз'яснювального та виняткового характеру (ч. 1 ст. 201 КК). У цілому норми, які одночасно містять положення заборонного й іншого характеру, слід вважати заборонними, адже їх головне призначення – заборона певних видів суспільно небезпечної поведінки.

Є у КК України й кілька норм, які одночасно містять положення заохочувального та виняткового характеру (ч. 6 ст. 255; ч. 2 ст. 258³; ч. 4 ст. 258⁵; ч. 4 ст. 289 КК України). У цілому такі норми є заохочувальними, адже їх призначення – стимулювання правомірної поведінки винних у напряму ліквідації потенційних наслідків вчиненого та сприяння розкриттю окремих видів кримінальних правопорушень.

III. Система Особливої частини КК України

Особлива частина КК України складається з двадцяти розділів. Система Особливої частини КК України побудована переважно за *родовими об'єктами кримінальних правопорушень*. Назви відповідних розділів Особливої частини КК України здебільшого прямо вказують на цей об'єкт (наприклад, Розділ I «Злочини проти основ національної безпеки України», тож родовий об'єкт усіх злочинів, передбачених цим розділом – основи національної безпеки). Водночас розділи у своїх назвах відбивають особливості безпосередніх об'єктів основних груп кримінальних правопорушень, що ними об'єднані. Зокрема, у Розділі II об'єднані кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я

особи, у розділі III – кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи.

Роз'яснювальні норми містяться здебільшого у примітках до тих статей, в яких закріплено положення, що потребують законодавчого роз'яснення. Це пояснюється тим, що роз'яснювальні норми безпосередньо не впливають на процес боротьби зі злочинністю (не є проявом кримінально-правової політики держави), а лише пояснюють певні терміни, поняття, ознаки тощо.

Через те, що заохочувальні та виняткові норми мають пряме відношення до настання чи ненастання кримінальної відповідальності за тією чи іншою заборонною нормою та віддзеркалюють певну сферу кримінально-правової політики нашої держави, однак не описують основного чи кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, вони розміщуються в останніх частинах і, як виняток, в примітках до статей 149 і 303 КК України.

Заборонні норми чинного КК України здебільшого розміщено з дотриманням таких основних правил систематизації:

1) заборонні норми, що описують основний склад кримінального правопорушення, розміщуються в першій частині відповідної статті Особливої частини КК України;

2) заборонні норми, що описують кваліфіковані, особливо кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, розміщуються в частинах 2,3,4 тощо мірою зростання видової суспільної небезпеки описуваних ними діянь;

3) статті, що містять заборонні норми, групуються в розділі Особливої частини КК України виходячи з тотожності або однорідності основних безпосередніх об'єктів, описуваних ними складів кримінальних правопорушень;

4) послідовність розміщення статей, що містять заборонні норми, у межах одного розділу Особливої частини КК визначається суспільною небезпекою описуваних ними кримінальних правопорушень – від більш небезпечних до менш небезпечних;

5) послідовність розміщення розділів в Особливій частині КК України визначається ієрархією цінностей (від найбільш важливої до найменш важливої), що підлягають кримінально-правовій охороні, комплексом заборонних норм того чи іншого розділу.

IV. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень

Головними у змісті і призначенні Особливої частини кримінального права є кваліфікації кримінальних правопорушень. Зауважимо, що слід відмежовувати поняття «кримінально-правова кваліфікація» та «кваліфікація кримінальних правопорушень».

Кримінально-правові кваліфікація включає не тільки кваліфікацію кримінальних правопорушень, а й кваліфікацію інших діянь, які можуть і не бути кримінальним правопорушенням (малозначність діянь; діянь, вчинених за

обставинами, що виключають кримінальну протиправність діяння; діянь осіб, які є неосудними чи не досягли віку кримінальної відповідальності тощо).

Кваліфікація кримінальних правопорушень – це встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками кримінального правопорушення, передбаченого нормою закону про кримінальну відповідальність.

Кваліфікація кримінальних правопорушень може бути офіційною (легальною) та доктринальною (неофіційною).

Офіційна кваліфікація завжди здійснюється:

- 1) по конкретному кримінальному провадженню;
- 2) уповноваженими на це офіційними представниками держави (слідчим, прокурором, суддею);
- 3) її висновки закріплюються в певних правових документах (обвинувальному акті, вироку тощо).

Офіційна кваліфікація завжди є однією з форм правозастосовної діяльності і тому тягне за собою передбачені законом правові наслідки (наприклад, є підставою для фіксування кримінального провадження, тримання під вартою як запобіжного заходу тощо).

Неофіційна кваліфікація – правова оцінка відповідного кримінального правопорушення, яка здійснюється неофіційними особами. Найчастіше таку кваліфікацію дають в публікаціях, доповідях, висновках наукових працівників. Вона може здійснюватися також різними організаціями та окремими громадянами.

Зміст кваліфікації кримінального правопорушення полягає в тому, що вона:

- 1) здійснюється уповноваженими органами держави – досудового розслідування, прокуратури, суду;
- 2) проводиться у відповідній процесуальній формі, а її результати закріплюються в актах вказаних вище органах;
- 3) тягне правові наслідки як для осіб, дії яких кваліфікуються, так і для державних органів;
- 4) спрямована на оцінку суспільно небезпечної поведінки особи, тому визначається кримінально-правова норма, що передбачає відповідальність за вчинене діяння.

Наукові основи кваліфікації кримінального правопорушення охоплюють розгляд положень щодо принципів, передумов, підстав, структури, видів, функцій, правил та юридичного закріплення її результатів.

Принципи кваліфікації кримінального правопорушення – це система науково обґрунтованих, стабільних, свідомо застосовуваних, найбільш загальних положень, на підставі яких здійснюється вибір кримінально-правової норми, котра передбачає скоєне діяння, доводиться необхідність застосування саме цієї норми та процесуально закріплюється висновок, що діяння охоплюється саме обраною нормою.

Принципи кваліфікації

1) **законність**. Цей принцип пов'язаний з вирішенням усіх питань кваліфікації кримінальних правопорушень. Найбільш чітко дія цього принципу виявляється в таких положеннях:

✓ фактичною підставою кваліфікації можуть бути лише дані, отримані відповідно до вимог кримінального процесуального закону. Інформація, здобута без дотримання відповідних положень КПК України, зокрема й оперативним шляхом, унаслідок примушування до давання показань, фальсифікацією доказів, не повинна братися до уваги при кваліфікації скоєного. Також при кваліфікації обов'язково мають бути взяті до уваги як обставини, що погіршують, так і обставини, що покращують становище особи, дії якої кваліфікуються;

✓ посягання кваліфікуються за законом, який набрав чинності до вчинення посягання. Ця теза прямо впливає з ч. 2 ст. 58 Конституції України, згідно з якою, ніхто не може відповідати за діяння, що на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення;

✓ при кваліфікації диспозиція є пріоритетною щодо санкції кримінально-правової норми. Це означає, що кваліфікуючи кримінальне правопорушення, слід виходити з ознак посягання, закріплених у диспозиції статті Особливої частини КК України, а не із санкції можливого покарання. Санкції статей Особливої частини КК України при кваліфікації беруться до уваги лише в разі потреби порівняти суспільну небезпечність норм, які конкурують;

✓ неприпустима кваліфікація за аналогією, тобто за нормою, що прямо не передбачає скоєного посягання (ч. 4 ст. 3 КК України). Варто звернути увагу й на таке: діяння кваліфікується як кримінальне правопорушення лише тоді, коли воно не підлягає кваліфікації як адміністративний чи дисциплінарний проступок або інше правопорушення;

2) **офіційність**. Кваліфікація кримінальне правопорушення є оцінкою скоєного від імені державних органів, уповноважених на застосування кримінального закону, а кваліфікація, здійснена у вироку суду, — від імені держави. Тож правові наслідки тягне за собою лише кваліфікація, що дана органами дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду у відповідній процесуальній формі. Так звана, неофіційна кваліфікація, що її здійснюють інші учасники процесу (науковці, студенти, окремі громадяни) кримінально-правового значення не має; її авторитет полягає лише у вагомості аргументів, висунутих на користь певного рішення. Із принципу офіційності кваліфікації впливає, що законодавець не може покладати на окремих громадян обов'язку кваліфікувати чи то свої дії, чи дії інших осіб;

3) **об'єктивність**. Кваліфікацію здійснює особа, що провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя самостійно. Вказівки щодо кваліфікації діяння можуть бути дані лише в порядку, передбаченому законом. При кваліфікації кримінального правопорушення виходять зі встановлених у процесуальному порядку обставин справи, а не з власних здогадок, припущень або вподобань. Одночасно необхідно керуватися кримінальним законом, актами його

офіційного тлумачення, а не своєю суб'єктивною оцінкою скоєного та розумінням закону;

4) **точність**. Діяння кваліфікується за статтею кримінального закону, що найбільш точно описує його ознаки. В разі, коли стаття кримінального закону, за якою кваліфікується діяння, викладена в іншій редакції, зазначається редакція закону від якої дати застосовується в цьому конкретному випадку. Здійснення кваліфікації кримінального правопорушення передбачає вказівку на статтю кримінального закону, а якщо стаття містить у собі частини чи пункти — то й на відповідну частину або пункт. Формулюючи обвинувачення, вказують усі наявні ознаки відповідного кримінального правопорушення. Якщо аналізуються нормативно-правові акти інших галузей права (за наявності бланкетних диспозицій), то треба визначити статтю, пункт, параграф, які передбачають допущене порушення, та розкрити їхню суть, що допоможе при формулюванні обвинувачення.

При кваліфікації готування до кримінального правопорушення чи замаху на кримінальне правопорушення вказується частина статті кримінального закону, що передбачає відповідний вид попередньої кримінально протиправної діяльності. Під час кваліфікації кримінального правопорушення, вчинених у співучасті, вказується частина статті кримінального закону, що передбачає відповідний вид співучасника, крім виконавця (співвиконавця). При цьому обов'язково беруть до уваги форму співучасті.

У разі конкуренції статей кримінального закону, одна з яких є спеціальною та призначена для кваліфікації певних діянь, а інша загальною (поряд з цим діянням охоплює й інші діяння), застосовується тільки спеціальна стаття. Одночасна кваліфікація за загальною та спеціальною статтями виключається, хоча з цього правила є винятки. Якщо діяння не охоплюється жодною зі спеціальних статей, то воно кваліфікується за загальною статтею.

Точність кваліфікації кримінального правопорушення повинна бути досягнута незалежно від того, чи впливає це на можливе покарання, чи іншим чином відбивається на кримінально-правовому становищі особи, діяння якої кваліфікуються;

5) **індивідуальність кваліфікації**. Цей принцип базується на вимогах ч. 2 ст. 61 Конституції України, яка передбачає, що юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Отож посягання кожної особи кваліфікується індивідуально, окремо, самостійно. Навіть співучасники одного й того ж кримінального правопорушення можуть нести відповідальність за різними нормами кримінального закону. Якщо кримінальний закон встановлює відповідальність у певній нормі, зважаючи на обставини, що характеризують лише особу певного учасника кримінального правопорушення (наприклад, повторність або рецидив), то за цією нормою кваліфікуються посягання лише суб'єкта, який наділений відповідними ознаками;

б) **повноти кваліфікації**. Кваліфікація має охоплювати всі посягання, вчинені винною особою. Неприпустимо зосереджувати увагу лише на частині

скоєного та ставити у вину порушення лише деяких норм Особливої частини КК України, хоч би ця частина охоплювала найбільш небезпечні кримінальні правопорушення, а решта — порівняно менш небезпечні посягання. Коли діяння вчинено за наявності одночасно кількох кваліфікуючих ознак, передбачених різними частинами, пунктами статті, воно кваліфікується за всіма частинами, пунктами статті. Якщо особа при вчиненні кримінального правопорушення у співучасті виконувала одночасно кілька ролей, діяння повинно кваліфікуватися з посиланнями на всі частини статті про співучасть, які передбачають відповідні дії. При конкуренції статей кримінального закону, одна з яких охоплює все скоєне діяння, а інша лише його частину, застосовується стаття, що найповніше охоплює діяння;

7) **вирішення суперечних питань на користь особи, дії якої кваліфікуються.** У ч. 3 ст. 62 Конституції України прямо зазначено, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Міжнародно-правові пакти про права людини також виходять з позиції, згідно з якою, недоліки в законодавстві та сумнівні положення не можуть погіршувати становище особи. З огляду на це, питання, що виникають у зв'язку з проведенням кваліфікації та прямо не врегульовані чинним кримінальним законодавством, вирішуються на користь особи, діяння якої кваліфікуються.

Закінчене кримінальне правопорушення, вчинене з неконкретизованим чи альтернативним умислом, кваліфікується за статтею кримінального закону, що передбачає фактично вчинене діяння. Готування до кримінального правопорушення чи замах на кримінальне правопорушення, вчинене з альтернативним або неконкретизованим умислом, кваліфікується як готування чи замах на найменш небезпечний з кримінальне правопорушення, охоплюваних умислом особи. При помилці особи у визначенні фактичних обставин справи діяння кваліфікується як замах на вчинення того кримінального правопорушення, котрий охоплювався умислом особи.

Зміна кваліфікації можлива лише у бік покращення кримінально-правового становища обвинуваченого чи підсудного, тобто на норму Особливої частини КК України, що передбачає менш тяжкий вид кримінального правопорушення. Якщо ж у процесі розслідування чи розгляду справи у суді виникає потреба перекваліфікувати скоєне на норму, що передбачає більш тяжкий вид кримінального правопорушення (поставити у вину статтю КК України, яка передбачає більш суворе покарання, притягти до відповідальності не за простий, а за кваліфікований вид кримінального правопорушення), то справа має бути повернута на попередню стадію, де пред'являється нове обвинувачення, проводиться додаткове розслідування тощо;

8) **недопустимість подвійного інкримінування.** Конституція України закріпила загальноправовий принцип «non bis in idem», передбачивши в ч. 1 ст. 61, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те ж правопорушення. Стосовно кваліфікації

кримінального правопорушення цей принцип повинен мати таку інтерпретацію: посягання не може кваліфікуватися за статтею Особливої частини КК, якщо інша норма з інкримінованих цій же особі, повністю охоплює скоєне.

На вказаному принципі також базується низка правил кваліфікації кримінальних правопорушень. Так, діяння, що є необхідною ознакою іншого кримінального правопорушення, окремо не кваліфікується, якщо воно є менш небезпечним, аніж це кримінальне правопорушення. Діяння, що отримало правову оцінку як адміністративний проступок або інше правопорушення, не може одночасно бути ознакою кримінального правопорушення.

При конкуренції кількох статей, що передбачають кримінальне правопорушення, вчинені за пом'якшуючих обставин, діяння кваліфікується за статтею, яка передбачає найменш небезпечний вид кримінального правопорушення. При конкуренції кількох статей, частин статей, що передбачають кримінальні правопорушення, вчинені за обтяжуючих (кваліфікуючих) ознак, діяння кваліфікується за статтею (частиною статті), яка передбачає найбільш небезпечний вид кримінального правопорушення.

Посягання, що передбачене самостійною кримінально-правовою нормою, яке є способом вчинення іншого кримінального правопорушення (основного), повністю охоплюється нормою про це кримінальне правопорушення, якщо спосіб менш небезпечний, аніж основне кримінальне правопорушення;

9) **стабільність кваліфікації.** На всіх етапах розслідування та судового провадження кваліфікація не може змінюватися довільно. Якщо виникає потреба в зміні раніше даної кваліфікації, то це свідчить про наявність щонайменше однієї з таких обставин:

✓ встановлено нові фактичні обставини справи, що мають кримінально-правове значення, або ж навпаки, ті обставини, які раніше бралися до уваги при кваліфікації, визнані недоведеними;

✓ змінився кримінальний закон у бік пом'якшення відповідальності, а тому він набув зворотної чинності в часі;

✓ виявлено помилку, котрої припустилися при попередній кваліфікації;

✓ встановлено зловживання службових осіб, які кваліфікували скоєне на попередньому етапі;

✓ змінилися обов'язкові правила кваліфікації.

Зміна кваліфікації повинна бути обґрунтована та належним чином оформлена процесуально.

Підстави кваліфікації кримінальних правопорушень:

Фактична – обставини кримінального провадження, наявні в реальній дійсності, що стали відомі уповноваженим органам і були процесуально закріплені.

Юридична – юридичний склад кримінального правопорушення, що міститься в кримінально-правовій нормі.

Передумови правильної кваліфікації:

1) глибоке вивчення та розуміння особою, що застосовує кримінально-правові норми, засад кримінального права, кримінально-правової політики держави, слідчої та судової практики;

2) правильне з'ясування та тлумачення змісту кримінального закону, всіх ознак конкретної кримінально-правової норми;

3) повне й усебічне дослідження фактичних ознак скоєного суспільно небезпечного діяння;

4) застосування правил кваліфікації кримінальних правопорушень, вироблених теорією та практикою, при обґрунтованому поєднанні ознак кримінальних правопорушень, що встановлені законом, із ознаками вчиненого діяння.

Структура кваліфікації кримінальних правопорушень:

Об'єкт кваліфікації – це діяння, що підлягає кримінально-правовій оцінці.

Суб'єкт кваліфікації – це органи, що здійснюють кримінально-правову оцінку діяння.

Зміст кваліфікації – це те, що складає її сутність, у зв'язку з чим розпочинається та заради чого здійснюється певна діяльність, тобто це оцінка скоєного з погляду кримінального закону як кримінальне правопорушення чи не кримінально протиправної поведінки.

Правила кваліфікації кримінальних правопорушень:

1) усі фактичні ознаки вчиненого мають відповідати юридичним ознакам складу кримінального правопорушення;

2) ознаки вчиненого кримінального правопорушення слід відмежовувати, відокремлювати від суміжних складів кримінальних правопорушень;

3) до вчиненого кримінального правопорушення завжди повинна застосовуватися та кримінально-правова норма, яка найбільш повно охоплює його ознаки;

4) за наявності у вчиненому діянні ознак загальної та спеціальної норм застосовують спеціальну норму;

5) кваліфікований склад кримінального правопорушення має пріоритет (перевагу) перед основним складом, а особливо кваліфікований – перед кваліфікованим і поглинає його;

6) діяння, при якому заподіяння шкоди додатковому безпосередньому об'єктові посягання є способом, складовою частиною заподіяння шкоди основному об'єктові, кваліфікується як одне кримінальне правопорушення; діяння, при вчиненні якого шкода додатковому об'єктові заподіюється факультативно, кваліфікується як сукупність кримінальних правопорушень;

7) спосіб вчинення кримінальних правопорушень не утворює сукупності кримінальних правопорушень, якщо він є обов'язковою, необхідною та невід'ємною ознакою певного діяння;

8) кожна наступна стадія завершення кримінального правопорушення поглинає попередню: склад закінченого кримінального правопорушення

поглинає склад замаху, а склад замаху поглинає склад готування до цього кримінального правопорушення;

9) умисел завжди поглинає необережність, а будь-який вищий ступінь вини поглинає нижчий;

10) при конкуренції самостійної норми та норми про співучасть у більш тяжкому кримінальному правопорушенні застосовується норма про співучасть тощо.

Юридичне закріплення результатів кваліфікації складається з наступних компонентів:

1) *виклад фактичних обставин кримінального провадження* – це формулювання фактичного складу діяння, тобто опис поведінки особи й інших юридичних фактів, які встановлено (процесуально доведено), які мають кримінально-правове значення та в системному поєднанні утворюють фактичний склад кримінального правопорушення. При цьому опис не має зводитися до натуралістичного відтворення деталей (наприклад, це стосується кримінальних проваджень про вбивства з особливою жорстокістю або кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості особи). Водночас воно не повинно містити абстрактних юридичних формулювань, безпосередньо вжитих у кримінальному законі, бо це буде не виклад фактичного складу кримінального правопорушення, а юридичне формулювання обвинувачення.

2) *складання формули кваліфікації* – це здійснення вказівки на статті Особливої, а за певних умов – і Загальної частин КК України, які передбачають вчинене діяння через використання скорочених, умовних позначень.

3) *юридичне формулювання обвинувачення* – це юридичні «розшифрування» та конкретизація формули кваліфікації, тобто це словесне посилення на кримінально-правові норми, що відображені у формулі кваліфікації; юридичні формулювання, що містяться в нормах кримінального закону, який встановлює відповідальність за вчинене посягання.

4) *обґрунтування кваліфікації* – це діяльність уповноважених органів держави щодо підтвердження прийнятого рішення про кваліфікацію кримінального правопорушення за певною нормою (нормами) КК України (воно полягає в наведенні доказової бази, формулюванні логічних і несуперечливих висновків тощо).

Формула кваліфікації – це сукупність буквених і цифрових позначень, які вказують на кримінально-правові норми, що підлягають застосуванню (*наприклад, п. __ч. __ст. КК України*).

Спочатку вказуються частини відповідної статті Загальної частини КК (якщо їх треба ставити у вину), а потім – пункти, частини відповідної статті чи сама стаття Особливої частини КК України.

Із Загальної частини КК України у **формулі кваліфікації кримінального правопорушення** застосовуються тільки такі норми: **ч. 1 ст. 14 (готування до кримінального правопорушення); ч. 2 ст. 15 (закінчений**

замах); ч. 3 ст. 15 (незакінчений замах); ч. 3 ст. 27 (організатор); ч. 4 ст. 27 (підбурювач); ч. 5 ст. 27 (пособник) КК.

Навпаки, ч. 2 ст. 14, ч. 1 ст. 15 (крім замаху через бездіяльність), частини 1, 2, 6 і 7 ст. 27 КК України не можуть бути застосовані при кваліфікації кримінального правопорушення. Те, що саме наведені вище норми мають бути застосовані у формулі кваліфікації кримінального правопорушення, впливає з положень ст. 16 і ч. 2 ст. 29 КК України.

Так, ст. 16 КК України «Кримінальна відповідальність за незакінчене кримінальне правопорушення» встановлює, що кримінальна відповідальність за готування до кримінального правопорушення і замах на кримінальне правопорушення настає за статтею 14 або 15 і за тією статтею Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення. На жаль, законодавець чітко не вказує, які саме частини цих статей мають бути застосовані при кваліфікації кримінального правопорушення, однак це робить слідча та судова практика. Якщо ж особа вчиняє замах на кримінальне правопорушення через бездіяльність, то при кваліфікації слід посилатися на ч. 1 ст. 15 і статтю Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за закінчене кримінальне правопорушення, на яке особа вчиняє замах (це пов'язане з тим, що частини 2 і 3 ст. 15 КК передбачають замах як дію, а тому кваліфікація з посиланням на ці частини при кримінально протиправній бездіяльності неможлива).

Частина 2 ст. 29 КК України «Кримінальна відповідальність співучасників» чітко визначає, що організатор, підбурювач і пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК України, котра передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем.

Із Особливої частини КК України у формулі кваліфікації кримінального правопорушення застосовуються тільки статті (частини статей, пункти частин статей), що містять заборонювальні норми (наприклад, ст. 113, п. 6 ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 185 КК України). Навпаки, не застосовуються у формулі кваліфікації кримінального правопорушення роз'яснювальні та заохочувальні норми.

Кваліфікація кримінального правопорушення при конкуренції кримінально-правових норм.

Ознаки конкуренції кримінально-правових норм:

1) кваліфікації підлягає вчинене одиничне кримінальне правопорушення, що не утворює множинності (повторності, сукупності та рецидиву) кримінального правопорушення.

2) одне суспільно небезпечне діяння та його наслідки (скоєне кримінальне правопорушення) підпадає під ознаки декількох кримінально-правових норм;

3) зазначені норми частково співпадають за ознаками елементів складу передбачених ними кримінальних правопорушень.

Види конкуренції кримінально-правових норм:

1) конкуренція загальної і спеціальної норм (за об'ємом);

2) конкуренція частини і цілого (за змістом).

Конкуренція загальної і спеціальної норм (за об'ємом) – це коли одна норма охоплює певне, умовно широке, коло суспільно небезпечних діянь, у тому числі й те, що підлягає кваліфікації (загальна норма), а друга – тільки частину з них (спеціально).

Конкуренція частини і цілого (за змістом) – це коли одна норма охоплює усі ознаки вчиненого кримінального правопорушення, а інша – лише його частину.

Наприклад: умисне посягання на життя іншої людини у зв'язку з виконанням нею службового або громадського обов'язку (п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України) та посягання на життя працівника правоохоронного органу та інших осіб у зв'язку з виконанням службових обов'язків або громадського обов'язку (ст.ст. 348, 379, 400, 443 КК України) утворюють конкуренцію за об'ємом, де ч. 2 ст. 115 КК України співвідноситься з іншими як загальна норма зі спеціальними.

За конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правових норм підлягає застосуванню спеціальна норма.

Конкуренцію частини і цілого (за змістом) можна продемонструвати на прикладі ч. 1 ст. 185 КК України, яка передбачає основний склад викрадення чужого майна шляхом крадіжки, та ч. 2 ст. 185 КК України – крадіжку кваліфіковану за ознаками вчинення її: 1) повторно або 2) за попередньою змовою групою осіб, як конкуренцію між основним і кваліфікованими видами складу. В даному випадку ч. 2 ст. 185 КК України співвідноситься з ч. 1 ст. 185 КК України як ціле і її частина. Вона повністю охоплює ознаки складу кримінального правопорушення останньої і передбачає дві обставини, що його обтяжують. Тому при наявності ознак, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 185 КК України, повинна застосовуватись ч. 2 ст. 185 КК, але формулювання кваліфікації має містити усі юридично значущі ознаки складу кримінального правопорушення, передбачені як ч. 2 так і ч. 1 ст. 185 КК України.

Усякий кваліфікований вид складу кримінального правопорушення має пріоритет перед основним видом.

У випадках коли кримінально протиправне діяння містить ознаки як кваліфікованого складу так і особливо кваліфікованого, **застосуванню підлягає норма, яка передбачає особливо кваліфікований склад кримінального правопорушення**

Конкуренцію норм утворюють також випадки, **коли вчинене кримінальне правопорушення одночасно має ознаки не тільки основного або кваліфікованого складу кримінального правопорушення, але й обставини, які пом'якшують відповідальність за нього.**

Наприклад: умисне вбивство двох осіб, вчинене в стані сильного душевного хвилювання при перевищенні меж необхідної оборони, що утворює конкуренцію (між загальною та спеціальними нормами) відразу трьох кримінально-правових норм: п. 1 ч. 2 ст. 115, ст. 116 та ст. 118 КК України.

За конкуренції загальної норми з нормою, що передбачає пом'якшуючі обставини, при кваліфікації перевага віддається нормі з пом'якшуючими обставинами. Стаття 116 має перевагу над ст. 115 КК України.

За конкуренції норми, що передбачає пом'якшуючі обставини, з нормою, що передбачає особливо пом'якшуючі обставини, перевага у застосуванні при кваліфікації віддається нормі з особливо пом'якшуючими обставинами. Стаття 118 має перевагу над ст. 116 КК України.

У правозастосовній діяльності можуть мати місце випадки **часткової конкуренції** кримінально-правових норм – коли спеціальна норма передбачає випадки, що не охоплюються загальною нормою і не перебувають з нею у конкуренції. Тобто з останньою може конкурувати лише частина спеціальної норми і кваліфікація за її іншою частиною не утворює конкуренції.

Кваліфікація при конкуренції частини і цілого здійснюється за правилом: застосуванню підлягає та норма, яка найбільш повно охоплює всі фактичні юридично значущі ознаки кримінально протиправного діяння.

Вказане правило ґрунтується на принципі повноти кваліфікації, відповідно до якого кримінально-правовій оцінці підлягає все посягання, а не його частина.

За конкуренції об'єктів кримінального правопорушення кваліфікація здійснюється за нормою, що передбачає більш широкий об'єкт, який найбільш повно охоплює об'єкт посягання.

За конкуренції об'єктивної сторони кримінального правопорушення кваліфікація здійснюється за нормою, що найбільш повно охоплює об'єктивну сторону вчиненого посягання.

При конкуренції норм за суб'єктом кримінального правопорушення (конкуренція загальної та спеціальних норм) застосуванню підлягає норма про кримінальне правопорушення зі спеціальним суб'єктом.

При конкуренції норм за суб'єктивною стороною кримінального правопорушення кваліфікація здійснюється за нормою, якою встановлена відповідальність за посягання, яке відповідає формі і виду вини вчиненого кримінального правопорушення

За ступенем суспільної небезпечності, від найбільш тяжкого до найменш небезпечного виду вини, пропонується таку послідовність: прямий умисел - непрямий умисел – кримінально протиправна самовпевненість – кримінально протиправна недбалість.

У випадках коли вчинене посягання, передбачене певною нормою як окреме кримінальне правопорушення, є способом вчинення іншого кримінального правопорушення, наприклад насильство небезпечне для життя або здоров'я щодо особи, на яку здійснено напад з метою заволодіння чужим майном, передбачене ст. 187 КК України «Розбій», застосуванню підлягає саме норма про інше кримінальне правопорушення (у даному випадку ст. 187 КК України) **при конкуренції норм, що передбачають співучасть у кримінальному правопорушенні та кримінальне правопорушення, вчинене самотійно**: якщо співучасть є більш тяжким кримінальним

правопорушення, ніж самостійне кримінальне правопорушення, діяння кваліфікується як співучасть, наприклад заздалегідь обіцяне придбання майна, завідомо здобутого шляхом викрадення (співучасть у цьому кримінальному правопорушенні) має пріоритет над ст. 198 КК України, якою встановлена відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання майна, завідомо здобутого кримінально протиправним шляхом.

Кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень у ряді випадків має місце, коли діяння містить ознаки двох або більше складів кримінальних правопорушень, тобто воно передбачено різними статтями або частинами статей КК України, що не охоплюють одна одну. При цьому під різними складами кримінальних правопорушень розуміється **основні** склади кримінальних правопорушень або **склади кримінальних правопорушень** з обтяжуючими чи пом'якшуючими обставинами, що передбачені в окремих статтях чи в їх частинах (пунктах), в яких встановлені самостійні санкції.

Наприклад, винна особа в різний час вчинила просте хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК України) і кваліфіковане – ч. 2 або 3 ст. 296 КК України, то має місце **реальна сукупність** і її діяння належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень окремо за ч. 1 ст. 296 та ч. 3 ст. 296 КК України.

Сукупність виключається, якщо вчинене кримінального правопорушення містить ознаки, які передбачені в декількох пунктах однієї статті, що має одну загальну санкцію.

Так, в п. 18 постанови № 2 від 7.02.2003 р. **Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи** Пленум Верховного Суду України вказав: *при засудженні за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК України покарання за кожним пунктом цієї статті окремо не призначається. Проте при його призначенні необхідно враховувати наявність у діях винного декількох кваліфікуючих ознак умисного вбивства як обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину.*

Треба мати на увазі, що необхідною ознакою сукупності є відсутність засудження особи за вчинення нею 2 і більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України (ч.1 ст. 33 КК України).

Кожне кримінальне правопорушення, що входить до сукупності, потребує самостійної кваліфікації за відповідною статтею КК України. Це правило є безумовним для реальної сукупності. Щодо ідеальної сукупності вчинене діяння іноді одночасно охоплюється ознаками 2 і більше самостійних статей Особливої частини КК України (наводили приклад вбивства працівника правоохоронного органу) – тобто наявність конкуренції загальної і спеціальної норм і застосовується спеціальна норма.

Але, у разі якщо окрім ознак спеціальної норми в діянні винної особи є обставини, які не передбачені спеціальною нормою, але утворюють склад кримінального правопорушення, передбаченого загальною нормою, кваліфікація здійснюється за сукупністю вказаних норм. Слід зауважити, що у

останньому випадку вбачається недотримання принципу заборони повторного притягнення до юридичної відповідальності за одне діяння.

Питання до самоконтролю:

1. Дайте визначання поняття та системи Особливої частини кримінального права України.
2. У чому полягає значення Особливої частини у боротьбі зі злочинністю в сучасних умовах соціального рівня суспільства?
3. Що означає конкуренція кримінально-правових норм?
4. Зі скільки розділів складається Особлива частина КК України?
5. Які критерії систематизації Особливої частини КК України?
6. Назвіть принципи кваліфікації кримінальних правопорушень.

Рекомендована література:

1. Колб О. Г., Колб Р. О. Вплив міжнародної юридичної практики на процес удосконалення Особливої частини КК України. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р. Харків, 2022. С. 63-65.
2. Корабель М. Г. Співвідношення кримінально-правового понятійного апарату Загальної та Особливої частин Кримінального кодексу України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «ПРАВО»*. 2021. Вип. 34. С. 102-108.
3. Навроцький В. О. Наскрізні та відособлені поняття кримінального права України. *Право України*. 2020. № 2. С. 81–86.
4. Панов М. І. Понятійний апарат кримінального права та його наукове і практичне значення : наук. ст. Харків : Право, 2018. 48 с.
5. Уреке А. В. Поняття систематизації Особливої частини кримінального права. *Правова доктрина: міжнародний досвід та практична реалізація в Україні* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 22 травня 2019 р. Маріуполь : МДУ, 2019. С. 337-340.

ТЕМА 2. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Мета лекції: засвоєння основних положень законодавства про кримінальну відповідальність за діяння, що посягають на основи національної безпеки України, з'ясувати ознаки складу цих кримінальних правопорушень, їх видів і сутності та основні правила їх кваліфікації.

План:

I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України.

II. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України).

III. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України)

IV. Державна зрада (ст. 111 КК України)

V. Колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України)

Перелік ключових термінів і понять: злочини проти основ національної безпеки України; національна безпека України; дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; конституційний лад; державна зрада; колабораційна діяльність; змова; публічні заклики; державна влада; розповсюдження матеріалів; представник влади; дії, вчинені з метою зміни меж території України; перехід на бік ворога; шпигунство; державна таємниця; передача відомостей, що становлять державну таємницю; збирання відомостей, що становлять державну таємницю з метою передачі їх іноземній державі, іноземній організації або їх представникам; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України; іноземна організація; представник іноземної держави або іноземної організації.

I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України

Відповідно до ст. 17 Конституції України, захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу.

Згідно п. 9 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р., **національна безпека України** – захищеність державного

суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Кримінально-правовий захист цих пріоритетних національних інтересів України і передбачено ст. ст. 109 – 114², які об'єднані в розділ I Особливої частини КК України «Злочини проти основ національної безпеки України».

Розміщення цієї групи кримінальних правопорушень на початку Особливої частини кодексу свідчить про їх визнання національним законодавцем як особливо небезпечних.

Злочини проти основ національної безпеки України – це умисні суспільно небезпечні дії, передбачені Розділом I Особливої частини КК України, що посягають на основи національної безпеки України.

Зазначимо, що у 2022 році Розділ I КК України зазнав суттєвих змін. Внесено зміни до ст. ст. 111 та 113, а також КК України доповнено ст. ст. 111¹, 111², 114².

Родовим об'єктом вказаних кримінальних правопорушень є основи національної безпеки держави в різних її сферах.

Безпосереднім основним об'єктом виступають:

1) державна безпека, яка включає в себе:

а) зовнішню безпеку, до якої входить:

- ✓ суверенітет;
- ✓ територіальна цілісність та недоторканість;
- ✓ обороноздатність;
- ✓ економічна та інформаційна безпека України.

б) внутрішня безпека – система засобів, спрямованих на охорону інтересів у суспільно-політичній та економічній сферах (державна влада, конституційний лад).

2) економічна система держави.

Безпосередній додатковий об'єкт:

1) життя державного або громадського діяча (ст. 112 КК України);

2) життя і здоров'я громадян (ст.ст.110, 113, 114¹ КК України);

3) власність: приватна, колективна, державна (ч. 3 ст. 110, ст. 113 КК України).

Предмет – притаманний не всім кримінальним правопорушенням, однак в ряді випадків безпосередньо вказується в законі або витікає із сутності кримінальних правопорушень:

1) майно приватне, державне або колективне (ст. 113 КК України);

2) відомості, що становлять державну таємницю (ст. 114 КК України).

Об'єктивна сторона усіх цих кримінальних правопорушень виражається тільки в активній поведінці винної особи, тобто в діях, які спрямовані на підлив або послаблення суспільного або державного ладу України.

Деякі форми (способи) цих діянь в ряді випадків безпосередньо вказані в законі, наприклад:

- ✓ публічні заклики (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України);

- ✓ розповсюдження матеріалів із закликами (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України);
- ✓ використання засобів масової інформації (ч. 3 ст. 109 КК України);
- ✓ фінансування дій, вчинених з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України (ст. 110-2 КК України);
- ✓ перехід на бік ворога (ст. 111 КК України);
- ✓ підпали, вибухи, масові отруєння тощо (ст. 113 КК України);
- ✓ передача або збирання відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 114 КК України)
- ✓ перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України (ст. 114¹ КК України).

Встановлення *інших ознак об'єктивної сторони* (час, місце, знаряддя, засоби, обстановка, умови) у більшій своїй частині для кваліфікації значення не мають, але мають значення для загальної оцінки характеру та ступеня суспільної небезпеки вчиненого і особи винного. Час і обстановка вчинення кримінального правопорушення є обов'язковими ознаками лише однієї із форм державної зради (ст. 111 КК України) (перехід на бік ворога може бути вчинений тільки в умовах воєнного стану або у період збройного конфлікту), а також кримінального правопорушення, передбаченого у ст. 114¹ КК України.

За особливостями конструкції *всі основні склади цих кримінальних правопорушень є кримінальними правопорушеннями з формальним складом*, тобто для визнання їх закінченими достатньо вчинення діяння вказаного в законі, а *деякі кримінальні правопорушення, є кримінальними правопорушеннями з усіченим складом*, наприклад:

- ✓ змова (ч. 1 ст. 109 КК України);
- ✓ публічні заклики (ч. 2 ст. 109, ч. 1 ст. 110 КК України);
- ✓ збирання відомостей (ст. 114 КК України);
- ✓ посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України).

Деякі кримінальні правопорушення мають кваліфікуючі ознаки, внаслідок чого момент закінчення цих кримінальних правопорушень залежить від настання суспільно небезпечних наслідків, тобто – це матеріальні склади кримінальних правопорушень. Наприклад, ч. 3 ст. 110 КК України – загибель людей або інші тяжкі наслідки.

Суб'єктивна сторона більшості кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки характеризується *прямим умислом*.

Ознаками суб'єктивної сторони є:

Мета кримінальних правопорушень в 6 з 11 статей вона безпосередньо вказана в них, а саме:

- a) ст. 109 КК України – насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;
- b) ст.ст. 110, 110² КК України – зміна меж території або державного кордону України;

с) ч. 3 ст. 111¹ КК України - сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України;

д) ст. 113 КК України – ослаблення держави;

е) ст. 114 КК України – передача іноземній державі відомостей, що становлять державну таємницю.

В тих складах (наприклад, ст. 111, ч. 1 ст. 112, 114¹ КК України), в яких про мету прямо не згадується, то вона сама собою розуміється як підрив або ослаблення суспільного або державного ладу України.

Ця мета притаманна усім злочинам проти основ національної безпеки, бо виходячи із аналізу родового об'єкту посягань і особливостей об'єктивної сторони є підстави вважати, що особа усвідомлює, що своїми діями вона підриває або послаблює національну безпеку України і бажає цього.

Мотиви цих кримінальних правопорушень у відповідності до мети можуть різними і обумовлені такими різними спонуканнями, наприклад: користь; кар'єризм; заздрість; честолюбство тощо, що на кваліфікацію дій винного не впливає.

Психічне відношення особи до суспільно небезпечних наслідків, вказаних у ч. 3 ст. 110 КК України (загибель людей, інші тяжкі наслідки) повинно бути у формі необережності, а у разі умислу, дії належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 110 та ст.115 КК України «Умисне вбивство» або іншою нормою, якою передбачено відповідні наслідки.

Суб'єктом переважної більшості злочинів проти основ національної безпеки є фізична осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку, як громадянин України, іноземці так і особи без громадянства. За винятком ст.112 та ст.113 КК України, де суб'єктом є особа, яка досягла 14-ти річного віку.

Спеціальний суб'єкт має місце у: ч. 3 ст. 109 та ч. 2 ст. 110 (представник влади); ст. 111 (тільки громадянин України), ст. 114 КК України (тільки іноземний громадянин або особа без громадянства).

Можливі ситуації, коли шпигунські дії вчиняються за попередньою змовою групою осіб, серед яких є як громадяни України, так й іноземці.

У цих випадках перші несуть відповідальність за ч. 1 ст. 111, а другі – за ч. 1 ст. 114 КК України.

Переважна більшість цих кримінальних правопорушень є тяжкими й особливо тяжкими злочинами

II. Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України)

Безпосередній об'єкт – внутрішня безпека держави в політичній сфері, у двох її аспектах: функціонування конституційного ладу та діяльності державної влади.

Суспільна небезпечність цього кримінального правопорушення полягає в тому, що його вчинення ставить під загрозу існування демократії, суверенітету держави, республіканської форми правління та інших складових конституційного ладу України, заважає органам влади, обраним чи призначеним легітимним шляхом, виконувати свої функції, дестабілізує суспільство, може привести до узурпації державної влади.

З об'єктивної сторони кримінальне правопорушення може виявитися у таких формах:

1) дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ч. 1 ст. 109 КК України);

2) змова про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109 КК України);

3) публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України);

4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109 КК) України.

Конституційний лад – це встановлені Конституцією основні засади життєдіяльності суспільства, держави і людини в Україні. Його складовими є:

1) суверенітет держави;

2) форма правління;

3) державний устрій та цілісність території;

4) державний режим.

Зміна конституційного ладу виражається у:

1) руйнуванні або зміні структури державної влади, у скасуванні одних інститутів влади (наприклад, відміна поста президента) і введенні нових;

2) звуження демократичних засад державного управління і прийняття рішень;

3) введенні в дію насильницьким шляхом нової конституції із суттєвими деформаціями прав і свобод особистості тощо.

Таким чином, це позбавлення влади легітимних органів державної влади, а також органів місцевого самоврядування шляхом їх насильницького, у тому числі збройного, відсторонення від виконання законних повноважень або за допомогою загрози застосування такого насильства.

У разі створення з вказаною метою 1) не передбачених законом воєнізованих або 2) збройних формувань чи груп; захопленні й утриманні будівель чи споруд, що забезпечують діяльність органів державної влади (ВР, КМ, Адміністрація Президента); організації великомасштабних масових заворушень такі дії належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 109 і ст. 260, 341 або 294 КК України.

Державна влада - це система сформованих у порядку, передбаченому Конституцією та законами України, органів, які уособлюють владу глави держави, законодавчу, виконавчу і судову влади, а також органи місцевого самоврядування і контрольно-наглядові та деякі інші органи, які, користуючись певною незалежністю, de-jure не належать до трьох головних гілок влади. Таким чином, існуюча в Україні державна влада є частиною її конституційного ладу.

У диспозиції ст. 109 КК України поняття «державна влада» застосовується, так би мовити, у вузькому значенні. Іншими словами, мову можна вести про кримінальну відповідальність за дії, вчинені з метою неконституційного захоплення влади глави держави, законодавчої, верховної судової або вищої виконавчої влади України, оскільки тільки за умови отримання такої влади група осіб може суттєво вплинути на суверенітет держави, її форму правління, державний устрій та державний режим і заподіяти шкоду державній безпеці у масштабі держави. Дії, вчинені з метою захоплення влади на рівні місцевого самоврядування, або змова про вчинення таких дій можуть бути кваліфіковані як перевищення влади службовою особою чи як самоправство. *Такі дії, як проголошення певної адміністративно-територіальної одиниці України суверенною державою, кваліфікуються за ст. 110 КК України як посягання на територіальну цілісність України.*

Під державною владою у ст. 109 КК України слід розуміти лише легітимну владу. Тому дії, спрямовані на захоплення раніше узурпованої іншими особами нелегітимної державної влади, не містять складу розглядуваного кримінального правопорушення, і, якщо фактично вчинене діяння не містить складу іншого кримінального правопорушення, мають розглядатися лише у політичній, а не правовій площині.

Спосіб вчинення дій, спрямованих на зміну чи повалення конституційного ладу, завжди є *насильницьким, а способом узурпації (захоплення) державної влади* можуть бути також *обман, підкуп* тощо.

Змова у ст. 109 КК передбачає угоду між двома чи більше особами про вчинення спільних дій з відповідною метою та яка містить певні істотні умови, що стосуються способу, часу і місця їх вчинення, засобів і знарядь. Змова є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту досягнення угоди із зазначених умов.

Для даного кримінального правопорушення необхідна наявність не тільки спільної волі кількох осіб діяти разом (спільно), а й погодження окремих дій. Наприклад, розроблення хоча б в загальних рисах плану захоплення важливих державних об'єктів або визначення строків захоплення влади, пошук

чи вербування осіб для вчинення збройного нападу на державні органи влади тощо.

Публічні заклики – це активний вплив винного на свідомість інших осіб, який передбачає хоча б одне відкрите звернення (усно, письмово, з використанням магнітофону та інших технічних засобів) до невизначеного або значного кола осіб (слухачів, читачів, членів певної партії, організації тощо), в якому висловлюються ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб шляхом посилення їх серед населення чи його окремих категорій та пов'язане зі схиленням їх до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або насильницького захоплення державної влади.

Такий заклик повинен бути публічним. Це означає, що він повинен бути відкрито звернений до багатьох осіб (не менше двох) що реально сприймають або, на думку винного, можуть сприймати ці заклики. В силу цього публічність є оціночною ознакою і питання про наявність її має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням часу, місця обстановки скоєння кримінального правопорушення тощо.

Публічні заклики можуть мати місце на: мітингу, зборах, конференціях тощо.

Якщо ж такі заклики звернені до конкретної особи, то дії винного належить кваліфікувати як підбурювання (ч. 4 ст. 27 і ст. 109 КК України) або як готування (ст. 14 і ст. 109 КК України при невдалому підбурюванні).

Заклики слід відрізнити від поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, відповідальність за яке передбачена ст. 173¹ КпАП України.

Розповсюдження матеріалів – полягає у доведенні їх змісту до відома невизначеної кількості людей або певної групи осіб.

Матеріали – це письмові чи зафіксовані на іншому носіїві інформації (звернення, листівки, гасла, листи, магнітофонні касети, відеокасети, дискети тощо), що виступають як засоби вчинення кримінального правопорушення.

Для кваліфікації цього кримінального правопорушення має значення спосіб публічних закликів та розповсюдження матеріалів. Розповсюдження матеріалів може вчинятися шляхом: підкидання листівок до поштових скриньок, розклеювання їх на дошках оголошень, розсилання листів певним групам адресатів тощо.

За особливостями конструкції кримінального правопорушення передбачені ч. 1 і ч. 2 ст. 109 КК України є з формальним складом і тому вважаються закінченими з моменту:

1) вчинення дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

2) змови (досягнення угоди) про вчинення дій. Розробка планів змови, підбір засобів та створення інших умов забезпечення наміченої кримінально протиправної діяльності, залучення можливих співучасників змови належить кваліфікувати як готування до цього кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 14 і ч. 1 ст. 109 КК України). Переговори з метою досягнення згоди, якщо вони не

привели до взаємної згоди сторін, належить кваліфікувати як замах на це кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 15 і ч. 1 ст. 109 КК України);

3) висловлювання публічних закликів, спрямованих на їх сприйняття аудиторією, незалежно від того чи сприйняла вона ці заклики чи ні;

4) коли хоча б частина матеріалів із закликами при розповсюдженні потрапила до адресатів. Виготовлення, зберігання, носіння таких матеріалів з метою їх розповсюдження, належить кваліфікувати як готування до кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 14 і ч. 2 ст. 109 КК України).

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини і тільки у вигляді прямого умислу. Для кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК України обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **наявність спеціальної мети** – насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Мотиви можуть бути різноманітними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку.

Якщо вказані дії вчиняє громадянин України за завданням іноземної держави, іноземної організації, їх представників або разом з ними, то його дії належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, а саме: за ст. 109 і ст. 111 КК України (державна зрада у формі надання допомоги вказаному іноземному адресату в проведенні підривної діяльності проти України).

Кваліфікуючі ознаки, що вказані в ч. 3 ст. 109 КК України стосуються лише діянь, передбачених ч. 2 ст. 109 КК України. Це їх вчинення: особою, яка є представником влади; повторно; організованою групою; з використанням засобів масової інформації.

Представник влади – це представники державних органів і установ, які наділені правом, в межах своєї компетенції пред'являти вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості. Тобто, особи, які наділені владними повноваженнями.

Повторність має місце тоді, коли кримінальне правопорушення вчинено особою, яка раніше вчинила одне із діянь вказаних в ч. 2 ст. 109 КК України, незалежно від того, була вона засуджена чи ні, аби не спливли строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49, 106 КК України) або строки погашення судимості (ст. 89, 108 КК України).

Не буде повторності, якщо винний в один і той же час, в одному і тому ж місці декілька разів звертався до присутніх, тобто здійснив тотожні діяння, які об'єднані єдиним кримінально протиправним наміром, тим самим вчинив продовжуване кримінальне правопорушення (ч. 2 ст. 32 КК України).

Відповідно до ст. 22 ЗУ «Про інформацію» від 02.10.1992 № 2657-ХІІ до ЗМІ належать засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації.

III. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК України)

Безпосередній об'єкт (основний) – суспільні відносини щодо забезпечення територіальної цілісності й недоторканності України в межах встановлених державних кордонів, як невід'ємної складової самостійності та незалежності.

Безпосередній об'єкт (додатковий):

1) інтереси держави в сфері сприяння консолідації і розвитку української нації;

2) інтереси суспільства і держави у сфері захисту життя людини, а також особа – її життя (ч. 3 ст. 110 КК України);

3) здоров'я особи, власність, громадський порядок, взаємовідносини з іншими державами тощо, в залежності від заподіяної шкоди у вигляді інших тяжких наслідків, що передбачено ч. 3 ст. 110 КК України.

Об'єктивна сторона характеризується активною поведінкою винного, яка може проявитися у наступних формах:

1) дії, вчинені з метою зміни меж території України - це будь-які дії, спрямовані на передачу частини території України під юрисдикцію іншої держави або на зменшення території України шляхом утворення на її території іншої суверенної держави. В той же час, військовий переворот з проголошенням усієї території України територією іншої держави належить кваліфікувати за ст. 109 КК України.

2) дії, вчинені з метою зміни державного кордону України;

3) публічні заклики до вчинення таких дій;

4) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій.

Перші дві форми діянь можуть проявлятися у вчиненні насильницьких дій, спрямованих на відокремлення частини території України, на насильницьку антиконституційну зміну її державного кордону.

За особливостями конструкції **кримінальне правопорушення з формальним складом**, за винятком **ч. 3 ст. 110 КК України**, в якій передбачено настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді: загибелі людей або інших тяжких наслідків, тобто є **кримінальним правопорушенням з матеріальним складом**.

Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом.

Обов'язковою ознакою є наявність спеціальної мети – змінити межі території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

Якщо особа вчинює певні дії з метою зміни межі територій областей, інших територіальних одиниць без намагання змінити зовнішні межі території України, відповідальність за ст. 110 КК України виключається.

У разі, коли такі дії вчинені службовою особою, то вони можуть бути кваліфіковані додатково у сукупності з кримінальними правопорушеннями,

передбаченими ст. 364, 365 або 366 КК України, а військовою службовою особою – за ст.423, 424, 366 КК України .

До суспільно-небезпечних наслідків у вигляді загибелі людей (ч. 3 ст. 110 КК України) психічне відношення винного повинно характеризуватися необережною формою вини, а якщо буде умисна форма вини, то такі дії належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 110 і ч. 1 чи ч. 2 ст. 115 КК України.

Суб'єкт даного кримінального правопорушення - загальний.

За ч. 2 і ч. 3 ст. 110 КК України може бути представник влади – спеціальний.

Ч. 2 і ч. 3 ст. 110 КК України передбачають кваліфікуючі ознаки:

- 1) дії, вчинені особою, яка є представником влади (ч. 2);
- 2) дії, вчинені повторно (ч. 2);
- 3) попередня змова групи осіб (ч. 2);
- 4) поєднані з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2);
- 5) дії, які призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 3).

Загибель людей – розуміється як заподіяння смерті хоча б одній людині.

При чому заподіяння смерті через необережність охоплюється цим складом кримінального правопорушення і додаткової кваліфікації за ст. 119 КК України не потребує. Щодо умисного заподіяння смерті, то його необхідно додатково кваліфікувати за ст. 115 КК України або іншої статті КК України, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство (ст. 112 КК України тощо).

Інші тяжкі наслідки за своєю сукупністю можуть бути різноманітними:

- 1) руйнування або пошкодження прикордонних інженерних споруд і транспортних засобів чи транспортних комунікацій, що заподіяло велику матеріальну шкоду;
- 2) виникнення масових безпорядків;
- 3) розрив чи суттєве погіршення дипломатичних стосунків з іншою державою;
- 4) заподіяння хоча б одній особі тяжких або двом і більше середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень повністю охоплюється ст. 110 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 121 КК України не потребується.

IV. Державна зрада (ст. 111 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є: зовнішня безпека України; її суверенітет; територіальна цілісність та недоторканість; обороноздатність; державна, економічна чи інформаційна безпека.

Предмет – відомості, що становлять державну таємницю.

Об'єктивна сторона полягає у:

- 1) перехід на бік ворога період збройного конфлікту (ч. 1 ст. 111 КК України);
- 2) шпигунство (ч. 1 ст. 111 КК України);
- 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (ч. 1 ст. 111 КК України).

Ч. 2 ст. 111 КК України є кваліфікованим складом злочину і встановлює кримінальну відповідальність за ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану.

Перехід на бік ворога передбачає наявність збройного конфлікту або воєнного стану і виражається в наданні безпосередньої допомоги ворогуючій державі. Якщо перехід на бік ворога поєднаний з незаконним перетинанням державного кордону України або поєднаний з переправленням людини (наприклад, воєначальника або відомого вченого в галузі озброєння) для оплатної передачі з метою використання у збройних конфліктах чи експлуатації її праці, то такі дії кваліфікуються за ст. 332 «Незаконне переправлення осіб через державний кордон України», 149 «Торгівля людьми» КК України. Незалежно від форм свого прояву відповідальність за ст. 111 КК України можлива лише у випадках, коли такий перехід було вчинено з метою надання допомоги ворожій державі в боротьбі з українською державою. Якщо ж особа, хоча вчинила перехід на бік ворога, але за іншими мотивами (не для сприяння ворогові в його боротьбі з Україною), відповідальність за державну зраду виключається.

Коли злочинець, крім державної зради вчиняє такі дії, які є самостійним кримінальними правопорушеннями – диверсію, вбивство, зґвалтування тощо, то у цих випадках його дії належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, які передбачають відповідальність за ці кримінальні правопорушення.

Перехід на бік ворога вважається закінченим кримінальним правопорушенням з моменту встановлення контакту злочинцем з органами чи представниками військового противника, тобто це є кримінальне правопорушення з формальним складом.

Не виключається кваліфікація діянь винного як готування або замах до державної зради цієї форми.

Суб'єктивна сторона – характеризується умисною формою вини і тільки у вигляді прямого умислу.

Мотиви можуть бути різноманітними, але всі вони мають забарвлення (тенденцію) ворожого ставлення до конституційного ладу, ненависть до України.

Від переходу на бік ворога належить відрізнити такі військові кримінальні правопорушення, як: добровільна здача в полон (ст. 430 КК України); здача або залишення ворогові засобів ведення війни (ст. 427 КК України); злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України).

Відмінність цих кримінальних правопорушень від переходу на бік ворога полягає в змісті суб'єктивної сторони. Вчиняючи перехід винний діє на шкоду національним інтересам України, її народу, що і зумовлює допомогу ворогові в його діях проти нашої держави. Суб'єктивна сторона військових кримінальних правопорушень таких ознак немає, мотивами яких є боягузтво або легководухість при добровільній здачі у полон (ст. 430 КК України) та інші.

Шпигунство – це форма державної зради, яка полягає у передачі громадянином України або збиранні з метою передачі іноземні державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що містять державну таємницю, які можуть бути використані цими адресатами в підривній діяльності проти України, на шкоду пріоритетним національним інтересам.

Предметом шпигунства є відомості, що становлять державну таємницю.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-ХП, **державна таємниця** – це вид таємної інформації, що охоплює відомості сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки і охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні з боку держави.

Форми шпигунства: передача відомостей, що становлять державну таємницю; збирання таких відомостей з метою передачі вказаним вище адресатам.

Передача відомостей, як отриманих від якоїсь особи, так і зібраних, викрадених або отриманих іншим шляхом, у тому числі і за допомогою приладів, механізмів та інших технічних засобів – слід розуміти, як повідомлення, вручення, пересилання вказаним в законі адресатам особою, яка безпосередньо передає відомості. Способи передачі різноманітні.

Ця форма шпигунства є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту передачі відомостей відповідним адресатам, незалежно від того, чи був сприйнятий ними зміст відомостей, а також незалежно від того чи настали будь-які наслідки для держави.

Збирання з метою передачі – слід розуміти різні способи добування відомостей, що становлять державну таємницю (придбання, підслуховування, розпитування, візуальне спостереження тощо).

Ця форма шпигунства є закінченим кримінальним правопорушенням із моменту оволодіння будь-яким способом збирання і будь-яким обсягом таких відомостей.

Якщо шпигунство вчинене шляхом незаконного втручання в роботу автоматизованих ЕОМ, їх систем чи комп'ютерних мереж або шляхом викрадення, привласнення, вимагання комп'ютерної інформації або заволодіння шляхом шахрайства чи зловживання службовою особою своїм службовим становищем, необхідно додатково кваліфікувати відповідно за ст. 364 чи ст. 362 КК України.

Якщо особа викрала з метою передачі предмети, відомості про які становлять державну таємницю (зразки військової зброї, спеціальної техніки

тощо) або офіційні документи, що знаходяться на державних підприємствах і містять державну таємницю, такі дії, залежно від їх конкретного способу, а також від особливостей предмету і суб'єкта, необхідно додатково кваліфікувати за статтями 185-191, 262, 357, 410 КК України.

Шпигунство поєднане з незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації не потребує додаткової кваліфікації за ст. 359 КК України.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України - форма державної зради, що полягає в наданні громадянином України у будь-якій формі допомоги в проведенні різного роду підривних акцій проти України з боку іноземної держави, іноземної організації або їх представникам, або сприянні їх зусиллям заподіяти шкоду національній безпеці України.

Іноземна організація – це будь-яка державна чи недержавна установа, підприємство, об'єднання, орган іншої країни, у тому числі політичні партії, комерційне підприємство, а також міждержавна чи міжнародна організація, у тому числі неофіційні, нелегітимні чи злочинні, що знаходяться як за межами України, так і в Україні і проводять розвідувальну діяльність проти нашої держави. Іноземною організацією також є військова, політична, економічна, фінансова, прикордонна чи інша розвідка.

Представник іноземної держави або іноземної організації – слід розуміти різноманітних осіб, які уповноважені виражати інтереси тієї чи іншої іноземної держави (організації) та діє від імені або представляє її за спеціальним повноваженням, у тому числі таємним (неофіційним) і по своєму завданню (повноваженню) займаються шпигунською діяльністю проти України.

Види такої діяльності з боку громадянина України можуть бути різноманітними, зокрема: спроба змінити систему вищих органів державної влади нелегітимним способом (насильницька зміна чи повалення конституційного ладу, посягання на життя державного діяча тощо), втручання у міжнародну політику України (несанкціоноване розірвання дипломатичних стосунків тощо), створення умов для діяльності на території України іноземних розвідок (вербування агентури серед населення тощо), здійснення заходів, щодо посилення економічної залежності України від інших держав. Державна зрада в цій формі може вчинюватися як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності.

Наприклад: посадова особа, вступивши в злочинну змову з вище згаданими адресатами, умисно діючи на шкоду інтересам України, не вживає заходів по припиненню фактів підривної діяльності проти України, по притягненню винних до кримінальної відповідальності.

Вказана форма державної зради можлива у разі коли така допомога надається державі з якою Україна не знаходиться у воєнному стані або у збройному конфлікті. Якщо така допомога надається в умовах воєнного стану іноземній державі, що проводить проти України військові дії, то відповідальність настає за державну зраду у формі переходу на бік ворога.

Кримінальне правопорушення вважається *закінченим* з моменту фактичного надання допомоги.

Суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку. Спеціальний суб'єкт – громадянин України. Іноземці і особи без громадянства можуть бути визнані співучасниками.

Якщо ж буде встановлено, що особа, яка обвинувачується в державній зраді, крім українського громадянства має ще й громадянство іншої держави, то слід виходити із того, що набуття нею іноземного громадянства не виключає її з числа громадян України і відповідно до ст. 2 Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-ІІ, держава вважає таку особу громадянином України. Тому вчинені нею шпигунські дії слід кваліфікувати за ст. 111 КК України.

Якщо зраджує державі службова особа, використовуючи при цьому владу чи службове становище, то її дії належить кваліфікувати додатково ще за ст. 364 або 423 КК України, а якщо вона це робила за неправомірну вигоду, то і за ст. 368 КК.

В ч. 2 ст. 111 КК України передбачено спеціальний вид звільнення особи від кримінальної відповідальності за наявності у сукупності 2-х умов:

- 1) громадянин не вчинив ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників;
- 2) добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання.

V. Колабораційна діяльність (ст. 111¹ КК України)

3 березня Верховною Радою України прийнятий і 15 березня 2022 р. набув чинності Закон № 2108-ІХ, яким включено до КК України нову статтю 111¹ «Колабораційна діяльність», що охопила значну кількість складів кримінальних правопорушень щодо співпраці з державою-агресором. По суті це різні склади кримінальних правопорушень, хоча деякі з них, конкурують між собою та з існуючими раніше складами.

За загальним визначенням, колаборант співпрацює з окупаційною владою на шкоду власній країні.

До статті, яка встановлює кримінальну відповідальність за державну зраду (ст. 111 КК України), вносились зміни, розширюючи підстави застосування цієї норми, тому наразі можуть виникати труднощі у відмежуванні складів правопорушень, передбачених цими статтями.

Основною контекстуальною відмінністю можна вважати те, що колабораційні дії вчиняються винною особою вже в умовах здійсненої окупації чи агресії.

Майже кожна з частин цієї статті містить декілька складів кримінальних правопорушень.

Об'єктом кримінального правопорушення, передбачених ст. 111¹ КК України, є основи національної безпеки України.

З огляду на зміст ч. 8 ст. 111¹ КК України, **додатковим об'єктом** кримінальних правопорушень є життя і здоров'я людей та право власності.

Об'єктивна сторона може полягати у таких альтернативних діях:

1) публічному запереченні громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (ч. 1 ст. 111¹ КК України);

2) публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України (ч. 1 ст. 111¹ КК України).

Склад кримінального правопорушення є формальним, і не передбачає настання обов'язкових шкідливих наслідків таких діянь.

Ознака публічності для закликів або заперечень – визначена в п. 1 Примітки до ст. 111¹ КК України. **Публічним** вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації.

У цьому випадку відповідні публічні заперечення вважатимуться кримінально караними, оскільки свідомо й публічно заперечуватимуться (спростовуватимуться або будь-яким чином применшуватимуться), а отже так би мовити виправдовуватимуться, в т.ч. серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (т. зв. військові кримінальні правопорушення).

Відповідні заклики є кримінально караними, якщо вони спрямовані загалом до співпраці з окупантом.

Склади правопорушення за ч. 1 ст. 111¹ КК України необхідно відмежовувати від передбачених ч. 6 цієї статті, де йде мова про здійснення інформаційної діяльності та організацію і проведення заходів політичного характеру. За ч. 6 ст. 111¹ КК України відповідальність наставатиме в разі, якщо відповідні заходи здійснюються в співпраці з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією тощо.

Вказаний склад кримінального правопорушення відноситься до проступків, оскільки за його вчинення передбачено основне покарання у виді позбавлення права обіймати посади або займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 років.

Встановлюючи такий тривалий строк за санкцією статті, законодавець змінив норми ст. 55 КК України, що входить до Загальної частини, передбачивши можливість застосування цього покарання як основного або додаткового саме за правопорушення, передбачені ст. 111¹ КК України.

3) добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 2 ст. 111¹ КК України)

Щодо характеру посади, то це можуть бути фактично будь-які посади лінійних працівників в незаконних органах влади. Це можуть бути незаконні органи влади у вигляді державних органів чи органів місцевого самоврядування. Всі органи влади, утворені на тимчасово окупованій території, крім передбачених чинними законами України, є незаконними.

У цьому кримінальному правопорушенні важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України.

Ці діяння необхідно відмежовувати від суміжних складів кримінального правопорушення. Якщо йдеться про зайняття керівної посади (пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій) в таких незаконних органах влади або про обрання до таких органів, то відповідальність за таке правопорушення кваліфікується за ч. 5 ст. 111¹ КК України.

Проблему може становити відмежування цього складу від суміжного складу, передбаченого ч. 7 ст. 111¹ КК України, – добровільне зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території. Добровільне зайняття посади, що не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у будь-яких незаконних органах влади – це ч. 2 ст. 111¹ КК України, а добровільне зайняття будь-якої посади в незаконних судових та правоохоронних органах – це ч. 7 ст. 111¹ КК України. В першому випадку ознакою спеціальної норми є відсутність відповідних організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а в другому випадку – ознакою спеціальної норми є характер незаконного органу (судовий або правоохоронний). Вважається, якщо посада, яку особа зайняла добровільно в судовому чи правоохоронному органу, не передбачає організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, правопорушення необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111¹ КК України.

За санкцією цієї частини також вбачається, що це кримінальний проступок. Також у санкції статті передбачена можливість додаткового покарання у виді конфіскації майна для винної особи, що в КК України не є характерним для кримінальних проступків.

3) здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (ч. 3 ст. 111¹ КК України).

Це правопорушення необхідно відмежовувати від пропаганди війни (ст. 436 КК України). Пропаганда війни полягає в публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій із метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Оскільки пропаганда війни є більш тяжким кримінальним правопорушенням, розглядуване правопорушення за ч. 3 ст. 111¹

КК України може частково виглядати як привілейований склад пропаганди війни (якщо вона має на меті сприяння збройній агресії проти України та здійснюється в закладах освіти).

4) дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти(ч. 3 ст. 111¹ КК України).

Вказані злочини (ч. 3 ст. 111¹ КК України) є нетяжким. Щодо цієї санкції статті хотілось би звернути увагу на строк додаткового покарання, передбачений санкцією від десяти до п'ятнадцяти років.

5) передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111¹ КК України);

б) провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора (ч. 4 ст. 111¹ КК України).

Що таке господарська діяльність – визначено в ст. 3 ГКУ. Фактично під категорію провадження господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, потрапляє будь-яке постачання товару, виконання робіт, надання послуг таким органам влади (окупаційній адміністрації) або державі-агресору.

Щодо місця вчинення злочину, на нашу думку, він значення не має – передача матеріальних ресурсів та провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, можуть учинятися як на тимчасово окупованій території, так і на іншій території України.

Важливо, що суб'єкт злочину за ч. 4 ст. 111¹ КК України є загальним. Це не обов'язково громадянин України, але необхідно звернути увагу на те, що господарську діяльність здійснює суб'єкт господарювання.

У разі встановлення фактів здійснення такої господарської діяльності, необхідно визначати, хто діяв і приймав рішення від імені такого суб'єкта господарювання. Це буде, перш за все, керівник, особа, що виконує його обов'язки, або інша особа, що діяла від імені суб'єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг). Особи, що виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно від їх умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їх діяння може не підпадати під ознаки об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності).

Вказані злочини є нетяжким, водночас передбачене обов'язкові два додаткові покарання:

- ✓ у вигляді конфіскації майна
- ✓ позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком від 10 до 15 років.

7) добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора (ч. 5 ст. 111¹ КК України).

Йдеться про керівну посаду – пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій. Цей злочин необхідно відмежовувати від правопорушення, передбаченого ч. 2 цієї статті. У ч. 5 ст. 111¹ КК України кримінальна відповідальність встановлена за очевидно більш суспільно небезпечні дії, на відміну від частини 2 цієї статті, оскільки за ч. 2 особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності навіть за роботу наприклад прибиральником в незаконних органах, утворених на окупованій території.

Вказане кримінальне правопорушення може бути вчинено лише шляхом дії. У складах правопорушень за ч. 5 ст. 111¹ (крім публічних закликів до проведення незаконних виборів і референдумів на тимчасово окупованій території) важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України.

8) добровільне обрання до таких органів(ч. 5 ст. 111¹ КК України)

Йдеться про випадки, коли створені незаконні органи утворюються виборним шляхом – як прямими (коли обрання здійснюють виборці), так і непрямыми (коли обрання здійснює певний орган) виборами. Правопорушення у формі обрання є вчиненим, коли особа добровільно обрана на виборну посаду.

9) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111¹ КК України).

Йдеться про участь в органах, що проводять незаконні вибори, референдуми – виборчих комісіях чи інших аналогічних органах, інша участь в проведенні виборів, наприклад, в якості кандидата, спостерігача від кандидата.

Участь у незаконних виборах, референдумах лише в якості виборця, на нашу думку, не утворює цього складу злочину.

10) публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території(ч. 5 ст. 111¹ КК України)

Злочин у формі публічних закликів до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території – може бути вчинено і поза межами тимчасово окупованої території.

Додатково слід звернути увагу, що законодавець у ч. 5 встановлює ознаку добровільності як до дій щодо зайняття посади, так і щодо обрання до певних органів влади окупанта.

Вказаний злочин є тяжким.

11) організація заходів політичного характеру (ч. 6 ст. 111¹ КК України);

12) проведення таких заходів (ч. 6 ст. 111¹ КК України);

13) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради (ч. 6 ст. 111¹ КК України);

14) активна участь у таких заходах (ч. 6 ст. 111¹ КК України).

Відповідальність за вчинені правопорушення у формі – організації та проведення заходів політичного характеру та здійснення інформаційної діяльності за ч. 6 ст. 111¹ КК України настає за відсутності ознак державної зради. Водночас, важливою ознакою цих складів злочину є здійснення вказаних заходів у співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією.

Що розуміється під заходами політичного характеру – частково визначено в п. 2 Примітки до ст. 111¹ КК України – це з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо. Тобто фактично необмежені види заходів можуть вважатися політичними.

Ці склади правопорушення є об'ємними, оскільки охоплюють не лише проведення заходів політичного та інформаційного характеру, але й активну участь у таких заходах, це фактично дії по керуванню/направленню т.зв. «масовки».

Щодо активної участі в заходах – це оціночна категорія. Активна участь може полягати, наприклад, у виступах, вигуках у гучномовці, впливі на інших учасників політичного заходу. Лише сама присутність на мітингу, в т.ч. з певним плакатом, не утворює активної участі.

Здійснення інформаційної діяльності – також доволі широка оціночна категорія. По суті будь-яка діяльність із поширення, пошуку, одержання, споживання, зберігання інформації. І дійсно, така будь-яка інформаційна діяльність утворює склад злочину, якщо вона відповідає двом ознакам:

✓ здійснюється в співпраці з державою-агресором та/або її окупаційною адміністрацією,

✓ має відповідне спрямування – на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Злочини за ч. 6 ст. 111¹ КК України можуть бути вчинені як на тимчасово окупованій території України, так і поза її межами.

Суб'єкт злочину – загальний, тобто незалежно від громадянства України.

Злочин є особливо тяжким.

15) добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території (ч. 7 ст. 111¹ КК України).

Склад злочину матиме місце, в разі зайняття лише тих посад в таких незаконних органах, що передбачають наявність організаційно-розпорядчих або

адміністративно-господарських функцій. Зайняття посад, що не передбачають таких функцій, належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 111¹ КК України. Для цього складу злочину важливим для кваліфікації є місце його вчинення – на тимчасово окупованій території України (для решти складів, передбачених ч. 7 ст. 111¹ КК України, місце вчинення значення не має).

Судові або правоохоронні органи на тимчасово окупованій території є незаконними, якщо вони утворені не відповідно до законів України.

16) добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111¹ КК України).

Щодо складу злочину конкурує зі складом злочину, передбаченим ч. 2 ст. 260 КК України. В разі участі в таких формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, настає відповідальність за ч. 7 ст. 111¹ КК України, а в разі участі в інших формуваннях (не на тимчасово окупованих територіях) – діятиме ч. 2 ст. 260 КК України.

Склад злочину має місце в разі добровільного вступу громадянином України до збройних формувань держави-агресора (в т.ч. на тимчасово окупованій території).

Злочин є особливо тяжким.

17) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України (ч. 7 ст. 111¹ КК України).

У цій частині, як і в ч. 5, законодавець встановлює ознаку добровільності щодо зайняття громадянином України посади або участі у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях чи надання їм допомоги.

Суб'єктом цих злочинів може бути лише громадянин України.

Суб'єкт злочинів. У різних складах правопорушень, передбачених ст. 111¹ КК України, законодавець по-різному врегульовує питання їх суб'єкта. У більшості диспозицій вказується на те, що їх суб'єктом може бути лише громадянин України. У деяких інших складах такої вказівки немає. Суб'єкт всіх правопорушень, які становлять колабораційну діяльність (цього прямо не передбачено законом, однак, на нашу думку, впливає з самого поняття колабораційної діяльності), як правило, повинен відповідати такій характеристиці як належність до місцевого населення або наявність інших сталих зв'язків із відповідною окупованою територією (місце проживання, місце реєстрації, місце ведення господарської або іншої діяльності). Особа, що не має зв'язків з окупованою територією (наприклад, особа без таких попередніх зв'язків, яка прибула для вчинення відповідної діяльності разом із окупаційною владою або представниками держави-агресора, або особа, що проживає в інших місцевостях), може бути суб'єктом колабораційної діяльності, якщо в неї виникли відповідні зв'язки з окупованою територією (наприклад, здійснення на відповідній території господарської чи політичної

діяльності). У разі вчинення відповідних діянь особами, які не мають зв'язків із тимчасово окупованою територією, їх необхідно кваліфікувати за іншими статтями, зокрема, 111, 436-2 КК України.

Суб'єктивна сторона злочинів характеризується прямим або непрямим умислом. У ряді складів кримінальних правопорушень за ч. 2, 5, 7 ст. 111¹ КК України важливе значення має добровільність (якщо особа здійснювала відповідні дії не добровільно, а під примусом (байдуже яким), склад злочину відсутній).

У частині складів злочинів для правильної кримінально-правової кваліфікації дій має значення *мета*: за ч. 3 – мета пропаганди; за ч. 6 – мета організації та проведення заходів та(або) саме активної участі в них задля підтримки держави-агресора або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Державою-агресором за загальним визначенням є країна, яка першою застосовує збройну силу проти іншої країни, тобто тим самим вчиняє агресію. Державою-агресором може бути визнана не лише одна країна, а група країн, у т. ч. пов'язаних між собою угодами про військову допомогу. При кваліфікації правопорушень за ст. 111¹ КК України державою-агресором наразі вважається російська федерація. При цьому враховуються, зокрема, постанова Верховної Ради України «Про Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором», Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Законом України «Про введення воєнного стану в Україні».

Тимчасово окупована територія України. Законодавець мав на увазі в цій статті не лише ті території, які тимчасово окупувала держава агресор в 2022 р. Йдеться і про тимчасово окуповані території – територію Автономної Республіки Крим та окупованих районів у Донецькій та Луганській областях. При цьому враховуються ст. 3 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закон України и «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» та Указ Президента України «Про межі та перелік районів, міст, селищ і сіл, частин їх територій, тимчасово окупованих у Донецькій та Луганській областях». Відповідно злочини, що вчинені починаючи з 15 березня 2022 р. на всіх тимчасово окупованих територіях, та які потрапляють під склади злочинів, передбачені цією статтею, належить кваліфікувати за ст. 111¹ КК України. Звісно, що зворотної дії ці норми не мають.

Кваліфікуючі ознаки. Перші сім частин передбачають лише прості склади кримінальних правопорушень й законодавець, напевно, мав на меті

передбачити в ч. 8 ст. 111¹ КК України кваліфікований склад для злочинів, передбачених ч. 5–8 цієї статті.

Однак очевидно, що в цій частині сталася технічна помилка в тексті закону, й законодавець послався не на діяння, передбачені ч. 5–8 цієї статті, а на осіб, зазначених у них. При цьому, в цих частинах згадуються як громадяни України, так і інші особи (за ч. 6 ст. 111-1 передбачена відповідальність незалежно від громадянства України).

Внаслідок цього, під формальні ознаки ч. 8 ст. 111¹ підпадає фактично будь-який злочин, що потягнув загибель людей або інші тяжкі наслідки (ознаку тяжких наслідків у вигляді грошової оцінки шкоди визначено в п. 3 Примітки до ст. 111¹ КК України).

При цьому за санкцією ч. 8 передбачено найсуворіше покарання у виді довічного позбавлення волі, що за КПК України є підставою для судового розгляду за участі присяжних за клопотанням хоча б одного обвинуваченого.

Тому намагатися виправити згадану помилку лише через тлумачення об'єкта злочину, очевидно, не дасть результату. До виправлення технічної помилки вчинені злочини належатиме кваліфікувати за відповідними ч. 5–7 ст. 111¹ КК України, без огляду на кваліфікуючу ознаку. Водночас, при цьому законодавець намагався охопити в ч. 8 додаткові об'єкти злочинів – життя і здоров'я людей та право власності. Якщо в результаті колабораційної діяльності настали загибель людей або інші тяжкі наслідки, за умови неможливості охопити це кваліфікацією за ч. 8 ст. 111¹ КК України може постати питання про сукупність злочинів і необхідність додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України.

Питання до самоконтролю:

1. Надайте юридичну характеристику діям, спрямованим на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

2. Надайте юридичну характеристику державній зраді.

3. Надайте юридичну характеристику посяганням на життя державного чи громадського діяча.

4. Надайте юридичну характеристику шпигунству

5. Які є види шпигунства?

6. За якими ознаками шпигунство можна відмежувати від державної зради?

7. Надайте юридичну характеристику посяганням на територіальну цілісність і недоторканість України.

8. Надайте юридичну характеристику диверсії.

9. За якими ознаками диверсію можна відмежувати від терористичного акту та інших суміжних кримінальних правопорушень проти власності, довкілля?

Рекомендована література:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Дата оновлення: 16.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>.

2. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 21.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>.

3. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 р. № 3855-XII. Дата оновлення: 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>.

4. Про громадянство : Закон України від 18.01.2001 р. № 2235-III. Дата оновлення: 12.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>.

5. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 КК : стаття. Київ : ГО «Вектор прав людини», 2022. URL: <http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo>.

6. Коломієць Ю. Ю. Державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса, 2022. Т. 2. С. 265-268.

ТЕМА 3. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Мета лекції: засвоєння основних положень кримінального закону в частині захисту людини, її права на життя, здоров'я, безпеку, недоторканість та інших блага, пов'язані з їх забезпеченням, правил кваліфікації кримінальних правопорушень проти особи.

План:

- I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи.
- II. Умисне вбивство (ст. 115 КК України).
- III. Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України).
- IV. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України)
- V. Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України).
- VI. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України).
- VII. Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК України).
- VIII. Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України).
- IX. Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України).
- X. Незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК України).
- XI. Залишення в небезпеці (ст. 135 КК України).
- XII. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України).
- XIII. Порухення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 143 КК України).
- XIV. Насильницьке донорство (ст. 144 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; умисне вбивство; початковим момент життя; кінцевий момент життя; тілесні ушкодження; особливо небезпечні інфекційні хвороби; небезпечні інфекційні хвороби.

I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи

Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи - це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що, посягаючи на життя й здоров'я особи, передбачені розділом II КК України як кримінально-карані.

З урахуванням надзвичайної важливості об'єкта посягання кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи становлять особливу небезпеку для суспільства та окремих громадян. Кваліфікація цих кримінальних правопорушень має значну кількість проблемних та спірних нюансів.

Для розв'язання проблемних питань кваліфікації таких кримінальних правопорушень необхідно користуватись такими нормативно-правовими актами:

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2;

Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом МОЗ № 6 від 17 січня 1995 р. N 6.

В залежності від безпосереднього об'єкту, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я можна поділити за такими видами (групами):

- 1) кримінальні правопорушення проти життя (вбивство, доведення до самогубства, погроза вчинити вбивство – ст. 115–120 КК України);
- 2) кримінальні правопорушення проти здоров'я (тілесні ушкодження, зараження венеричною хворобою, СНІДом – ст. 121–128 КК України);
- 3) кримінальні правопорушення, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи та інші медичні кримінальні правопорушення (незаконне проведення абортів, залишення у небезпеці, ухилення від сплати аліментів та утримування дітей, розголошення таємниці усиновлення – ст. 129–144 КК України);

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень у нормах Розділу II – є безпека для життя та здоров'я особи, а у випадках вбивства та спричинення шкоди здоров'ю – життя та здоров'я особи.

Видові та безпосередні об'єкти (основні) – життя, здоров'я, безпека особи.

Додатковими безпосередніми об'єктами можуть бути: громадський або службовий обов'язок, встановлений порядок надання медичних послуг та ін.

В деяких складах є предмет кримінальних правопорушень, хоча це є виключенням для даної групи кримінальних правопорушень

II. Умисне вбивство (ст. 115 КК України)

Умисне вбивство - умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині.

Безпосереднім об'єктом вбивства є життя іншої людини.

Потерпілий – фізична особа (людина).

Початковим моментом життя є початок фізіологічних пологів, в тому числі передчасних чи штучних.

Кінцевим моментом життя людини є її біологічна смерть — момент коли розпочався безповоротний процес розпаду клітин головного мозку людини, тобто її центральної нервової системи.

Зупинка роботи серця і дихання є настанням т.з. клінічної смерті, за якої збереження життєздатності людського організму і порятунок від смерті є можливими. Тому є можливим вчинення вбивства (біологічної смерті) людини, яка знаходиться в стані клінічної смерті.

Об'єктивна сторона вбивства характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак:

1) діяння - посягання на життя іншої особи, спрямоване на порушення функцій чи анатомічної цілісності життєво важливих органів;

2) наслідок у вигляді біологічної смерті потерпілого;

3) причинного зв'язку між діянням та наслідком.

Посягання на життя може бути вчинено як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності. **Дія як посягання** на життя іншої людини може відбуватись у вигляді безпосереднього фізичного впливу на організм людини (нанесення ударів, удавлення ший тощо), психічного впливу, навіювання (провокація сильного афекту у хворої на серце людини тощо), створення смертельно небезпечної ситуації або використання деяких факторів зовнішнього середовища та речей (дія високої чи низької температури, радіоактивних матеріалів тощо).

Вбивство шляхом бездіяльності трапляється тоді, коли винний не виконав дій, які б відвернули настання смерті потерпілого, хоча в даній конкретній ситуації він міг і повинен був такі дії виконати (відмова від годування дитини з боку матері, ухилення від лікування хворого медичним працівником тощо).

Однією з необхідних умов визнання особи винною у скоєнні вбивства є **встановлення причинного зв'язку** між її діянням і наслідком — настанням смерті потерпілого. При цьому за наявності такого зв'язку **не має значення**, який **проміжок часу** минув між посяганням на життя і настанням смерті потерпілого.

У зв'язку діяння – наслідок визначальним є не час, а категорія неминучості. Ст. 115 КК України передбачає відповідальність за умисне вбивство, коли особа усвідомлює, що здійснює посягання на життя іншої людини, передбачає, що його наслідком має або може бути смерть людини, і

бажає (прямий умисел) чи свідомо припускає (непрямий умисел) настання її смерті.

Відповідальність за умисне вбивство з невизначеним умислом, тобто коли винний передбачає можливість спричинення будь-якої шкоди потерпілому, в тому числі і смерті, і бажає чи свідомо допускає такий наслідок, настає на загальних підставах, бо наявність прямого чи непрямого умислу на кваліфікацію не впливає, але для визначення ступеня вини слід максимально ретельно вивчити суб'єктивні моменти заподіяного. Спричинення посяганням з невизначеним або непрямим умислом кваліфікується за наслідками, що фактично наступили.

Суб'єктивна сторона - вина у формі умислу (прямого чи непрямого), мотив і мета підлягають з'ясуванню, оскільки в ряді випадків вони є кваліфікуючими ознаками.

Суб'єктивне ставлення винного до наслідків свого діяння є важливим для відмежування умисного вбивства від тяжкого тілесного ушкодження, через яке настала смерть потерпілого. При умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, у випадку умисного спричинення тяжких тілесних ушкоджень, в результаті якого сталася смерть потерпілого, ставлення до настання смерті потерпілого проявляється в необережності і містить склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 121 КК України.

Під час вчинення умисних вбивств може статися коли особа правопорушника, маючи намір убити певну людину, вбиває іншу. Така помилка на кваліфікацію не впливає – винний притягується до відповідальності за ст. 115 КК України.

Коли склад умисного вбивства передбачає точно визначені ознаки, що характеризують потерпілого як обов'язкові, а зловмисник помилково позбавляє життя іншу людину, у якій відсутні ці ознаки, кримінальне правопорушення слід кваліфікувати за сукупністю: як замах на вбивство тієї людини, на яку винна особа спрямувала кримінально протиправний умисел на позбавлення життя наприклад, ч. 2 ст. 15, ст. 348 (Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця) КК України, і як умисне вбивство фактично позбавленої життя людини, тобто за відповідною частиною ст. 115 КК України.

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Кримінальне правопорушення закінчене з моменту настання біологічної смерті потерпілого.

За **ч. 1 ст. 115 КК України** кваліфікуються вбивства, вчинені в обопільній сварці чи бійці або з помсти, ревнощів, інших мотивів, викликаних особистими стосунками винного з потерпілим (також судовою практикою відноситься сюди умисне вбивство зі співчуття чи на прохання потерпілого).

Умисне вбивство за обтяжуючих обставин (кваліфіковане вбивство) - ч. 2 ст. 115 КК України має місце в тих випадках, коли встановлено хоча б одну з ознак, передбачених у п.п. 1 - 14 ч. 2 ст. 115 КК України. Якщо в діях

винної особи таких ознак вбачається декілька, то всі вони мають отримувати самостійну правову оцінку за відповідним пунктом ч. 2 ст. 115 КК України.

Якщо вбивство вчинено у співучасті, обов'язково слід з'ясувати характер участі кожного із співучасників і ступінь їхньої вини.

Якщо кожен з учасників бійки діяв окремо, не маючи спільного умислу на позбавлення життя потерпілого, то просте вбивство ставитиметься в вину тільки тієї особі, яка безпосередньо лишила життя потерпілого. У тих випадках, коли особи діють у групі, але намір позбавити життя потерпілого виникає після початку бійки, має місце просте умисне вбивство, вчинене групою осіб. Якщо дії суб'єктів погоджені хоча б у загальних рисах до початку бійки (час погодження не має значення), тобто вони діють за попередньою змовою на вбивство, скоєне слід кваліфікувати за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України як умисне вбивство, вчинене за попередньою змовою групою осіб без додаткового посилання на ст. 27 КК України.

Якщо ж ролі між співучасниками розподіляються, то дії організаторів, підбурювачів і пособників кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27 КК та відповідною частиною ст. 115 КК України.

Коли вчинене умисне вбивство одночасно містить обтяжуючі і пом'якшуючі обставини, наприклад умисне вбивство двох осіб при перевищенні меж необхідної оборони, дії винного слід кваліфікувати з урахуванням пом'якшуючої обставини за ст. 118 КК України.

Якщо юридичний склад передбаченого кримінальним законом кримінального правопорушення прямо не передбачає умисного позбавлення життя потерпілого, тобто воно знаходиться за межами диспозиції аналізованої статті, потрібна кваліфікація за сукупністю відповідної статті і ст. 115 КК України.

Наприклад, захоплення заручників, поєднане з умисним вбивством одного з них, кваліфікується за п. 3 ч. 2 ст. 115 і ч. 2 ст. 147 КК України, бо диспозиція ст. 147 КК України не містить ознаки посягання на життя, а лише погрозу знищення людей або настання тяжких наслідків. В той же час діяння викладені ст. 112, 113, 348, 379, 400, 443, ст. 404, ч. 2 ст. 438 КК України, прямо передбачають вчинення умисного вбивства і додаткової кваліфікації за ст. 115 КК України не потребують.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 2) умисне вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або викраденої людини;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;

9) з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення;

10) поєднане із зґвалтуванням або сексуальним насильством;

11) вчинене на замовлення;

12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;

13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116-118 КК України;

14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості

Вбивство двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України) повинно охоплюватись єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих. Якщо ці мотиви передбачені як кваліфікуючі ознаки, дії винного додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами ч. 2 ст. 115 КК України. Наявність розриву в часі при реалізації єдиного умислу на вбивство двох або більше осіб значення для кваліфікації кримінального правопорушення за п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України не має.

Якщо вбивства двох осіб було вчинене практично в одному місці і через незначний проміжок часу, але вони не охоплювались єдиним умислом, за відсутності обтяжуючих обставин, окрім повторності, відповідальність повинна наставати не за п. 1, а за сукупністю: ч. 1 або ч. 2 ст. 115 та п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України.

Вбивство однієї людини і закінчений замах на життя іншої, які охоплювалися єдиним умислом позбавити життя двох осіб, не може розглядатися як закінчене кримінальне правопорушення, передбачений п. 1 ч. 2 ст. 115. Вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 115 у сукупності з ч. 2 ст. 15 та п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України.

Окремо слід звернути увагу на ситуації, коли вбивство двох або більше осіб, вчинене через певний період після закінчення неправомірних дій з боку винних, виключає перебування засудженого у стані необхідної оборони чи сильного душевного хвилювання.

Під **убивством малолітньої дитини** (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України) розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Винний достовірно знав або припускав, що потерпіла особа є малолітньою, повинен був і міг це усвідомлювати.

Кваліфікація кримінального правопорушення як умисне **вбивство жінки, яка перебувала у стані вагітності** (п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України), можлива за умови, що винний завідомо знав про такий стан потерпілої. Кваліфікація кримінального правопорушення не залежить від строку вагітності та життєздатності плоду. *Якщо винний, діючи з прямим умислом, позбавив життя жінку, яку помилково вважав вагітною, а насправді потерпіла не перебувала в стані вагітності, вчинене слід кваліфікувати за ч.1 ст. 15, п. 2 ч. 2 ст. 115 і ч. 1 ст. 115 КК України.*

Відповідальність за умисне вбивство **заручника або викраденої людини** (п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України) настає за умови, що потерпілий був: або

заручником (тобто особою, яка була захоплена чи утримувалася з метою спонукати її родичів, державну чи іншу установу, підприємства чи організації, фізичну або службову особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це усвідомлювала (при цьому відповідальність за умисне вбивство заручника має наставати незалежно від того, чи був винний причетним до вчинення кримінального правопорушення, передбачених ст. ст. 147, 349, 349¹ КК України, однак мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із цими кримінальними правопорушеннями), або викраденою людиною (тобто особою, якою протиправно заволоділи через її вилучення з природного соціального середовища та перемістили з одного місця її постійного чи тимчасового перебування до іншого, що супроводжувалося фактичним обмеженням її свободи пересування) і винна особа це усвідомлювала (при цьому відповідальність за умисне вбивство викраденої особи має наставати незалежно від того, чи був винний причетним до вчинення кримінального правопорушення, передбачених ст. ст. 146, 444 КК України, однак мотив такого вбивства повинен мати зв'язок із цими кримінальними правопорушеннями).

Судова практика виходить з того, що людина, яка викрала потерпілого, утримувала його та умисно вбила, повинна нести відповідальність за ч. 3 ст. 146 КК України (якщо ж було вбито заручник, то ч. 2 ст. 147 КК України) за ознакою спричинення тяжких наслідків та п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України.

Умисне вбивство визнається вчиненим з **особливою жорстокістю** (п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (заподіяння тортур, мордування, мучення, в тощо), психічних чи моральних (приниження гідності, глумління тощо) страждань, а також якщо воно було поєднане із глумлінням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань. Не можна кваліфікувати умисне вбивство за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України на тій підставі, що винна особа в подальшому з метою приховання цього кримінального правопорушення знищила або розчленувала труп.

Визначення особливої жорстокості, мучення, мордування, встановлення фактів нанесення ударів, побоїв або інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю, є компетенцією суду.

Як учинене **способом, небезпечним для життя багатьох осіб** (п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України, умисне вбивство кваліфікується за умови, що винний свідомо застосував спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. Небезпека для життя інших людей має бути реальною. Якщо при умисному вбивстві, вчиненому небезпечним для життя багатьох осіб способом, позбавлено життя й іншу особу (інших осіб), кримінальне правопорушення кваліфікується за пунктами 1 і 5 ч. 2 ст. 115 КК України, а якщо заподіяно шкоду її (їх) здоров'ю, - за п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України та відповідними статтями КК України, що передбачають відповідальність за умисне заподіяння тілесних ушкоджень.

Якщо вчинення умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб, супроводжувалось знищенням чи пошкодженням майна, дії зловмисника слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень за п. 5 ч. 2 ст. 115 та відповідними частинами ст. 194, 378, 399, 411 КК України. Умисне вбивство, заподіяне способом, небезпечним для життя багатьох осіб, вважається закінченим кримінальним правопорушенням, коли була позбавлена життя хоча б одна особа, а хоча б ще одній іншій особі у той же час загрожувала смерть, обумовлена способом вбивства.

Якщо винний помилково вважає, що обраний ним спосіб вбивства є небезпечним не тільки для потерпілого, а й для інших людей, у той час, як за конкретних обставин він таким не був, його дії необхідно кваліфікувати як замах на вчинення кримінального правопорушення за ч.2 або ч. 3 ст. 15 та п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України.

За п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України як учинене з **корисливих мотивів** умисне вбивство кваліфікується в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок убивства, а також коли виник корисливий мотив – до початку чи під час вчинення цього кримінального правопорушення.

Як учинене з корисливих мотивів слід кваліфікувати й умисне вбивство з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо).

У разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу, вимагання або незаконного заволодіння транспортним засобом дії винного кваліфікуються за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України і статтею, якою передбачено відповідальність за кримінально протиправне заволодіння майном (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262, ч. 3 ст. 308, ч. 3 ст. 312, ч. 3 ст. 313, ч. 3 ст. 289 КК України).

Якщо умисел на заволодіння майном виник у винного після вбивства, вчиненого з інших мотивів, кваліфікація його дій за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України виключається.

Вбивство, вчинене в зв'язку з охороною майна, неповерненням потерпілим боргу або його відмовою виконати інші обов'язки майнового характеру, якщо такі обов'язки ґрунтувались на законних підставах, не вважається умисним вбивством з корисливих мотивів, а також вбивство, вчинене з мотивів помсти за заподіяну потерпілим матеріальну шкоду.

Як умисне вбивство з **хуліганських мотивів** за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України дії винного кваліфікуються, коли він позбавляє іншу особу життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу.

Якщо крім убивства з хуліганських мотивів винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 і за відповідною частиною ст. 296 КК України. Не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а так само з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок. Безумовно, немає підстав кваліфікувати дії винного за п. 7 ч.2 ст. 115 КК України у випадках, коли у процесі хуліганських дій він також вчинив вбивство через необережність. Такі дії повинні кваліфікуватися за відповідними частинами ст. ст. 296 і 119 КК України.

Відповідальність за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України за умисне **вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку** настає, якщо кримінальне правопорушення вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства.

Для відповідальності за це кримінальне правопорушення важливо встановити, що потерпілий був вбитий у зв'язку з його законними діями. Якщо ж підставою для вбивства були протиправні дії потерпілого (наприклад, зловживання владою, перевищення службових повноважень), дії винного не можуть кваліфікуватись за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

Хуліганство й наступне вбивство особи, яка перепиняла ці дії, належить кваліфікувати за ст. 296 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК України.

Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного або їх близьких родичів, захисника чи представника особи або їх близьких родичів, начальника військової служби чи іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби, представника іноземної держави або іншої особи, яка має міжнародний захист, за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК України. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК України, дії винної особи додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті.

За п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України настає відповідальність за умисне **вбивство з метою приховати інше кримінальне правопорушення або полегшити його вчинення**. Для кваліфікації умисного вбивства як такого, що вчинене з метою приховати інше кримінальне правопорушення, не має значення, чи був винний причетним до кримінального правопорушення, який приховується. Дії винного, який вчинив умисне вбивство з метою приховати

кримінальне правопорушення іншої особи, додатково кваліфікувати ще й за ст. 396 КК України (Приховування злочину) не потрібно.

Якщо вбивство з метою приховання кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою, було заздалегідь обіцяне, відповідальність настає за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України і за пособництво в тому кримінальному правопорушенні, який приховувався.

Дії винного кваліфікуються як умисне вбивство з метою полегшити вчинення іншого кримінального правопорушення незалежно від того, було це кримінальне правопорушення вчинене чи ні. Вбивство з метою полегшити інше кримінальне правопорушення має місце, коли певна особа стає на заваді кримінально протиправному наміру винного (наприклад, сторож, який перешкоджає проникненню магазин, або протидія охоронця інкасаторської машини, або дії матері, яка заважає згвалтуванню доньки тощо).

За п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України слід кваліфікувати випадки вбивства потерпілого, свідка або особи, яка має докази вчинення кримінального правопорушення.

Умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, якщо воно було **поєднане зі згвалтуванням потерпілої особи або сексуальним насильством**, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених кримінальних правопорушень чи одразу ж після них. При цьому кримінальні правопорушення кваліфікуються ще й за ч. 5 ст. 152 або ч. 5 ст. 153 КК України.

Умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть із трупом також тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України. А задоволення статевої пристрасті з трупом слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 297 КК України, тобто наруга над тілом померлої людини.

У випадках, коли особу було умисно вбито через певний час після її згвалтування чи сексуального насильства з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України.

Вбивство при подоланні опору потерпілої дії на позбавлення життя винним можуть спрямовуватись не лише на саму потерпілу, а й на інших осіб, щоб примусити потерпілу припинити опір (наприклад, на її малолітню дитину).

Заподіяна при згвалтуванні смерть з необережності кваліфікується лише за ч. 5 ст. 152 КК і додаткової кваліфікації ст. 119 не потребує.

Умисне **вбивство, вчинене на замовлення** (п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України), - це умисне позбавлення життя іншої людини, скоєне за дорученням або на прохання іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник - вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх, а також форму прохання.

Якщо замовлення умисного вбивства мало форму угоди, відповідальність за п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України настає незалежно від того,

коли були вчинені обіцяні виконавцеві дії – до чи після вбивства, виконав чи не виконав замовник свою обіцянку, збирався він це робити чи ні.

До дій матеріального характеру, зокрема, належать сплата виконавцеві винагороди за вчинення вбивства, передача чи збереження прав на майно, звільнення від майнових зобов'язань тощо. Під діями нематеріального характеру розуміються будь-які дії, вчинення чи невчинення яких безпосередньо не пов'язане з матеріальними інтересами виконавця вбивства.

У випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчинюється з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигід матеріального характеру (тобто з корисливих мотивів), дії виконавця кваліфікуються за пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК України.

Замовник умисного вбивства, (якщо він не є співвиконавцем), залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором кримінального правопорушення. Його дії належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України, а за наявності до того підстав - і за іншими пунктами цієї статті (наприклад, за п. 6 або п. 12). Дії замовника умисного вбивства, який одночасно був і співвиконавцем цього кримінального правопорушення, кваліфікуються за пунктами 11 і 12 ч. 2 ст. 115 КК України. Якщо замовник, який не є співвиконавцем убивства, керувався корисливими, а виконавець - іншими мотивами, дії замовника кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК України.

У разі, коли виконавець погодився позбавити потерпілого життя, але з причин, що не залежали від його волі, умисел на вбивство до кінця не довів, дії замовника залежно від конкретних обставин справи кваліфікуються як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього кримінального правопорушення.

Вчиненням за попередньою змовою групою осіб (п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України) умисне вбивство вважається тоді, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовилися про спільне його виконання.

За це кримінальне правопорушення несуть відповідальність і ті особи, котрі хоча й не вчинювали дій, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, але будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, виконали хоча б частину того обсягу дій, який група вважала необхідним для реалізації цього умислу (застосування щодо потерпілого насильства з метою приведення його у безпорадний стан усунення певних перешкод, що заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть, ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед убивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу тощо).

Якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен із них позбавив життя одного потерпілого, дії кожного зі співучасників розглядаються як умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене за

попередньою змовою, і кваліфікується за пунктами 1 і 12 ч. 2 ст. 115 КК України.

Умисне вбивство, вчинене організованою групою, також кваліфікується за п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України.

За п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України кваліфікуються дії особи, яка **раніше вчинила умисне вбивство**, за винятком убивства, передбаченого статтями 116-118 КК України. Відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перше кримінальне правопорушення, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником кримінального правопорушення.

Під раніше вчиненим умисним вбивством розуміються не тільки вбивства, кваліфіковані за ст. 115 КК України 2001 р. чи статтями 94 і 93 КК 1960 р., а й убивства, відповідальність за які передбачена іншими статтями КК (статті 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК України 2001 р. чи відповідні статті КК 1960 р.).

Убивство вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, враховується при кваліфікації дій тільки тих співучасників, яких ця ознака стосується.

Умисне вбивство вчинене з **мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості** визнається коли винна особа діяла з умислом (прямим або непрямим) на заподіяння смерті іншій особі саме з мотивів, передбачених п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України.

При вчиненні декількох умисних вбивств при обтяжуючих обставинах, передбачених різними пунктами ч. 2 ст. 115 КК України, дії винного належить кваліфікувати за сукупністю цих пунктів та п. 13 ч. 2 ст. 115 КК України з урахуванням повторності.

При засудженні особи за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК України покарання за кожним пунктом цієї статті окремо не призначається. Проте при його призначенні необхідно враховувати наявність у діях винного декількох кваліфікуючих ознак умисного вбивства як обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення.

У випадках, коли винна особа, вчинюючи умисне вбивство, керувалась не одним, а декількома мотивами, судам належить з'ясувати, який із них був домінуючим, і кваліфікувати кримінальне правопорушення за тим пунктом ч. 2 ст. 115 КК України, яким визначено відповідальність за вчинення вбивства з такого мотиву. Разом з тим в окремих випадках залежно від конкретних обставин справи можлива кваліфікація дій винної особи і за кількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК України, якщо буде встановлено, що передбачені ними мотиви (мета) рівною мірою викликали у винного рішучість вчинити вбивство.

III. Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є здоров'я будь-якої людини.

Під **тілесним ушкодженням** розуміють протиправне і винне заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи, коли порушена анатомічна цілість та(або) фізіологічні функції тканин чи органів потерпілого під час посягання на його здоров'я.

Характер і тяжкість тілесних ушкоджень визначаються судово-медичною експертизою на підставі «Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень», затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. №6.

Під **тяжкими** тілесними ушкодженнями визначаються: небезпечні для життя в момент заподіяння чи такі, що спричинили втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину. До них відносяться також переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя.

Небезпечними для життя визначаються ушкодження життєво важливих органів, які в момент заподіяння чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозливі для життя явища і які без надання медичної допомоги за звичайним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Запобігання смерті, обумовлене наданням медичної допомоги, не повинно братися до уваги при оцінюванні загрози для життя при таких ушкодженнях.

Тяжке тілесне ушкодження буде небезпечним для життя за наявності хоча б однієї із вказаних ознак.

Втратою будь-якого органу чи втратою органом його функцій вважаються: втрата зору, слуху, язика, руки, ноги і репродуктивної здатності.

Під **втратою зору** треба розуміти повну стійку сліпоту на обидва ока чи такий стан, коли наявне зниження зору можливості підрахунку пальців на відстані двох метрів і менше (гострота зору на обидва ока 0,04 і нижче).

Під **втратою слуху** треба розуміти повну стійку глухоту на обидва вуха або такий необоротний стан, коли потерпілий не чує розмовної мови на відстані 3-5 сантиметрів від вушної раковини.

Під **втратою язика (мовлення)** треба розуміти втрату можливості висловлювати свої думки членороздільними звуками, зрозумілими для оточуючих (заїкання не слід розуміти як втрату мовлення).

Під **втратою руки, ноги** треба розуміти відокремлення їх від тулуба чи втрату ними функцій (параліч або інший стан, що унеможлиблює їх діяльність).

Під анатомічною втратою руки чи ноги слід розуміти як відокремлення від тулуба всієї руки чи ноги, так і ампутацію на рівні не нижче ліктьового чи колінного суглобів; всі інші випадки повинні розглядатися як втрата частини кінцівки і оцінюватися за ознакою стійкої втрати працездатності.

Під **втратою репродуктивної функції** треба розуміти втрату здатності до злягання чи втрату здатності до запліднення, зачаття та дітородіння.

При ушкодженні якого-небудь органа чи його частини, функція якого була втрачена раніше (до травми), ступінь тяжкості ушкодження встановлюється за ознакою фактично викликаної тривалості розладу здоров'я.

Під **душевною хворобою** слід розуміти психічне захворювання (психічну хворобу). До психічних захворювань не можна відносити пов'язані з ушкодженням реактивні стани (психози, неврози).

Ознакою тяжкого тілесного ушкодження визначається розлад здоров'я, пов'язаний **зі стійкою втратою працездатності** не менше ніж на одну третину (не менше 33%). Стійкою (постійною) втратою загальної працездатності є така необоротна втрата функції, котра повністю не відновлюється.

Ушкодження, що призвело до **переривання вагітності**, незалежно від її строку, належить до тяжких за умов, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок. Кримінальна відповідальність за переривання вагітності настає лише в тих випадках, коли винний знав, що потерпіла була вагітною, та коли воно спричинилося внаслідок дій винного, а не патологічних властивостей організму потерпілої.

Тілесне ушкодження визнається тяжким, якщо воно спричинило потерпілому невинне знівечення обличчя, коли воно набуло неприємного, огидливого зовнішнього вигляду, не властивого нормальному (відсутність носа, губ). Під **невиправністю ушкодження** вважається коли для його усунення необхідне оперативне втручання (косметична операція).

Судово-медичний експерт не кваліфікує ушкодження обличчя як знівечення, оскільки це поняття юридичне, а не медичне. Він визначає вид ушкодження, його особливості і механізм утворення, встановлює, чи є це ушкодження виправним або невинним.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України, характеризується умисною формою вини. Умисел може бути як прямим, так і невинним.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень в стані сильного душевного хвилювання кваліфікується за ст. 123 КК України, а при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи правопорушника, – за ст. 124 КК України.

Ч. 2 ст. 121 КК України передбачає п'ять кваліфікуючих ознак тяжкого тілесного ушкодження, які є обтяжуючими обставинами:

- 1) вчинене способом, що має характер особливого мучення;
- 2) вчинене групою осіб;
- 3) вчинене на замовлення;
- 4) вчинене з метою залякування потерпілого та інших осіб;
- 5) з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості;
- 6) якщо це спричинило смерть потерпілого.

Заподіяння особливого мучення передбачає, що потерпілому спричиняють тяжкі страждання, для чого спеціально діють таким чином, щоб

заподіяти, причинити нестерпну фізичну біль. Експерт не кваліфікує ушкодження як заподіяння особливого мучення, він лише встановлює наявність, характер, локалізацію, кількість ушкоджень, одночасність чи різночасність утворення, особливості предметів, якими спричинено ушкодження, механізм їх дії та ступінь тяжкості. Питання про те, чи були певні дії мученням, вирішують слідство і суд.

Вчинене групою осіб - коли два або більше суб'єкта приймали безпосередню участь у заподіянні потерпілому тяжких тілесних ушкоджень.

Наявність або відсутність попередньої змови між співучасниками кримінального правопорушення, на відміну від п. 12 ч. 2 ст. 115 КК України, на кваліфікацію за ч. 2 ст. 121 КК України не впливає.

Під заподіянням тяжких тілесних ушкоджень **на замовлення** треба розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень потерпілому, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовником). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження або угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується заподіяти потерпілому тяжкі тілесні ушкодження, а замовник – вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (сплата винагороди тощо) чи нематеріального характеру (допомога у працевлаштуванні, вирішення певних життєвих проблем тощо).

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене **з метою залякування потерпілого або інших осіб** розуміється спричинення потерпілому або іншим особам (близьким родичам) тяжких тілесних ушкоджень з метою створення перешкод для виконання громадянського обов'язку давати свідчення (вчинення таким способом тиску з метою примушення потерпілого до відмови від дачі показань або до дачі неправдивих показань).

Тяжке тілесне ушкодження кваліфікується за ч. 2 ст. 121 КК України, якщо внаслідок нього була спричинена **смерть потерпілого**.

З суб'єктивної сторони заподіяння тяжких тілесних ушкоджень характеризується умисною формою вини, а спричинення смерті потерпілого — необережністю. Якщо смерть потерпілого сталася внаслідок необережного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, діяння кваліфікуються як необережне заподіяння смерті.

Заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, за деякими ознаками схоже на умисне вбивство.

Розмежування цих кримінальних правопорушень проходить як за суб'єктивними ознаками: за спрямованістю умислу і за змістом його інтелектуального моменту, так і за об'єктивними: встановлення причинно-наслідкового зв'язку між спричиненими потерпілій особі тяжких тілесних ушкоджень та настанням її смерті.

Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи з сукупності всіх обставин вчиненого кримінального правопорушення, зокрема слід враховувати спосіб, знаряддя кримінального правопорушення, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення

кримінально протиправних дій, попередню поведінку винного і потерпілого, їх взаємовідносини.

Визначальним є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій.

Якщо при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, то у випадку заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, ставлення до настання смерті проявляється в необережності.

При цьому час, у тому числі тривалий, між тілесними ушкодженнями та настанням смерті для кваліфікації кримінального правопорушення як умисного вбивства значення не має.

У випадках, коли умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень є ознакою іншого кримінального правопорушення, наприклад вимагання, вони кваліфікуються лише нормою, якою передбачена відповідальність за таке кримінальне правопорушення, у даному випадку за ч. 4 ст. 189 і додаткової кваліфікації за ст. 121 КК України не потребує.

Не потребують додаткової кваліфікації і дії, передбачені ч. 3 ст. 345 КК України, - умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень працівникові правоохоронного органу або його близьким родичам у зв'язку із виконанням цим працівником службових обов'язків, а також ч. 3 ст. 346, ч. 3 ст. 350 КК України тощо.

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень внаслідок перевищення влади або службових повноважень повинно кваліфікуватися за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 121 і 365 КК України.

Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень з хуліганських мотивів утворює сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ст. 121 і 296 КК України.

Суб'єктом заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень є особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років.

IV. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є здоров'я людини. Умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження характеризуються такими ознаками: по-перше, в момент заподіяння вони не є небезпечними для життя потерпілого і не мають наслідків, передбачених ст. 121 КК України, а по-друге, спричиняють тривалий розлад здоров'я або значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину.

Під ушкодженнями, які спричиняють значну стійку втрату працездатності менш як на одну третину, треба розуміти втрату загальної працездатності від 10 до 33%.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною формою вини.

Умисел може бути як прямий, так і непряий.

Умисне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень з метою залякування потерпілого або його родичів чи з метою примусу їх до певних дій кваліфікується за ч. 2 ст. 122 КК України.

У ч. 2 ст. 122 передбачено такі кваліфікуючі ознаки дій, передбачених ч. 1:

- 1) вчинення з метою залякування потерпілого або його родичів;
- 2) вчинення з метою примусу до певних дій;
- 3) вчинення з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, яка досягла 14 років.

V. Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є здоров'я людини.

Легкими тілесними ушкодженнями вважаються тілесні ушкодження, які:

1) не містять ознак тяжких ушкоджень (ст. 121 КК України) чи ушкоджень середньої тяжкості (ст. 122 КК України);

2) викликають короточасний розлад здоров'я потерпілого чи незначну стійку втрату працездатності (ч. 2 ст. 125 КК України) або не спричинюють зазначених наслідків (ч. 1 ст. 125 КК України).

Легке тілесне ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності, — це ушкодження, що має незначні скороминущі наслідки тривалістю не більш як шість днів.

Спричинення цих тілесних ушкоджень кваліфікується як вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 125 КК України.

Короточасним належить вважати розлад здоров'я тривалістю понад шість днів, але не більше як три тижні (21 день).

Під **незначною стійкою втратою працездатності** розуміють втрату загальної працездатності до 10%.

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, якій виповнилося 16 років.

Заподіяння легких тілесних ушкоджень під час вчинення кримінального правопорушення, відповідальність за які передбачена іншими статтями чинного Кодексу, - наприклад, розбою (ст. 187 КК України), хуліганства (ст. 296 КК України), - з урахуванням того, що для цих кримінальних правопорушень здоров'я потерпілих є додатковим об'єктом посягання, кваліфікується тільки за статтями, які передбачають відповідальність за посягання на головний об'єкт (відповідно за ст. 187, 296 КК України).

VI. Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є здоров'я людини.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 р. інфекційні захворювання можуть бути небезпечними та особливо небезпечними. *Особливо небезпечні інфекційні хвороби* - інфекційні хвороби (у тому числі карантинні: чума, холера, жовта гарячка), що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я у значної кількості хворих, високим рівнем смертності, швидким поширенням цих хвороб серед населення.

Небезпечні інфекційні хвороби - інфекційні хвороби, що характеризуються важкими та (або) стійкими розладами здоров'я в окремих хворих і становлять небезпеку для їх життя та здоров'я. Це визначається судово-медичною експертизою, яка може зачислити до них (окрім СНІДу) ті чи інші інфекційні хвороби, що є небезпечними для життя людини і на той час невиліковними (лихоманка Ебола, коров'ячий сказ тощо).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення може полягати у вигляді таких контактів з хворою людиною, які є способом передачі інфекції (для ВІЛ-інфікованих це, передусім, статеві зносини). Небезпечними для зараження такими хворобами можуть бути, наприклад, дії, пов'язані з переливанням крові або використанням шприців для ін'єкцій (наркотиків чи ліків), якими раніше користувалися особи – носії ВІЛ-інфекції або невиліковної інфекційної хвороби.

При свідомому поставленні особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 1 ст. 130 КК України) кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту реального поставлення такої особи в небезпеку зараження, а зараження такою хворобою (ч. 2 ст. 130 КК України) – з моменту контакту з хворим після встановлення факту захворювання потерпілого (стосовно ВІЛ-інфікованих не має значення, захворів потерпілий на СНІД чи його лише інфіковано на ВІЛ).

Згода потерпілого на поставлення його в небезпеку зараження такою хворобою не виключає для винного кримінальної відповідальності.

Кваліфікованим видом даного кримінального правопорушення визнаються зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою двох чи більше осіб або неповнолітнього (ч. 3 ст. 130 КК України), а також умисне зараження іншої особи цими хворобами (ч. 4 ст. 130 КК України).

Для кваліфікації дій згідно з ч. 3 ст. 130 КК за ознаками зараження неповнолітнього необхідно встановити, що винний знав або допускав, що потерпілий є неповнолітнім, а так само коли він повинен був і міг це передбачити.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, кваліфікованого ч. 1 ст. 130 КК України, – поставлення в небезпеку зараження; дії, охоплені ч. 4 ст. 130 КК України, характеризуються прямим або непрямим умислом; ч. 2, 3 ст. 130 КК України передбачають відповідальність за необережне зараження (кримінально протиправна самовпевненість).

Суб'єктом кримінального правопорушення є як носії ВІЛ, хворі на СНІД або іншу невиліковну інфекційну хворобу, небезпечну для життя, так і особи, що не страждають на ці захворювання (ч. 1, 4 ст. 130 КК України – наприклад, людина, яка використовує для ін'єкцій кільком особам один шприц, а серед них є заражений збудником інфекційної хвороби). До вчинення кримінального правопорушення суб'єкту повинно виповнитися 16 років.

Якщо зараження хворобами сталося внаслідок скоєння якогось іншого кримінального правопорушення, то все вчинене утворює сукупність кримінальних правопорушень. Наприклад, зараження при зґвалтуванні (ст. 152, 130 КК України) або при сексуальному насильстві (ст. 153, 130 КК України).

VII. Неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 131 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок надання медичної допомоги.

Додатковим об'єктом виступає життя та здоров'я людини.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, полягає в неналежному виконанні медичними, фармацевтичними або іншими працівниками своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного ставлення до них, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, небезпечної для життя людини (ч. 1 ст. 131 КК України), чи двох або більше осіб (ч. 2 ст. 131 КК України).

Обов'язковою ознакою ч. 1 ст. 131 КК України є настання кримінально протиправних наслідків – зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, небезпечної для життя людини, а для ч. 2 ст. 131 КК України – зараження двох або більше осіб.

Суб'єктивна сторона цього діяння характеризується необережною виною (кримінально протиправною недбалістю або кримінально протиправною самовпевненістю).

Умисне зараження такою інфекційною хворобою підпадає під ознаки кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 130 КК України.

Суб'єктами кримінального правопорушення, передбаченого ст. 131 КК України, є фармацевтичні або інші працівники.

Суб'єктом кримінального правопорушення можуть бути й інші особи: працівники, які роблять лабораторну діагностику таких інфекційних захворювань; проводять лабораторні дослідження на наявність ВІЛ-інфекції в

крові, вивчення отриманої від донорів крові та інших біологічних рідин, клітин, тканин та органів людини; здійснюють наукові дослідження з використанням інфікованого матеріалу чи працюють в сфері виробництва біологічних препаратів для діагностики СНІДу, інших захворювань – якщо в результаті неналежного виконання своїх професійних обов'язків помилково діагностують відсутність інфекції у особи, яка є її носієм, що призвело до зараження інших осіб.

До суб'єктів кримінального правопорушення відносяться і працівники місць позбавлення волі, які не забезпечили недопущення контактів між хворими на вказані хвороби та іншими особами, що також відбувають покарання. Це можуть бути й суб'єкти, до кола службових обов'язків яких входить вчинення дій, спрямованих на недопущення зараження такими невиліковними інфекційними хворобами, та профілактика цих захворювань.

Суб'єкт кримінального правопорушення – фізична, осудна особа з 16 років.

VIII. Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 132 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок надання відомостей щодо проведення та результатів медичних обстежень людини у зв'язку із перевіркою на зараження невиліковними інфекційними хворобами.

Відомості про факт проведення медичного огляду на зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби та про результати такого огляду є конфіденційними і становлять лікарську таємницю.

Передача їх дозволяється тільки особі, якої вони стосуються, або її законним представникам, а також у випадках, передбачених законодавством України, закладам охорони здоров'я, органам прокуратури, досудового розслідування та суду.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють дії особи, яка була зобов'язана зберігати в таємниці відомості про медичний огляд на виявлення зараження вірусом імунодефіциту чи іншої невиліковної інфекційної хвороби та про його результати, але розголосила їх – тобто незаконно ознайомила інших осіб з вказаними відомостями або створила умови, за яких сторонні особи мали можливість з ними ознайомитись. Це може бути розголошення відомостей стороннім особам під час розмов, на лекціях (у навчальному процесі), у наукових статтях або ознайомлення з ними сторонніх особами внаслідок недбалого зберігання чи втрати документів з такими відомостями.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту, коли відомості про проведення медичного огляду з виявлення зараження вірусом імунодефіциту чи іншої невиліковної інфекційної хвороби та про його результати стали відомі сторонній особі, яка не повинна була їх знати.

З суб'єктивної сторони розголошення відомостей про факт проведення медичного огляду та його результати може бути вчинено як умисно, так і з необережності.

Суб'єктом кримінального правопорушення можуть бути з 16 років службові особи лікувального закладу, медичні працівники, яким такі відомості стали відомі внаслідок виконання ними своїх службових або професійних обов'язків.

До суб'єктів кримінального правопорушення відносяться і допоміжні працівники, які самочинно здобули інформацію щодо самого факту обстеження або його результатів стосовно конкретних осіб. Йдеться про лаборантів, прибиральниць, технічних працівників реєстратур лікувальних закладів, які отримали такі дані не у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків, а здобули їх, оскільки мають якесь відношення (працюють як допоміжні працівники) до закладу, де проводились огляди конкретної людини або необхідні дослідження на предмет виявлення зараження інфекційною хворобою (аналізи крові тощо).

Розголошення відомостей що вказані цією статтею, службовими особами, які не входять у вищевказане коло медичних працівників або службових осіб лікувальних закладів, — наприклад, працівниками органів дізнання, слідства, суду та деякими іншими, яким такі дані стали відомі у зв'язку з виконанням ними своїх професійних чи службових функцій і які зобов'язані були зберігати їх у таємниці, - кваліфікується як зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) або як службова недбалість (ст. 367 КК України).

ІХ. Зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України)

До венеричних захворювань відносять сифіліс, гонорею, м'який шанкр і паховий лімфогранулематоз. Крім того, до цієї групи відносять і трихомоніаз.

Передаються венеричні захворювання, як правило, при статевих контактах, проте можлива їх передача і внаслідок порушення гігієнічних правил у побуті.

Законодавство України передбачає, що особи, які є носіями збудників інфекційних захворювань, небезпечних для населення, підлягають медичному огляду і лікуванню за рахунок держави, а до носіїв особливо небезпечних захворювань можуть здійснюватися обов'язкові медичні огляди, лікувальні і карантинні заходи.

Об'єкт кримінального правопорушення - здоров'я людини.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення передбачає дії у вигляді зараження венеричною хворобою особою, яка знає про наявність у неї такого захворювання, іншої особи. Способи зараження не оговорені у статті і можуть бути різні: статеві зносини, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, інші дії сексуального характеру; порушення гігієнічних

правил поведінки в сім'ї, побуті, роботі (спільне користування столовим посудом, постільною білизною тощо).

Відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення наступає у разі зараження іншої особи венеричним захворюванням, тому закінченим кримінальне правопорушення буде з моменту, коли у потерпілого будуть виявлені клінічні ознаки венеричного захворювання.

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути особа, яка досягла 16-річного віку і знала про наявність у неї венеричної хвороби та про небезпечність своїх певних дій для здоров'я іншої особи.

Суб'єктивна сторона зараження венеричним захворюванням передбачає наявність вини як умисної, так і необережної (у вигляді кримінально протиправної самовпевненості, оскільки обов'язковою ознакою цього кримінального правопорушення є знання винним про свою хворобу).

Особи, які самі не хворіють венеричною хворобою, але які навмисно тим чи іншим способом заразили іншу особу венеричною хворобою, підлягають відповідальності, залежно від способу дій та форми вини, за тілесні ушкодження, передбачені ст. 121 чи 122 КК України.

Кваліфікуючий вид кримінального правопорушення передбачений ч. 2 ст. 133 КК України за однією з трьох ознак: зараження венеричною хворобою особою, яка раніше уже була засуджена за таке ж кримінальне правопорушення і має за це судимість; зараження двох або більше потерпілих та зараження венеричною хворобою неповнолітнього.

Для кваліфікації дій за ознакою зараження венеричною хворобою неповнолітнього (ч. 2 ст. 133 КК України) необхідно встановити, що винна особа знала або допускала, що потерпілим є неповнолітній, а так само, що вона повинна була і могла це передбачити.

За ч. 3 ст. 133 КК України кваліфікуються дії винних, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, під якими слід розуміти спричинення в результаті захворювання потерпілого венеричною хворобою тривалого розладу його здоров'я, середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, а також смерті.

При цьому вказані наслідки – результат послідовно розвинутого хворобливого процесу, який безпосередньо пов'язаний із зараженням венеричною хворобою.

Якщо зараження венеричною хворобою сталося внаслідок вчинення якогось іншого кримінального правопорушення, наприклад при зґвалтуванні (ст. 152, 133 КК України) або при сексуальному насильстві (ст. 153, 133 КК України), то все вчинене утворює сукупність кримінальних правопорушень.

Х. Незаконне проведення абортів або стерилізації (ст. 134 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок надання медичної допомоги.

Додатковим об'єктом виступає життя та здоров'я особи, честь, воля, гідність.

Операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів. Аборт при вагітності жінки від 12 до 22 тижнів за соціальними та медичними показаннями може бути зроблено в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Підстави і порядок проведення операцій штучного переривання вагітності строком регламентуються Порядком надання комплексної медичної допомоги вагітній жінці під час небажаної вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення, затверджена Наказом МОЗ №423 від 24.05.2013.

Операція (процедура) штучного переривання небажаної вагітності здійснюється лікарями-акушерами-гінекологами акредитованих закладів охорони здоров'я II та III рівнів, які мають відповідні підготовку та досвід

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 134 КК України, - це активні дії особи, яка не має спеціальної медичної освіти, спрямовані на штучне переривання вагітності, що призвели до її переривання; примушування до абортів без добровільної згоди потерпілої особи (ч. 2 ст. 134); незаконне проведення абортів, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої особи (ч.3 ст. 134), примушування до стерилізації без добровільної згоди потерпілої особи (ч.4 ст. 134).

Закінченим кримінальні правопорушення вважається з моменту:

✓ у ч. 1 з моменту переривання вагітності

✓ у ч. 2, 4 з моменту вчинення дій спрямованих на примушування до абортів або стерилізації

✓ у ч. 3, 5 з моменту настання відповідних наслідків.

Способи штучного переривання вагітності та стерилізації при цьому можуть бути різними.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом, щодо дій, необережність щодо наслідків.

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути особа, яка не має спеціальної медичної освіти, у тому числі що має іншу фахову медичну освіту, яка досягла 16 років (ч. 1 ст. 134), а також будь-яка особа, яка примушує до стерилізації чи абортів.

Ч. 3 ст. 134 КК України передбачає відповідальність за незаконне проведення абортів, що спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої.

Спричинення тривалого розладу здоров'я – це розлад здоров'я, пов'язаний з тривалим порушенням функцій яких-небудь органів потерпілої (слуху, зору, мови, кінцівок тощо), а так само втратою працездатності (тимчасової тривалості понад 21 день або постійної – від 10%). Безплідність розуміється як втрата жінкою репродуктивної здатності.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кваліфікованого виду цього кримінального правопорушення є наявність причинного зв'язку між незаконним проведенням штучного переривання вагітності і наслідками у вигляді тривалого розладу здоров'я, безплідності або смерті потерпілої.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 134 КК України, характеризується прямим умислом стосовно проведення незаконного абортів.

Щодо настання смерті потерпілої або інших наслідків, передбачених ч. 3, 5 ст. 134 КК України, вина може бути лише необережною.

XI. Залишення в небезпеці (ст. 135 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є життя та здоров'я людини. Моральним обов'язком кожної людини є надання допомоги особам, що перебувають у небезпечному для життя стані, а для деяких осіб – і правовий обов'язок, за невиконання якого передбачена відповідальність.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає в бездіяльності у вигляді неподання чи неналежного подання необхідної допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, за наявності можливості подання такої допомоги.

Небезпечне для життя становище – це стан, у якому опинилася особа, коли вона без сторонньої допомоги не має можливості до самозбереження внаслідок безпорадного стану. Причиною такого стану є хвороба, старість, малолітство або інший безпорадний стан (непритомність, наркотичне або алкогольне сп'яніння, травма, нещасний випадок або відсутність необхідних навичок під час знаходження у екстремальній ситуації, наприклад невміння плавати тощо).

Такий стан може бути також обумовлений діями або поведінкою винного.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту залишення потерпілого, який перебуває у безпорадному стані, без допомоги. При цьому не суттєво, відвернула б чи ні надана допомога з боку винного можливу смерть або інші наслідки для особи, яка перебуває у небезпечному для життя становищі.

Для відповідальності за цією статтею обов'язковою ознакою є наявність можливості з боку винного подати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя становищі. Відповідальність з боку такої особи виключається у разі відсутності такої можливості.

Якщо надання допомоги пов'язане із ризиком для життя, то питання про відповідальність повинне вирішуватися за правилами про крайню необхідність.

При цьому треба враховувати, що для певної категорії громадян така допомога є правовим обов'язком, зумовленим їх професійним чи службовим

становищем (рятувальники, пожежники, працівники Національної поліції тощо).

Суб'єктивна сторона залишення потерпілого в небезпеці (ч.1 ст.135 КК України) характеризується умисною виною: винна особа усвідомлює небезпечність для життя і здоров'я потерпілого його стану і байдуже ставиться до настання смерті потерпілого чи тяжких наслідків для його здоров'я.

Мотиви залишення у небезпеці при цьому мають значення лише для індивідуалізації відповідальності і покарання, а на кваліфікацію дій винного не впливають.

Залишення матір'ю без допомоги своєї новонародженої дитини, якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані (ч. 2 ст. 135 КК України), визнається кваліфікованим видом кримінального правопорушення.

Ч. 3 цієї статті передбачає відповідальність у разі настання смерті потерпілого або інших тяжких наслідків – заподіяння тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є причинний зв'язок між залишенням у небезпеці та вказаними наслідками.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 135 КК України, є осудна особа, яка досягла 16 років.

Диспозиція статті передбачає три категорії осіб, які можуть бути притягнені до відповідальності за залишення в небезпеці: які зобов'язані були піклуватися про осіб, що перебувають в небезпечному для життя становищі; які самі поставили потерпілого в небезпечний для життя стан; матері новонародженої дитини.

ХІІ. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України)

Об'єкт – життя та здоров'я.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 136 КК України, встановлює загальний юридичний обов'язок подати допомогу кожному, хто такої допомоги потребує, оскільки перебуває в небезпечному для життя становищі.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення передбачає бездіяльність у вигляді:

- 1) ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу;
- 2) неповідомлення про такий стан належним установам чи особам.

Відповідальність за ч. 1 ст. 136 КК України настає, якщо у разі цієї бездіяльності потерпілому спричинені тяжкі тілесні ушкодження і між бездіяльністю винного та суспільне небезпечними наслідками є причинний зв'язок.

Обов'язковою умовою відповідальності за це кримінальне правопорушення є наявність у винного можливості надати допомогу потерпілому (відвезти, наприклад, до медичної установи; надати притулок, їжу тощо), а при відсутності такої можливості – повідомити про стан потерпілої особи належним установам (тобто тим, до функцій яких входить надання необхідної допомоги – медичним закладам, рятувальним та аварійним службам тощо, або тим, що можуть у даних умовах надати таку допомогу чи вжити заходів для її надання (наприклад, органам місцевої влади) чи належним особам (службовим особам та особам, до професійних обов'язків яких входить надання необхідної допомоги, а також громадянам, які у конкретних умовах можуть надати таку допомогу).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується виною у формі умислу (стосовно бездіяльності) та необережності (щодо наслідків).

Ненадання допомоги малолітньому, який завідомо перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу або неповідомлення про це належним установам чи особам (без наслідків, передбачених ч. 1 цієї статті) визнаються кваліфікованим видом кримінального правопорушення за (ч. 2 ст. 136 КК України).

Ч. 3 ст. 136 КК України передбачає відповідальність у разі настання смерті потерпілого. Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення є причинний зв'язок між залишенням у небезпеці та вказаними наслідками.

Суб'єктом кримінального правопорушення є осудна особа, яка досягла 16 років, не була зобов'язана піклуватися про потерпілого і сама не поставила його в небезпечне для життя становище.

ХІІІ. Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини (ст. 143 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлені відносини щодо порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини. Додатковим об'єктом виступає здоров'я та життя потерпілого.

З об'єктивної сторони порушення встановленого законом порядку трансплантації органів є діями, що спрямовані на:

- 1) порушення встановленого законом порядку застосування трансплантації анатомічних матеріалів людини;
- 2) вилучення у людини шляхом примушування або обману її анатомічних матеріалів з метою їх трансплантації;
- 3) незаконна торгівля анатомічними матеріалами людини.

У відповідності з ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині», від 17.05.2018 (введено в дію 01.01.2019) р. № 2427-VIII під трансплантацією слід розуміти спеціальний метод лікування, що

полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини.

Анатомічні матеріали людини - органи (їх частини), тканини, анатомічні утворення, клітини людини або тварини, фетальні матеріали людини.

Фетальні матеріали людини - анатомічні матеріали мертвого ембріона (плода) людини.

Під примушуванням- слід розуміти психічний примус.

Під вилученням у людини анатомічних матеріалів слід розуміти хірургічне втручання з метою видалення здорового органу для його пересадки реципієнту.

Кваліфікуючі ознаки діяння, що передбачено ч. 2 ст. 143 КК України, вказані у ч. 3 ст. 143 КК України: *безпорадний стан*, тобто ситуація, при якій потерпілий не міг в силу свого фізичного або психічного стану в повному обсязі розуміти характер вчинюваних над ним дій (неповноліття потерпілого, хворобливий або несвідомий стан) і не міг протидіяти винній особі, хоча остання і усвідомлювала стан, в якому перебував потерпілий; *матеріальна та інша залежність* (ч. 3 ст. 143 КК України).

Діяння передбачені у ч. 2-5, що призвели до тяжких наслідків, слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 143 КК України та відповідною статтею чинного КК України, яка передбачає завдання тілесних ушкоджень різного ступеня (ст. 121 та 122 КК України). Якщо порушення правил проведення трансплантації призвело до смерті реципієнта або донора, то дії винних слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 143 і 119 КК України.

Діяння, передбачені ч. 1-5 ст. 143 КК України, можуть бути вчинені лише з умислом, ставлення до наслідків у ч.1 - необережність.

Ч. 4 ст. 143 КК України передбачає кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю анатомічними матеріалами людини.

Під торгівлею слід розуміти будь-який товарно-груповий обмін у формі купівлі-продажу: за гроші, за майно, за інші цінності.

Ч. 5 ст. 143 КК України передбачає кваліфікуючі ознаки для діянь, передбачені ч. 2-4 даної статті: за попередньою змовою групою осіб або участь у транснаціональних організаціях.

Транснаціональна організація – це об'єднання групи людей, спільна кримінально протиправна діяльність яких здійснюється на території двох або більше держав.

Об'єднання може бути як легальним, що займається законною діяльністю в сфері трансплантації, а також здійснює її частину нелегально, так і нелегальною.

Відповідальність за вчинення даного кримінального правопорушення несуть як спеціальні суб'єкти (ч. 1, 2), так і загальні (ч. 4). Крім того, відповідальність за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 і 2 ст. 143 КК України можуть нести і загальні суб'єкти кримінального

правопорушення, які виступають як співучасники (підбурювачі, організатори, пособники).

Відповідальність настає з досягненням фізичною дієздатною особою 16 років.

XIV. Насильницьке донорство (ст. 144 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення виступає порядок надання донором крові та її компонентів, **додатковим об'єктом** виступає життя та здоров'я донора.

З об'єктивної сторони насильницьке донорство характеризується як дією, так і бездіяльністю.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» від 30.09.2020 р. № 931-IX під донорством слід розуміти добровільний акт людини, що полягає у донації крові та/або компонентів крові для подальшого використання їх для трансфузії, виготовлення лікарських засобів, медичних виробів або використання у наукових дослідженнях.

Взяття крові та (або) її компонентів дозволяється тільки за умови, що здоров'ю донора не буде заподіяно шкоди. Давання крові може бути як сплатним, так і безоплатним — за бажанням донора. У відповідності з ст. 8 Закону України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» гарантом захисту прав донора виступає держава.

Донорство – це добровільний акт, заснований на розумінні особою важливості виконуваної ним функції. Лише за умови добровільної, свідомої і інформованої згоди донорство може вважатися таким, що не порушує відповідних правил, встановлених чинним законодавством. Добровільний донор повинен бути проінформований про можливі наслідки виконання ним донорських функцій.

Під насильницьким донорством слід розуміти застосування примусу або обману для вилучення крові у людини з метою використання її як донора.

Непоінформованість донора про можливі негативні наслідки для його здоров'я та життя в результаті виконання ним донорських функцій в правовому трактуванні виступає як вилучення крові шляхом обману.

Суб'єктом кримінального правопорушення виступає фізична осудна особа з 16 років.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом, оскільки особа усвідомлювала, що її діяння є протиправним і суспільне небезпечним. Обов'язковою ознакою даного кримінального правопорушення є наявність **мети** – використання потерпілого як донора.

Кваліфікуючі ознаки, передбачені ч. 2 і 3 ст. 144 КК України: потерпілим є неповнолітній; потерпілим є особа, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного; потерпілий перебував в безпорадному стані; кримінальне правопорушення вчинено за попередньою змовою групою осіб;

кримінальне правопорушення з корисливою метою (продаж крові або її компонентів).

Якщо насильницьке донорство через необережність призвело до тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, то діяння слід кваліфікувати як за відповідною частиною ст. 144 КК України, так і за ст. 121 або 122 КК України. Якщо те ж діяння призвело до смерті потерпілого, то дії винного слід кваліфікувати за ст. 144 і за ст. 119 КК України (вбивство через необережність).

Питання до самоконтролю:

1. Як визначається умисне вбивство в КК України?
2. З якого віку може наставати кримінальна відповідальність за вбивство?
3. Які є види вбивств?
4. Що являє собою особлива жорстокість при умисному вбивстві?
5. Що являє собою замовлення на вчинення умисного вбивства?
6. За яких обставин пом'якшується відповідальність за умисне вбивство?
7. Як визначається в КК тяжке тілесне ушкодження?
8. Які тяжкі тілесні ушкодження вважаються небезпечними для життя в момент їх заподіяння?
9. Який склад кримінального правопорушення «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини»?
10. Якими ознаками характеризується легке тілесне ушкодження?
11. Яким чином відмежовується залишення в небезпеці від ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані?

Рекомендована література:

1. Арцебарська О. О., Людвік В. Д. Умисне вбивство з обтяжуючими обставинами. *Modern science: innovations and prospects* : proceedings of the 7th International scientific and practical conference, Stockholm, 3-5 April 2022. Stockholm, 2022. P. 355-358. URL: <https://sci-conf.com.ua/vii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiyamodern-science-innovations-and-prospects-3-5-aprelya-2022-goda-stokgolmshevetsiya-arhiv/>.

2. Пересада О. М. Відмежування умисного вбивства від самогубства та нещасного випадку: теоретико-методологічні підходи. *Правовий часопис Донбасу*. 2021. № 2 (75). С. 88-95.

3. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень : Наказом МОЗ від 17 січня 1995 р. N 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text/>.

4. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30.09.2020 р. № 931-IX. Дата оновлення: 15.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text>.

5. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині : Закон України від 17.05.2018 р. № 2427-VIII. Дата оновлення: 16.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text>.

6. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7.11.2003 р. № 2. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>

7. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III. Дата оновлення: 09.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14#Text>.

ТЕМА 4. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВОЛІ, ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ

Мета лекції: засвоєння знань з питань кримінально-правового захисту від кримінальних протиправних посягань волі, честі та гідності особи, системи складів вказаних кримінальних правопорушень та їх змісту; визначення правил кваліфікації кримінальних правопорушень, передбачених Розділом III Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи».

План:

- I. Поняття та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи.
- II. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України).
- III. Насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК України)
- IV. Захоплення заручників (ст. 147 КК України).
- V. Підміна дитини (ст. 148 КК України).
- VI. Торгівля людьми (ст. 149 КК України)
- VII. Експлуатація дітей (ст. 150 КК України).
- VIII. Використання малолітньої дитини у заняття жебрацтвом (ст. 150¹ КК України).
- IX. Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: воля; честь; гідність; особиста недоторканність; позбавлення волі; викрадення людини; насильницьке зникнення; заручник; захоплення заручників; торгівля людьми; експлуатація; жебрацтво.

I. Поняття та загальна характеристика кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи

Виокремлення в чинному Кримінальному кодексі окремого розділу про кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи, зумовлене необхідністю більш чіткого розмежування складів кримінальних правопорушень проти особи за об'єктом кримінальних правопорушень.

На перший погляд може видатися, що об'єктом посягання кримінальних правопорушень, включених до розділу III Особливої частини КК України, є лише суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням фізичної свободи (волі) особи та її конституційного права на особисту недоторканність. Проте в кожному випадку вчинення кримінальних правопорушень проти волі особи

(крім кримінального правопорушення, передбаченого ст. 148 чинного Кодексу) так чи інакше є посяганням на честь та гідність особи.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи є особиста безпека особи, а саме: її воля, честь та гідність, як одні з найважливіших соціальних цінностей, захист яких гарантовано Конституцією України.

Воля, як об'єкт кримінальних правопорушень у Розділі III, є синонімом поняття «свобода», протилежне поняттю «неволя» і означає відсутність обмежень людини у виборі нею місця свого перебування чи її вільного, на свій розсуд, пересування. Тобто поняття «воля» відповідає фізичній свободі людини.

Чесність, як об'єкт кримінальних правопорушень розуміється як сукупність вищих моральних принципів, якими людина керується у своїй громадській і особистій поведінці, та добра, незаплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я – її оцінка з боку суспільства.

Гідність, як об'єкт кримінальних правопорушень – це сукупність рис, що характеризують позитивні моральні якості, самооцінка, усвідомлення людиною своєї громадської ваги, громадського обов'язку, самоповага, власне Я.

Особиста недоторканність означає заборону протиправного втручання з боку інших осіб у питання вільного вибору людиною (в окремих випадках — її законними представниками) місця проживання, тимчасового перебування чи здійснення свободи пересування.

Потерпілим від кримінальних правопорушень проти волі, як правило, може бути будь-яка людина. Водночас в юридичних складах кримінальних правопорушень вказані спеціальні ознаки потерпілих, наприклад, малолітня, неповнолітня особа, залежна особа, діти (ч. 2 ст. 146, ч. 2 ст. 147, частинами 2, 3 ст. 149 КК України).

За **безпосереднім об'єктом** кримінальних правопорушень даного виду поділяються на дві групи:

1) кримінальних правопорушень проти особистої волі особи (ст. 146-149, 151² КК України);

2) кримінальних правопорушень проти особистої волі та здоров'я особи (ст. 150-151 КК України).

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти волі, честі та гідності особи характеризується наступними особливостями:

1. Практично всі склади кримінальних правопорушень можуть розглядатись як формальні; хоча своєрідним їх наслідком, відокремленим за своїм змістом від власне діяння, є фактичне позбавлення чи обмеження фізичної свободи потерпілого або реальне порушення його особистої недоторканності, але вони не піддаються виміру в метричних одиницях або критеріями визначення тяжкості тілесних ушкоджень.

2) В окремих складах кримінальних правопорушень діяння має ускладнений характер і складається (може складатись) із кількох взаємопов'язаних дій (ч. 2 ст. 146, ст. 147, ст. 149 КК України).

3) У деяких складах кримінальних правопорушень обов'язковими чи альтернативними елементами об'єктивної сторони є спосіб вчинення кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 146 КК України), місце його вчинення (ст. 151 КК України), та так звані похідні наслідки (ч. 2, ст. 147, ч. 3 ст. 149 КК України).

З **суб'єктивної сторони** кримінальні правопорушення вчиняються лише з прямим умислом. Для більшості складів цих кримінальних правопорушень обов'язковими елементами суб'єктивної сторони є мотив (ч. 2 ст. 146, ст. 148 КК України) або мета вчинення кримінального правопорушення (статті 147, 149, 150 КК України).

Суб'єкт більшості кримінальних правопорушень загальний – фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. За ст. 147 КК України захоплення заручників, на підставі ч. 2 ст. 22 КК України, є фізична осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14-років. За ст. 146¹ суб'єктом є представник держави у т.ч. іноземної, а також (за ч. 2) керівник, його підлеглі, які вчинили дії зазначені у ч. 1, 2 ст. 146¹ КК України.

II. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, є фізична свобода (воля) людини та її особиста недоторканність в частині права на свободу пересування, вільний вибір місця проживання.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – діяння (дія або бездіяльність), яке полягає у незаконному позбавленні волі чи викраденні людини або у викраденні і позбавленні волі людини.

Позбавлення волі – це створення зовнішніх перепон вільному пересуванню потерпілого шляхом вчинення дій або бездіяльності (зв'язування людини, насильницьке утримування особи в певному місці де вона не бажає перебувати і не має змоги вільно його залишити, хоча бажає цього, або: ненадання інваліду засобів пересування особою, яка здійснює за ним догляд тощо).

Незаконним позбавленням волі є у всіх випадках, коли воно здійснюється всупереч волі потерпілої особи та всупереч законодавству.

Законним позбавленням волі є випадки, передбачені ст. 36-39 КК України, в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним та адміністративно-процесуальним законодавством, а також у випадках застосування примусових заходів виховного характеру до своїх дітей батьками.

Місцем позбавлення волі може бути будь-яке приміщення (квартира, погріб, сарай, склад, ферма, камера в місцях позбавлення волі тощо) або

місцевість, в якій за розрахунками винного потерпіла особа не може одержати допомогу звільнитися (острів, лісовий масив тощо).

Засобами створення перепон вільного вибору місця перебування та пересування особи можуть бути застосування до потерпілого фізичного або психічного насильства, погроза застосування такого насильства, обман тощо. В той же час можливе незаконне позбавлення волі особи й без застосування насильства шляхом використання обставин, в силу яких вільне пересування потерпілого є обмеженим. Наприклад, людина виконувала роботу в приміщенні, шахті тощо, які самостійно покинути не може, а особа, яка зобов'язана їй допомагати в цьому, умисно залишає її там без такої допомоги. Або таке діяння можливе у наслідок використання безпорадного стану потерпілої.

Викрадення людини - це протиправне таємне чи відкрите заволодіння людиною, вилучення її і переміщення всупереч її волі із середовища, де вона знаходилася в інше місце шляхом застосування насильства або обману. Внаслідок викрадення людина позбавляється права не тільки пересуватися, а й вільно обирати місце свого перебування (проживання). Викрадення людини відрізняється від незаконного позбавлення волі тим, що при вчиненні викрадення людини потерпіла особа є предметом кримінального правопорушення, на яке спрямоване кримінально протиправне посягання. Це чи не єдиний випадок, коли у літературі більшість авторів погоджується з тим, що особа може бути предметом кримінального правопорушення.

Кримінальне правопорушення має **формальний склад**, і вважається закінченим з моменту фактичного позбавлення потерпілого можливості скористатися правом на вільне пересування або обрання місця свого перебування, а при викраденні – з моменту фактичного заволодіння людиною і вилучення її з місця захоплення, після чого у винної з'являється первинна можливість розпорядитися викраденою особою на власний розсуд. При вирішенні питання про відповідальність винного необхідно враховувати, що незаконне позбавлення волі або викрадення людини відноситься до триваючих кримінальних правопорушень. Це означає що юридичній оцінці підлягають всі незаконні дії щодо потерпілого до моменту фактичного його звільнення.

Заборона покидати межі населеного пункту не є позбавленням волі, а може утворювати лише самоправство (ст. 356 КК України).

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний: фізична, осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

У разі вчинення передбачених ст. 146 КК України працівником правоохоронного органу або військовою службовою особою з використанням своїх службових повноважень, вони підлягають кваліфікації за ст.ст. 365 або 424 КК України. У разі незаконних арешту, затримання, приводу, тримання під вартою – за ст.ст. 371, 375 КК України.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу. Щодо

настання тяжких наслідків кримінального правопорушення може мати місце як умисел, так необережність.

Ч. 2 та 3 ст. 146 КК України передбачено відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення за наявності таких *кваліфікуючих ознак* вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини щодо:

1) *малолітнього* (про що винна особа або знає, або свідомо допускає). Вчинення кримінального правопорушення щодо малолітнього як кваліфікуюча ознака незаконного позбавлення волі або викрадення людини застосовується у тому випадку, коли потерпілим є особа, якій на момент кримінального правопорушення не виповнилося 14 років. При цьому винна особа має усвідомлювати або свідомо припускати малолітній вік потерпілого;

2) *з корисливих мотивів*. Наявність у диспозиції ч. 2 ст. 146 КК України корисливих мотивів робить цей елемент суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення однією з кваліфікуючих ознак незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Такими мотивами є прагнення до одержання матеріальної вигоди у будь-якому вигляді (отримання майна або права на нього, звільнення від матеріальних витрат тощо). При цьому немає значення, чи винна особа мала право на одержання матеріальної вигоди, чи такого права у неї не було. Наприклад, з метою найшвидшого одержання спадщини по заповіту. У разі відсутності права на одержання матеріальної вигоди за наявності інших ознак дії винного можуть бути кваліфіковані за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 146 КК та відповідними частинами ст. 189 КК України (вимагання);

3) *двох чи більше осіб*. Незаконне позбавлення волі або викрадення двох чи більше осіб має місце, якщо внаслідок кримінального правопорушення фактично позбавлено волі або викрадено двоє або більше потерпілих. Дії винної особи, яка мала намір незаконно позбавити волі або викрасти двох або більше потерпілих, але фактично вчинила кримінальне правопорушення щодо одного потерпілого, слід кваліфікувати як закінчене кримінальне правопорушення щодо одного потерпілого та замах на кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 146 КК України. За змістом закону кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі або викрадення двох або більше осіб настає виключно в залежності від умислу винного на вчинення кримінального правопорушення щодо двох або більше осіб. Тому перебіг часу між незаконним позбавленням волі одного потерпілого вчиненням цього кримінального правопорушення щодо інших потерпілих не має значення для наявності в діях винного цієї кваліфікуючої ознаки;

4) *за попередньою змовою групою осіб*. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб матиме місце, якщо його вчинили дві або більше особи, які до початку кримінального правопорушення домовилися про спільну участь у вчиненні кримінального правопорушення. Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше особи, які попередньо зорганізувалися у

стійке об'єднання для вчинення цього та інших кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи;

5) *способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.* Вчинення кримінального правопорушення способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, слід визнавати незаконне позбавлення волі або викрадення людини у разі усвідомлення винним того, що спосіб кримінального правопорушення є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого. Зокрема, таким способом може бути визнане як застосування насильства з метою незаконного позбавлення волі або викрадення потерпілого (несподіваний напад на потерпілого із затулянням рота та носових отворів, здавлюванням ший тощо), так застосування насильства, небезпечного для життя здоров'я потерпілого, під час тримання в ізоляції (наприклад, свідоме залишення потерпілого, який хворий на серцеву недостатність без ліків та медичної допомоги під час нападу хвороби, залишення потерпілого без їжі та води тощо);

б) *заподіянням потерпілому фізичних страждань.* Кримінальне правопорушення може бути визнаний таким, що супроводжувався заподіянням потерпілому фізичних страждань, якщо внаслідок застосованого до потерпілого насильства або під час тримання в ізоляції останній неодноразово відчував біль. Про наявність в діях винного цієї кваліфікуючої ознаки кримінального правопорушення може свідчити, зокрема, застосування щодо потерпілого катування, побоїв і мордування, створення нестерпних для будь-якої людини умов під час перебування потерпілого в ізоляції (постійний гучний шум, постійна надто висока або надто низька температура в приміщенні, харчування виключно гострими та солоними продуктами без питва тощо). Слід зазначити, що застосування насильства при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, не охоплюється цим складом кримінального правопорушення і потребує додаткової кваліфікації за ст. 121, 122, 125-127 КК України. Погрозу вбивством також необхідно кваліфікувати додатково за ст. 129 КК України;

7) *із застосуванням зброї.* Незаконне позбавлення волі або викрадення людини із застосуванням зброї кваліфікується за ч. 2 ст. 146 КК України у разі, коли при вчиненні кримінального правопорушення винний або винні фактично застосували зброю, а також погрожували застосувати зброю з її демонстрацією. До зброї слід відносити будь-яку вогнепальну або холодну зброю (рушниці, пістолети, револьвери, самопали, обрізи, кинджали, фінські ножі, кастети тощо) за ознакою спеціального її пристосування для ураження людини або техніки чи споруд. Для вирішення питання про віднесення до зброї знаряддя, застосовувалося при вчиненні кримінального правопорушення, обов'язково необхідно призначити проведення криміналістичної експертизи. Не є зброєю вибухівка, вибухові пристрої та боеприпаси. Така позиція навряд чи є незаперечною, бо на підвищення ступеню суспільної небезпечності кримінального правопорушення у більшій мірі впливає не формальне віднесення знаряддя вчинення кримінального правопорушення до зброї, а

фактична загроза об'єкту кримінально-правової охорони настанням більш тяжких наслідків в наслідок застосування у якості зброї будь-яких предметів. Наприклад, застосування кастету не становить більшої небезпеки ніж застосування звичайної сокири або застосування фінського ножа не більш небезпечно від міцного та гострого ножа, який використовується на кухні тощо. Незаконне поводження винного зі зброєю має кваліфікуватися додатково за ст. 263 КК України;

8) *здійснюване протягом тривалого часу (ч. 2)*. Ряд вчених вважають, що кримінальна відповідальність за цією кваліфікуючою ознакою настає тоді, коли фактичного обмеження потерпілого у виборі місця перебування та у вільному пересуванні перевищує 72 години. Умови тримання потерпілого в ізоляції, існування або відсутності можливості передати звістку рідним або правоохоронним органам на наявність цієї кваліфікуючої ознаки не впливають. Іншої думки дотримуються вчені, які працювали над науково-практичним коментарем за загальною редакцією Мельника М.І., Хавронюка М.І., - тривалий час вони визнають як оціночну ознаку, наявність чи відсутність якої має визначатися судом з урахуванням конкретного астрономічного строку, протягом якого особа була позбавлена волі, місця, де вона трималась, способу її утримання, інших конкретних обставин справи та особи потерпілого. Остання точка зору, на наш погляд відповідає дійсному змісту вказаної кваліфікуючої ознаки

9) *вчинення кримінального правопорушення організованою групою (ч. 3)*;

10) *спричинення тяжких наслідків. (ч. 3)*. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини визнається таким, що спричинило тяжкі наслідки, в разі заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя. У залежності від форми вини щодо тяжких наслідків кримінального правопорушення, що настали та конкретних обставин вчиненого, дії винного можуть кваліфікуватися: при умисній формі вини - за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 146 та ст. 115 КК України (умисне вбивство, ст. 120 КК України (доведення до самогубства), ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження), або інші умисні кримінальні правопорушення проти особи та власності тощо. При необережному ставленні до наступивши тяжких наслідків, діяння охоплюється ознакою ч. 3 ст. 146 КК України «спричинення тяжких наслідків» і додаткової кваліфікації за сукупністю з іншими кримінальними правопорушеннями, вчиненими з необережності, наприклад, вбивство через необережність за ст. 119 КК України не потребує.

Заподіяння потерпілому або його рідним чи близьким йому особам майнової шкоди у великих або особливо великих розмірах чи істотної шкоди немайнового характеру (втрату постійного місця роботи, постійного місця проживання, не переобрання на виборну посаду тощо) також може бути

визнане тяжкими наслідками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України.

III. Насильницьке зникнення (ст. 146¹ КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують волю, честь і гідність.

Об'єктивна сторона характеризується активними діями:

1) арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, поєднані з подальшою відмовою визнати факт таких дій;

2) позбавлення волі людини, поєднане з подальшим приховуванням даних про долю такої людини чи місце її перебування;

3) видання наказу чи розпорядження про позбавлення волі людини, або про відмову визнати факт такого позбавлення волі, або про приховування даних про долю такої людини чи її місце перебування;

4) невжиття керівником, якому стало відомо про вчинення його підлеглими позбавлення волі людини, заходів для його припинення, поєднане з неповідомленням компетентних органів про це кримінальне правопорушення;

5) неповідомлення компетентних органів про кримінальне правопорушення керівником, якому стало відомо про вчинене його підлеглими позбавлення волі людині, поєднане з подальшою відмовою визнати факт такого позбавлення волі або приховуванням даних про долю такої людини чи її місце перебування

Суб'єкт - спеціальний, а саме: представник держави.

Суб'єктивна сторона – прямий умисел

У червні 2015 року було прийнято Закон України «Про приєднання України до Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень», а у липні 2018 року Кримінальний кодекс України доповнено статтею 146¹ «Насильницьке зникнення».

Водночас реальним показником наявності судових перспектив у цьому напрямку є факт того, що станом на початок липня 2020 року Державне бюро розслідувань здійснює досудове розслідування 12 кримінальних проваджень за статтею 146¹ КК України (на кінець року 69). На кінець 2021 року зареєстровано 56 кримінальних правопорушень.

Складнощі у процесі досудового розслідування насильницьких зникнень були зумовлені, насамперед, специфікою кримінально-правової норми.

По-перше. У тексті Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 2006 р. двічі наголошується, що насильницьке зникнення належить до злочинів проти людства (аналогічними є й положення підпункту «і» пункту 1 ст. 7 «Злочини проти людяності» Римського статуту Міжнародного кримінального суду).

Проте вітчизняні парламентарі передбачили відповідальність за це кримінальне правопорушення у Розділі III «Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи» Особливої частини КК України. Такий

підхід був, ймовірно, зумовлений сутнісними характеристиками насильницького зникнення у ст. 2 Конвенції, де зазначено про протиправні дії у формі «викрадення» та «позбавлення волі». Звідси безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення у ст. 146¹ КК України є воля особи.

По-друге. Формулюючи об'єктивну сторону насильницького зникнення в обох частинах статті 146¹ КК України, законодавець виходив з приписів ст.ст. 2 та 6 цієї Конвенції. Однак, порівняно з міжнародними нормами, ст. 146¹ КК України не передбачила вказівки на:

1) конструкцію «залишення особи без захисту закону» як наслідок вчинення протиправних дій;

2) співучасть у цьому діянні;

3) обставини, що можуть пом'якшувати (сприяння поверненню зниклої особи живою, з'ясуванню обставин насильницького зникнення або встановленню особи виконавців акту насильницького зникнення) або обтяжувати (смерть зниклої особи, вчинення акту насильницького зникнення стосовно вагітних жінок, неповнолітніх, інвалідів або інших особливо вразливих осіб) кримінальну відповідальність.

По-третє. Проблемними для кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення є також труднощі у тлумаченні низки юридичних конструкцій, дублювання кримінально-правових термінів, наявність численної пунктуації при описі складу кримінального правопорушення, відсутність логіки при формулюванні санкцій, диспропорція при визначенні понять «представник держави» та «представники іноземної держави» у примітці до ст. 146¹ КК України тощо.

Слід зважати і на те, що у цій нормі наведено лише типові форми, що полягають у позбавленні волі людини (арешт, затримання, викрадення), відтак їх перелік не є вичерпним, а тому юридична конструкція «позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі» означає, що можуть бути вчинені подібні протиправні дії, що виключатимуть виявлення людиною своєї справжньої волі (наприклад, безпідставний привід або тримання під вартою).

Щодо правозастосовної практики, то в ній також існує чимало складних моментів. Зокрема, слідчі судді подекуди зобов'язують уповноважених осіб правоохоронних органів вносити до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомості про насильницьке зникнення, вчинене ... працівниками приватних безпекових фірм та «охоронцями-гардеробниками» (див. ухвалу слідчого судді Дзержинського районного суду м. Харкова від 14 січня 2020 року), а це суперечить юридичній природі аналізованого кримінального правопорушення, що повинно вчинятися виключно спеціальним суб'єктом – представником держави, у тому числі іноземної, зокрема таким, що є керівником.

Усе зазначене вище свідчить тільки про одне: стаття 146¹ КК України потребує серйозного нормативного удосконалення, інакше чекати обвинувальних вироків суду за вчинення насильницького зникнення людей не варто.

IV. Захоплення заручників (ст. 147 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України, є фізична свобода (воля) людини, її право на вільне пересування, особиста безпека, недоторканність, честь та гідність людини. У разі захоплення заручників, як і при викраденні людини, може йти мова про людину як предмет кримінального правопорушення, в той же час захоплені як заручники люди є потерпілими від кримінального правопорушення.

Додатковий безпосередній об'єкт – безпека людей.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – активні дії, які полягають у захопленні або триманні особи як заручника. Як правило, захоплення заручників здійснюється шляхом нападу на потерпілих із застосуванням насильства або з погрозою його застосування. При цьому вина особа може застосовувати будь-яку зброю, вибухівку або вибуховий пристрій, а також погрожувати їх застосувати. Незаконне поводження винного зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами утворює самостійний склад кримінального правопорушення, тому дії винного підлягають додатковій кваліфікації за ст. 263 КК України. Але можливий і обман, і використання безпорадного стану потерпілих (наприклад, захоплення як заручників хворих, що не пересуваються).

Заручником (потерпілим) є фізична особа, яку захоплює або утримує інша особа, погрожуючи при цьому її вбити, спричинити тілесні ушкодження, вчинити інші насильницькі дії або продовжувати утримувати далі.

Під **захопленням особи** треба розуміти напад пов'язаний з її затриманням із наступним істотним обмеженням вільного руху, пересуванням чи поведінки особи. Захоплення у заручники представників влади, працівників правоохоронних органів чи їх близьких родичів утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 349 КК України, а захоплення у заручники осіб, на яких поширюється міжнародний захист, - статтею 444 КК України.

У разі захоплення заручників, поєднаного з їх викраденням, такі дії утворюють сукупність кримінальних правопорушень і підлягають кваліфікації і за ст. 147 і за ст. 146 КК України.

Тримання передбачає насильницьку заборону особі залишати певне місце чи унеможливлення для неї це зробити. Тримання особи як заручника за своєю сутністю є незаконним утриманням в неволі.

Захоплення і тримання заручника відрізняються від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 146 КК України, особливою метою, яку переслідує суб'єкт кримінального правопорушення.

Діючи з прямим умислом, винний має на меті спонукання родичів заручника, державної або іншої установи, підприємства або організації, фізичної, юридичної або службової особи до здійснення, або навпаки, утримання від здійснення будь якої дії як умови звільнення заручника. Інакше кажучи, особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, пов'язує звільнення заручника із задоволенням його вимог, які він висуває вказаним вище особам

органам держави (це, наприклад, вимога викупу, звільнення особи, яка відбуває покарання, надання транспортних засобів, іноземної валюти, зброї тощо).

Мета є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 147 КК України.

За змістом диспозиції ч.1 ст. 147 КК України кримінальна відповідальність може наставати тільки за захоплення особи як заручника, а також за тримання особи як заручника. З урахуванням цього кримінальне правопорушення вважається **закінченим** з моменту фактичного захоплення або з початку виконання дій по триманню заручника.

Подальші насильницькі дії щодо заручника, якщо вони утворюють самостійні кримінального правопорушення, кваліфікуються додатково за іншими статтями КК України проти особи.

Суб'єктом кримінального правопорушення, відповідно до ч. 2 ст. 22 КК України, є фізична осудна особа, якій на момент вчинення кримінального правопорушення виповнилося 14 років.

У разі вчинення такого кримінального правопорушення службовою особою з використанням своїх службових повноважень її дії підлягають кваліфікації за відповідними частинами ст. 147, 365 КК України, тобто, за сукупністю кримінальних правопорушень

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу. Щодо настання тяжких наслідків кримінального правопорушення може мати місце як умисел, так і необережність.

Кваліфікуючими ознаками захоплення заручників є вчинення цього кримінального правопорушення щодо: неповнолітнього; організованою групою; поєднане з погрозою знищення людей; спричинення кримінальним правопорушенням тяжких наслідків.

Кваліфікуюча ознака *захоплення заручником неповнолітнього* має місце, коли потерпілим є особа жіночої або чоловічої статі у віці від 14 до 18 років, якщо винна особа усвідомлювала або мала можливість усвідомлювати неповнолітній вік потерпілого.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим *організованою групою*, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь три і більше особи, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та інших кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану, відомого всім учасникам групи (ст. 28 КК України).

Захоплення заручників, *поєднане з погрозою знищення людей*, не потребує додаткової кваліфікації за ст. 129 КК України. Для наявності цієї кваліфікуючої ознаки в діях винного достатньо погрози, висловленої винним на адресу потерпілих, або якщо така погроза висловлена при передачі вимог винного до фізичних або юридичних, а також службових осіб (наприклад, винний загрожує підірвати будівлю в якій він знаходиться із заручником тощо).

Про реальність погрози свідчать самі обставини вчинення кримінального правопорушення, особливо якщо при вчиненні кримінального правопорушення застосовується зброя або вибуховий пристрій. Ця кваліфікуюча ознака може мати місце і в разі вчинення кримінального правопорушення щодо одного потерпілого, якщо винний погрожує його знищенням.

Захоплення заручників визнається таким, що *спричинило тяжкі наслідки*, (наприклад, смерть заручника, його самогубство, заподіяння йому тяжких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяння значної матеріальної шкоди). Тяжкими наслідками слід також вважати смерть або заподіяння тілесних ушкоджень близьким родичам заручника, особам, які брали участь у звільненні заручника. При умисному вбивстві заручника або інших осіб дії винного додатково кваліфікуються за відповідним пунктом частини 2 ст. 115 КК України. Якщо інша особа була працівником правоохоронного органу про це було відомо винному, дії останнього мають кваліфікуватися за ст. 348 та 349 КК України.

V. Підміна дитини (ст. 148 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, які забезпечують особисту свободу людини, незалежно від її віку. Враховуючи неспроможність дитини усвідомити порушення її прав та захистити порушене право, за змістом ст. 148 КК України кримінальна відповідальність за підміну чужої дитини настає, коли потерпіла особа чоловічої або жіночої статі не досягла віку 14 років.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення - активні дії, спрямовані на підміну тобто заміну іншою, новонародженої або грудної дитини (немовляти), дитини дошкільного віку або школяра, які вчинюються з корисливих або інших особистих мотивів. Заміна живої дитини мертвою або навпаки заміна мертвої дитини живою підпадають під ознаки складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 148 КК України.

Місцем вчинення кримінального правопорушення може бути лікарня, пологовий будинок (державні або приватні), дитячі установи та заклади незалежно від форми власності, сквер, дитячий майданчик, інша відкрита місцевість, квартира батьків дитини або квартири нянечки тощо.

Найчастіше вчинюється підміна чужої новонародженої або грудної дитини (немовляти), оскільки одразу виявити підміну такої дитини дуже складно. Проте не виключається, наприклад, підміна чужого трьох річного хлопчика своєю власною донькою дошкільного віку особою, яка хоче мати тільки дитину-хлопчика.

Чужою дитина є за змістом закону для особи, яка здійснює підміну дитини.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом, а також наявністю у винної особи корисливих або інших

особистих мотивів, які є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 148 КК України. Корисливі мотиви полягають у прагненні винного до безпосереднього збагачення або одержання права на майно у майбутньому тощо. Інші особисті мотиви - помста, неприязні відносини між винним та батьками або родичами дитини, бажання мати дитину в разі нездатності матері народити живу здорову дитину тощо.

Суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, якій до вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років і для якої одне із немовлят юридично є чужим.

Якщо підміна дитини вчинена службовою особою з використанням свого службового становища або з вчиненням службового підроблення, такі дії мають кваліфікуватися додатково за ст. 364-366 КК України.

Неналежне виконання медичним працівником, який не є службовою особою, обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей або своїх професійних обов'язків, внаслідок чого сталася підміна (заміна) дитини, може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 137 або ст. 140 КК України за ознакою спричинення інших тяжких наслідків.

VI. Торгівля людьми (ст. 149 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є честь і гідність особи, а також - крім випадків, коли угода, об'єктом якої є людина, укладається за згодою цієї ж людини, - воля особи.

Його **додатковим факультативним об'єктом** можуть виступати життя та здоров'я особи, встановлений порядок здійснення службовими особами своїх повноважень.

Логіко-граматичне тлумачення конструкції норми ч. 1 ст. 149 дає змогу дійти висновку, що з **об'єктивної сторони** це кримінальне правопорушення може виражатися у таких формах:

- 1) торгівля людьми;
- 2) вербування людини;
- 3) переміщення людини;
- 4) переховування людини;
- 5) передача людини;
- 6) одержання людини.

Поняття **торгівля людьми** в Протоколі про запобігання та припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, та покарання за неї, що доповнює Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності, а так само і в інших актах міжнародного законодавства, які є чинними і для України, означає здійснювані з метою експлуатації вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей, які вчинюються певними способами.

Той факт, що український законодавець, на відміну від міжнародних актів, торгівлю людьми виділив як окрему форму кримінального правопорушення, відмінну від таких його форм, як вербування, перевезення

(переміщення), передача, приховування або одержання людини, означає, що у ст. 149 КК України під торгівлею людьми слід розуміти власне торгівлю, тобто вчинення актів купівлі-продажу людей.

Під **вербуванням людини** слід розуміти досягнення домовленості шляхом безпосереднього наймання, тобто запрошування і набору добровольців ніби для участі у певній діяльності.

Переміщення людини - це зміна її місця перебування шляхом перевезення та іншого переміщення її як через державний кордон України, так і в межах території України. При цьому дії винного, пов'язані з незаконним переміщенням людини через державним кордон України, потребують додаткової кваліфікації за ст. 332 КК України, а у випадках, коли після перетинання державного кордону були викрадені чи підроблені і використані підроблені документи, - ще й за відповідними частинами статей 357 і 358 КК України. Якщо жертва торгівлі людьми перетинає державний кордон України на підставі наданих документів, ст. 332 КК України застосуванню не підлягає.

Переховування людини передбачає розміщення людини у певному приміщенні, у транспортному засобі, у певній місцевості тощо, надання їй підроблених документів, вчинення щодо неї пластичної операції і тощо.

Під **передачею і одержанням** людини треба розуміти відповідні фактичні дії, вчинені після вчинення стосовно неї акту купівлі-продажу, вербування, переміщення тощо, пов'язані з переходом фактичного контролю над нею від однієї особи (групи осіб) до іншої.

При торгівлі кримінальне правопорушення є **закінченим** з моменту продажу людини іншій особі (особам). Якщо до угод з продажу людини застосувати за аналогією правило, що діє у цивільному праві (а специфіка предмета суспільних відносин, з приводу якого ці дії вчинюються, - людина, - хоча й цілком перетворює юридичну сутність, їх із законних на незаконні, але залишає незмінною зовнішню правову оболонку. Недаремно законодавець у ст. 149 КК України використовує термін цивільного права - «угода»), кримінальне правопорушення треба вважати закінченим з моменту фактичної передачі особи за договором купівлі-продажу, який de-facto означає зміну власника, чи з іншого моменту, прямо чи опосередковано визначеного договором між сторонами.

Кримінальне правопорушення у його другій - шостій формах є закінченим з того моменту, коли жертва кримінального правопорушення, відповідно, завербована, переміщена, перехована, передана чи одержана.

Як впливає із примітки 3 до ст. 149 КК України, обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 149, якщо він вчинюється у другій - шостій формах, крім випадків вчинення стосовно малолітнього та неповнолітнього, є спосіб.

Він може альтернативно проявлятися у використанні:

- 1) обману;
- 2) шантажу;
- 3) матеріальної чи іншої залежності потерпілого;

4) уразливого стану особи;

5) підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Більш небезпечні способи вчинення цього кримінального правопорушення розглядаються як його кваліфікуючі ознаки.

Обман як спосіб вербування, переміщення, переховування, передачі, одержання людини полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей (наприклад, відомостей про те, що він буде брати участь у конкурсі або отримає широкі можливості для працевлаштування за кордоном) або приховуванні певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого (наприклад, відомостей про умови праці, розміри і порядок виплати заробітку).

Грубе порушення угоди про працю, вчинене шляхом обману, у т. ч. стосовно громадянина, з яким укладена угода щодо його роботи за межами України (ст. 173 КК України), слід відрізнити від кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, за ознаками об'єктивної і суб'єктивної сторони, об'єкта та суб'єкта. Передусім треба мати на увазі, що при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, обман застосовується, як правило, під час вербування, а при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 173 КК України, - вже під час виконання угоди про працю.

Поняття уразливого стану особи міститься у примітці 2 до ст. 149 КК України.

Відповідно до цього поняття про уразливий стан особи може свідчити викликана фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який:

1) позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними;

2) приймати за своєю волею самостійні рішення;

3) чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям;

4) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Незважаючи на зовні охоплююче визначення цього поняття, воно залишається оціночним: лише органи досудового розслідування і суд можуть на підставі конкретних обставин справи встановити, чи був стан особи насправді уразливим. Уразливим стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідала її справжнім інтересам.

Порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку, тягне відповідальність за ст. 184-2 КУпАП, якщо такі дії вчинені з метою продажу цих дітей, можуть розглядатися як готування до кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК

України(за ознаками вчинення його щодо неповнолітнього і з використанням службового становища).

Особою, від якої потерпілий був у матеріальній або іншій залежності, слід вважати будь-яку особу, від якої залежить потерпілий. Може йтися про службове підпорядкування, підпорядкування чужій, більш сильній волі, повну чи істотну матеріальну залежність утриманця тощо. Так, тією чи іншою мірою неповнолітні залежать від батьків, і усиновителів, опікунів, піклувальників, вихователів, деякі непрацездатні особи - від набувачів їхнього майна за договором довічного утримання, студенти - від викладачів і адміністрації навчальних закладів, хворі - від лікарів та службових осіб, які вирішують питання про направлення на лікування, підлеглі - від начальників, підозрювані та обвинувачені - від слідчих і прокурорів, підсудні - від суддів тощо. Дружина може перебувати у залежності від свого чоловіка або батько чи мати від сина чи доньки. У кожному конкретному випадку встановлення наявності і відповідної залежності є компетенцією органів досудового розслідування та суду.

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний. Вчинення кримінального правопорушення службовою особою та вчинення кримінального правопорушення особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, розглядаються як його кваліфікуючі ознаки.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом і, як правило, корисливим мотивом.

Для другої і наступних його форм (вербування, переміщення, переховування, передача і одержання людини) обов'язковою ознакою є мета експлуатації людини.

Що ж стосується першої форм, то торгівля людьми та здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина, мають тягнути кримінальну відповідальність за ст. 149 КК України незалежно від того, чи вчинені вони із зазначеною метою. Інший підхід унеможливив би притягнення до відповідальності особи, яка здійснила продаж людини, адже за допомогою існуючих процесуальних засобів практично неможливо довести, що винною особою факт подальшої - після продажу - експлуатації людини усвідомлювався як неминучий (тим більше неможливо довести, що для інтелектуальної ознаки умислу особи, яка продала дитину, характерним є усвідомлення того, що в подальшому покупець усиновить дитину, маючи за мету наживу). Вказана мета може бути доведена, як правило, лише у випадках, коли винна особа систематично поставляє певним покупцям дітей для використання їх як жебраків або жінок для сексуальної експлуатації тощо. У більшості ж випадків продавцю насправді байдуже - буде покупець використовувати продану йому особу в порнобізнесі чи одружиться з нею.

Психічне ставлення до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, може характеризуватися тільки необережністю.

Мета експлуатації розкривається у примітці 1 до ст. 149 КК України. Під експлуатацією розуміються, серед інших її можливих форм, насамперед: всі

форми сексуальної експлуатації; використання в порнобізнесі; примусова праця або примусове надання послуг; рабство або звичаї, подібні до рабства; підневільний стан; залучення в боргову кабалу; вилучення органів; проведення дослідів над людиною без її згоди; усиновлення (удочеріння) з метою наживи; примусова вагітність або примусове переривання вагітності; примусове одруження; примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність; використання у збройних конфліктах.

Сексуальна експлуатація - це вид експлуатації праці особи у сфері проституції, під якою слід розуміти надання сексуальних послуг за гроші чи іншу матеріальну винагороду, або у суміжних сферах (у сфері розпутних дій з дітьми, надання разових сексуальних послуг ув'язненим та деяким іншим особам, співжиття з метою систематичного отримання сексуального задоволення тощо), незалежно від того, чи дозволений у тій чи іншій країні чи її окремих місцевостях цей вид діяльності.

Торгівля людьми, поєднана з подальшим втягненням потерпілої особи у проституцію чи і примушуванням її до заняття проституцією, кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 149 і 303 КК України.

Під **порнобізнесом** розуміється частково чи повністю дозволений у тій чи іншій країні незаконний вид підприємництва, пов'язаний з проституцією, утриманням будинків розпусти, виготовленням, збутом і розповсюдженням предметів порнографічного характеру тощо. Використання у порнобізнесі означає використання особи як сутенера, утримувача будинку розпусти, актора при зйомках порнографічних фільмів, статиста при виготовленні порнографічних журналів тощо.

Примусова праця передбачає працю, до якої особа примушується насильством чи будь-яким іншим способом і внаслідок якої відбувається присвоєння матеріальних результатів її праці (зокрема прибутку) власником засобів виробництва. Прикладами примусової праці може бути праця у будь-якій сфері виробництва чи послуг взагалі без її оплати або з оплатою, яка явно не відповідає характеру та інтенсивності роботи. Примусове надання послуг є різновидом примусової праці.

Експлуатація дитини, вчинена за відсутності незаконної угоди щодо неї, а тим само без вербування, перевезення (переміщення), передачі, приховування та одержання, кваліфікується тільки за ст. 150 КК України.

Рабство, згідно з Конвенцією про рабство,— це стан чи становище людини, щодо якої здійснюються всі атрибути права власності чи деякі з них. Під **звичаями, подібними до рабства**, у Додатковій конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, розуміються: боргова кабала, тобто стан чи становище, що виникає внаслідок застави боржника у забезпечення боргу особистої праці або праці залежної від нього особи, якщо таним чином обумовлена цінність виконуваної роботи не зараховується в погашення і/ або якщо тривалість цієї роботи не обмежена і характер її не визначений (на практиці в таке становище потрапляє, наприклад,

жінка, яку продали у дім розпусти іншої країни, власник якого, сплативши гроші продавцю за жінку, відбирає у неї всі документи, обіцяючи повернути їх лише після відпрацювання нею сплаченої ним суми і отримання ним прибутку); кріпацький стан, тобто таке користування землею, коли користувач зобов'язаний законом, звичаєм чи угодою жити і працювати на землі, що належить іншій особі, і виконувати визначену роботу для такої іншої особи, за винагороду або без такої, і не може змінити цей свій стан; будь-який інститут чи звичай, через які: жінку обіцяють за винагороду видати заміж, без права відмови з її боку, її батьки, опікун, родина або будь-яка інша особа або група осіб; чоловік жінки, його родина або його клан, за винагороду або без такої, мають право передати її іншій особі; жінка після смерті чоловіка передається у спадщину іншій особі; будь-який інститут чи звичай, в силу яких дитина передається одним або обома її батьками чи своїм опікуном іншій особі, за винагороду або без такої, з метою експлуатації цієї дитини чи її праці.

Згідно зі ст. 7 Додаткової конвенції про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв, подібних до рабства, під особою, яка перебуває у підневільному стані, мається особа, яка перебуває у стані чи становищі, створеному в результаті інституту чи звичаїв, подібних до рабства.

Усиновлення (удочеріння) - це здійснене на підставі рішення суду (а стосовно дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, з дозволу урядового органу державного управління з усиновлення та захисту прав дитини) прийнята усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки чи сина. Під метою наживи при усиновленні (удочерінні) треба розуміти мету, яка досягається шляхом отримання будь-якої матеріальної вигоди або уникнення певних витрат завдяки усиновленню (удочерінню). Втягнення усиновленої дитини з метою наживи у зайняття жебрацтвом, азартними іграми або у злочинну діяльність охоплюється ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 304 не потребує.

Оскільки за законом усиновлення здійснюється лише щодо неповнолітньої людини, то вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини, вчинені з метою її усиновлення (удочеріння), не можуть кваліфікуватися за ч. 1, а тільки за частинами 2 або 3 ст. 149 КК України.

Примусова вагітність означає посягання на волю жінки, пов'язане з тим, що вона завагітніла, у т. ч. шляхом штучного запліднення, у примусовому порядку.

Примусова вагітність, звернення в сексуальне рабство, примушування до проституції за Римським статутом Міжнародного кримінального суду у певних випадках розглядаються як міжнародні злочини проти людяності, які може бути вчинено, наприклад, з метою зміни етнічного складу якого-небудь населення чи з метою вчинення інших серйозних порушень міжнародного права. Тому, якщо акт торгівлі людьми вчинено з метою примусової вагітності чи іншої експлуатації в контексті геноциду, вчинене слід кваліфікувати за ст. 442 КК України.

Втягнення у злочинну діяльність - це дії, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на особу та вчинені з метою викликати у неї прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах. Втягнення у злочинну діяльність передбачає всі види фізичного насильства і психічного впливу (переконання, залякування, підкуп, обман, шантаж, розпалювання почуття помсти, заздрості або інших низьких спонукань, пропозиція вчинити злочин, обіцянка придбати або збути викрадене, давання порад про місце і способи вчинення або про приховування слідів Під порнобізнесом розуміється частково чи повністю дозволений у тій чи іншій, вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів чи психотропних речовин разом з особою з метою полегшити схилення її до вчинення Під порнобізнесом розуміється частково чи повністю дозволений у тій чи іншій тощо). Втягнення дитини у злочинну діяльність охоплюється ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 304 КК України не потребує.

Використання у збройних конфліктах передбачає використання особи для виконання нею бойових завдань, пов'язаних з поваленням державної влади або порушенням суверенітету і територіальної цілісності інших держав тощо.

Вербування повнолітньої людини з метою використання її у збройних конфліктах інших держав потребує кваліфікації тільки за ч. 1 ст. 447 КК України, а якщо такі дії вчинюються з використанням обману, шантажу чи уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, - то ще й за частинами 1, 2 чи 3 ст. 149 КК України.

Вербування неповнолітньої людини з метою використання її у збройних конфліктах інших держав охоплюється частинами 2 або 3 ст. 149 КК України і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 447 КК України не потребує.

Перелік форм, в яких може виявитися експлуатація людини, наведений у примітці 1 до ст. 149 КК України, не є вичерпним. Саме тому тільки за ст. 149, без посилання на статті 143 і 144 КК України, має кваліфікуватися торгівля людьми, вчинена зокрема з метою трансплантації не лише органів, а й тканин людини або з метою вилучення крові у людини-донора.

Кваліфікуючими ознаками розглядуваного кримінального правопорушення є вчинення його:

- 1) щодо неповнолітнього;
- 2) щодо кількох осіб;
- 3) повторно;
- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) службовою особою з використанням службового становища;
- 6) у поєднанні з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 7) з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 149 КК України).

Неповнолітньою жертва кримінального правопорушення має бути на момент укладення відповідної угоди щодо неї.

Кілька осіб - це дві і більше особи незалежно від їхнього віку та інших ознак, які потерпають як потерпілі, незалежно від того, одночасно чи в різний час щодо них були вчинені відповідні діяння. Вчинення передбачених ч. 1 ст. 149 КК України дій щодо однієї і тієї самої особи у різний час за відсутності інших обтяжуючих обставин кваліфікується за ч. 1 ст. 149. КК України

Повторним є вчинення цього кримінального правопорушення особою, яка до цього вже вчинила злочин, передбачений ст. 149 КК України, у будь-якій його формі як щодо однієї й тієї самої особи, так і щодо кількох осіб у різний час.

Використання службового становища передбачає вчинення кримінального правопорушення особою, яка є службовою особою. Нею може бути, наприклад, директор чи інша службова особа підприємства, яке здійснює посередницьку діяльність щодо працевлаштування за кордоном, директор дитячого будинку, представник патронатної, консульської служби, міграційної служби, відділів віз і реєстрації тощо. Якщо злочин, передбачений ч. 2 ст. 149 КК України, вчинено службовою особою – працівником правоохоронного органу, його треба додатково кваліфікувати за ч. 3 ст. 364 КК України, крім випадків, коли працівник правоохоронного органу є військовою службовою особою.

Особливо кваліфікуючими ознаками розглядуваного кримінального правопорушення визнається вчинення тих самих дій:

- 1) щодо неповнолітнього його батьками, усиновителями, опікунами чи піклувальниками;
- 2) щодо малолітнього;
- 3) організованою групою;
- 4) у поєднанні з насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 5) з погрозою застосування такого насильства;
- 6) якщо вони спричинили тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 149 КК України).

Тяжкими наслідками вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 149 КК України, можуть бути вині тяжка хвороба (наприклад, СНІД, тяжка венерична хвороба, втрата репродуктивної здатності, переривання вагітності, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, тощо), заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, самогубство жертви кримінального правопорушення зникнення її безвісти (відповідно до статей 43 і 46 ЦК України, якщо в місці постійного проживання особи немає відомостей про місце її перебування протягом одного року, вона визнається зниклою безвісті)

Психічне ставлення до тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, може характеризуватися тільки необережністю, то у разі умисного ставлення винної особи до смерті потерпілого або до заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень вчинене треба додатково кваліфікувати за статтями 115 або 121 КК України.

У разі, якщо винний продав особу для вилучення в неї органу, що завідомо мало своїм наслідком смерть потерпілого (заподіяння тяжкого тілесного ушкодження), його дії мають кваліфікуватися за ч. 3 ст. 149, п. 5 ст. 27 і п. 6 (а також, залежно від конкретних обставин справи, пунктами 2, 4, 9 або 11 ч. 2 ст. 115 або ст. 121 КК України.

VII. Експлуатація дітей (ст. 150 КК України)

Встановлення кримінальної відповідальності за експлуатацію дітей є імплементацією ст. 34, 36 Конвенції про права дитини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р.

Об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що гарантують право кожної людини, незалежно від її віку, на свободу, на вільний розвиток особистості на освіту.

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення - особиста свобода, фізичне психічне здоров'я дитини. Особливість об'єкту злочинного посягання зумовлена тим, що дитина в силу свого віку не може сама захистити свої права.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у здійсненні активних дій, спрямованих на експлуатацію дітей шляхом використання їх праці з отриманням прибутку

Потерпілими від кримінального правопорушення можуть бути особи чоловічої або жіночої статі, які на момент вчинення кримінального правопорушення щодо них не досягли 16 років, оскільки відповідно до вимог ст. 188 КЗпП України, за загальним правилом на роботу приймаються особи віком не молодші 16 років.

Працевлаштування неповнолітніх у віці від 14 до 16 років можливе лише на легку роботу і за умови згоди на працевлаштування дитини хоча б одного з батьків.

КЗпП України встановлює інші пільгові умови роботи неповнолітніх: скорочений робочий тиждень, заборону працювати вночі або понаднормове, у вихідні та святкові дні, у шкідливих або небезпечних умовах.

Мета отримання прибутку є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 150 КК України.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення прямий умисел на експлуатацію дітей з метою отримання прибутку.

Суб'єкт кримінального правопорушення загальний: фізична осудна особа, якій вчинення кримінального правопорушення виповнилося 16 років.

Кваліфікуючими ознаками експлуатації дітей є вчинення його щодо: кількох дітей; спричинення злочином істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини; експлуатації дітей, поєднаної з використанням дитячої праці в шкідливому виробництві. За наявності вказаних кваліфікуючих ознак відповідальність настає за ч. 2 ст. 150 КК України.

Вчинення кримінального правопорушення щодо кількох дітей означає, що винний вчинює експлуатацію двох або більше дітей, яким не виповнилося 16 років, про що винний достовірно обізнаний.

Для застосування кваліфікуючої ознаки «спричинення злочином істотної шкоди для здоров'я, фізичного розвитку або освітнього рівня дитини» обов'язковим є призначення та проведення комплексної психологічної експертизи щодо неповнолітнього потерпілого.

Термін «шкідливе виробництво» визначається у ст. 190 КЗпП України, таким може бути визнане будь-яке виробництво з умовами праці, які у фізичному (ливарне виробництво) або моральному (ігорний бізнес, торгівля спиртними напоями тощо) відношенні є шкідливими для неповнолітнього.

VIII. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст.150¹ КК України)

Основний об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого цією статтею, включає такі компоненти, як потерпілий від кримінального правопорушення та соціальні зв'язки. Потерпілим від вказаного кримінального правопорушення може бути малолітня дитина, тобто особа, яка через малолітній вік не здатна повною мірою реалізувати своє волевиявлення. При цьому у ч. 1 ст. 150¹ КК України йдеться про рідну або прирівняну до неї дитину, а потерпілою від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 та ч. 3 ст. 150¹ КК України, може бути і чужа дитина.

Особливістю соціальних зв'язків як компонента об'єкта цих кримінальних правопорушень є те, що такими виступає уклад суспільних відносин, відповідно до якого не допускається використання дітей для діяльності, що може шкідливо вплинути на її фізичний, психічний та моральний розвиток.

Додатковим об'єктом є здоров'я дитини.

Об'єктивна сторона полягає в використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Жебрацтвом визнається систематичне випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, здійснене не менше трьох разів. Сторонніми можуть бути будь-які особи, за винятком родичів і знайомих, до яких іноді звертаються з проханням допомогти, розраховуючи на родинні або інші особисті стосунки. Використання - це залучення до жебрацтва у супроводі дорослого чи тримання дитини на руках в процесі жебрацтва тощо. При цьому способом залучення дитини можуть бути прохання, вказівка, спонукання грошима чи іншими благами, якщо йдеться про дітей відносно старшого віку, або їх мовчазне використання, наприклад, немовлят. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 150¹ КК України, визнається закінченим з моменту вчинення дій, вказаних вище.

Підставою відповідальності може бути і один епізод скоєння вказаних дій, оскільки ознака «систематичність» стосується не поняття «використання дитини», а поняття «жебрацтво».

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 150¹ КК України, спеціальний. Це батьки або особи, які їх замінюють. До останніх належать усиновлювачі, патронатні батьки, особи, яким дитина передана на виховання тощо. У більшості випадків це доросла особа, однак не виключається і вчинення цього кримінального правопорушення і одним з батьків, що не досяг на момент вчинення кримінального правопорушення повноліття, але у всякому разі це особа не менш, як 16-річного віку.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення - прямий умисел. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є також мета отримання прибутку.

Особливістю диспозиції ч. 2 ст. 150¹ КК України є те, що нею передбачена друга форма основного складу кримінального правопорушення - використання чужої малолітньої дитини і водночас кваліфікований вид складу розглядуваного кримінального правопорушення. Його альтернативно визначеними ознаками є застосування насильства чи погроза його застосування тотожна або однорідна повторність, або вчинення дій за попередньою змовою групою осіб. Під насильством розуміються легке тілесне ушкодження, побої та мордування. Такі дії охоплюються складом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 150¹ КК України, і додаткової кваліфікації не потребують.

Дії, пов'язані із застосуванням середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, кваліфікуються за ч. 3 ст. 150¹ КК України.

Кваліфікуючі ознаки - повторність, вчинення дій за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 3 ст. 150¹ КК України, є вчинення дій організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 або 3 ст. 150¹ КК України, загальний, тобто фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16 річного віку.

Умисне схиляння до заняття жебрацтвом дитини, яка хоч і малолітня, але здатна сприймати вплив дорослого, щоб самостійно зайнятися жебрацтвом, і використання її для заняття жебрацтвом необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінального правопорушення, передбачених ч. 2 ст. 304 та ст. 150¹ КК України. Потребує додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 146 КК України і попереднє викрадення дитини.

ІХ. Незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК України)

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення за ч. 1 є фізична свобода (воля) людини, її честь та гідність, а за ч. 2 може бути її життя та здоров'я.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у здійсненні дії спрямованої на незаконне поміщення в психіатричний заклад завідомо для винного психічно здорової особи. Потерпілим може бути особа будь-якої статі незалежно від віку, яка є психічно здоровою, про що достовірно відомо винному.

Для кваліфікації дій винного за ст. 151 КК України немає значення, до якого психіатричного закладу (відкритого або закритого типу, державного або недержавного, в лікарню або диспансер) поміщено потерпілого. Але як посягання на волю потерпілого буде розглядатися лише поміщення його в стаціонарне відділення психіатричного закладу. Такими закладами можуть бути психоневрологічні, наркологічні та іншого типу диспансери, заклади, діяльність яких пов'язана з наданням психіатричної медичної допомоги. Злочин має формальний склад і вважається закінченим з моменту фактичного поміщення завідомо психічно здорової особи на стаціонарне обстеження або лікування в психіатричний заклад. Умисне тримання особи в психіатричному закладі, куди вона була поміщена на законних підставах, після того як підстави для її подальшого там тримання перестали існувати, утворює склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 146 КК України і кваліфікації за ст. 147 КК України- не потребує.

З суб'єктивної сторони цей злочин здійснюється з прямим умислом, за якого винний усвідомлює, що поміщує в психіатричний заклад завідомо психічно здорову людину і бажає цього. Мотиви цього кримінального правопорушення можуть бути різними (прагнення отримати матеріальну вигоду, заволодіти житлом потерпілого, бажання позбутися людини тощо) і на кваліфікацію кримінального правопорушення не впливають.

Вони можуть враховуватися при призначенні покарання.

Суб'єкт кримінального правопорушення – спеціальний, це лікар-психіатр, член комісії лікарів-психіатрів, головний психіатр. Якщо таким суб'єктом виступає службова особа (завідуючий відділенням, головний психіатр тощо) вчинене утворює сукупність кримінальних правопорушень кваліфікується за статтями 151 і 365 КК України (перевищення влади або службових повноважень) або ст. 371, 375 КК України та, можливо за ст. 366 КК України (службове підроблення).

Частина 2 ст. 151 КК України передбачає кваліфікований склад цього кримінального правопорушення якщо він спричинив тяжкі наслідки (тяжку хворобу, самогубство потерпілого, спричинення йому середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження тощо).

Службова особа, яка вчинила злочин, передбачений ст. 151 КК України може нести відповідальність ще й за ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем) або 365 (перевищення влади або службових повноважень) та 366 КК України (службове підроблення)

Питання до самоконтролю:

1. Що являє собою незаконне позбавлення волі людини?
2. Коли діяння у формі незаконного позбавлення волі та викрадення людини вважаються закінченими?
3. Яку мету переслідує суб'єкт, захоплюючи заручників?
4. Які можуть бути мотиви та мета вчинення торгівлі людьми?
5. Що виступає метою використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом?
6. Хто може бути суб'єктом використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом?
7. Які ознаки становлять об'єктивну і суб'єктивну сторони незаконного поміщення в психіатричний заклад?

Рекомендована література:

1. Конвенція про рабство від 25.09.1926 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857.
2. Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства від 07.09.1956 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_160.
3. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588.
4. Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми від 16.05.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_858.
5. Міжнародній конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
6. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII. Дата оновлення: 14.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19>.
7. Сингаївська І. В. Особливості регламентації кримінальної відповідальності за торгівлю людьми. *Вчені записки Таврійського національного університету імені ВІ Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2019. №1. С. 98-102.

ТЕМИ 5. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ

Мета лекції полягає в засвоєнні, формуванні розуміння та навичок застосування на практиці кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та недоторканності.

План:

- I. Зґвалтування (ст. 152 КК України).
- II. Сексуальне насильство (ст. 153 КК України).
- III. Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України).
- IV. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України).
- V. Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: статева свобода; статева недоторканність; зґвалтування; добровільна згода; сексуальне насильство; примушування до вступу в статевий зв'язок; акт сексуального характеру.

I. Зґвалтування (стаття 152 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом зґвалтування залежно від того, хто є потерпілим від цього кримінального правопорушення, є статева свобода чи статева недоторканність особи, а **додаковими об'єктами** – зокрема, належний фізичний і психічний розвиток неповнолітніх, тілесна і психічна недоторканність, честь і гідність особи.

Під *статевою свободою* слід розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати у цій сфері будь-якого примусу. Дорослою у контексті КК вважається особа, якій виповнилось 16 років.

Статева недоторканність означає охоронюваний законом стан, за якого забороняється вступати в сексуальні контакти з особою, яка з певних причин (наприклад, через недосягнення відповідного віку або наявність психічної хвороби) не є носієм статевої свободи.

Потерпілою від зґвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі.

З **об'єктивної сторони** зґвалтування полягає у вчиненні дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи.

Поняття *добровільної згоди* розкривається в примітці ст. 152 КК. Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин. При цьому очевидним є оцінний характер «супутніх обставин», згаданих у примітці.

У широкому сенсі згода особи на сексуальне проникнення в її тіло не може вважатись добровільною, якщо вона була надана, зокрема, під впливом застосування *фізичного насильства, погрози його застосуванням, погрози іншого змісту* (наприклад, погрози знищенням чи пошкодженням майна як потерпілої, так й іншої особи, погрози обмеженням прав, свобод чи законних інтересів потерпілої або іншої особи), *обману, використання щодо особи її матеріальної чи службової залежності, безпорадного чи уразливого стану*.

Водночас відсутність вільного волевиявлення потерпілої особи, а отже, наявність складу кримінального правопорушення «зґвалтування» слід вбачати, зокрема, в тому випадку, коли потерпіла особа не давала явної згоди на сексуальне проникнення і не чинила опір гвалтівнику через *переляк*. Якщо потерпіла особа ситуацію, що склалася навколо неї (оточення її групою осіб, безлюдне місце, темна пора доби, тривале закривання в приміщенні тощо), розцінює як безвихідну та, оцінюючи свої сили, відмовляється чинити опір з тим, щоб попередити настання для себе більш тяжких наслідків, то вчинене за наявності підстав також може кваліфікуватись за відповідною частиною ст. 152 КК України.

Оголошене перед початком гетеросексуального коїтусу прохання потерпілої особи використати засіб контрацепції саме по собі не може розцінюватись як свідчення добровільності її згоди на сексуальний акт.

Зґвалтування визнається *закінченим* з моменту проникнення статевого члена чоловіка, іншого органу людини (наприклад, руки чи пальця) або певного предмета в один із природних отворів потерпілої особи незалежно від того, чи вдалося винуватому збудити та (чи) задовольнити свою статеву пристрасть. Мається на увазі проходження хоча б частиною статевого члена, іншого органу людини чи певного предмета меж тієї чи іншої природної порожнини тіла

Якщо зґвалтування набуло вигляду недобровільного природного статевого акту, то кримінальне правопорушення, за загальним правилом, визнається *закінченим* з початку такого акту. При цьому не вимагається продовження копулятивних фрікцій (зворотно-поступальних рухів статевого члена чоловіка у піхві жінки), обов'язкової дефлорації (порушення цілісності дівочої пліви), досягнення оргазму чи еякуляції (закінчення статевого акту у фізіологічному розумінні).

Не виключені випадки, коли особа добровільно погодилась на статеві зносини, але після їх початку «відкликає» свою згоду (наприклад, через больові відчуття). Якщо жінка з певної причини наполягає на припиненні статевих зносин, розпочатих на добровільних засадах, а чоловік ігнорує таке волевиявлення, то скоєне може бути визнане діями, пов'язаними з вагінальним проникненням і вчиненими без добровільної згоди потерпілої особи, як про це йдеться в ч. 1 ст. 152 КК України, а отже, утворювати склад розглядуваного

кримінального правопорушення. Тобто у цьому разі момент закінчення зґвалтування настає пізніше, ніж розпочинаються природні статеві зносини.

Проникнення в один із природних отворів тіла іншої особи, поєднане з *введенням її в оману*, може розцінюватись як зґвалтування – за умови, що особа не надала б на це згоди, якби не була введена в оману щодо певних обставин – природи чи мети сексуального проникнення, особи того, хто його вчиняє, тощо

Застосування фізичного насильства, погрози його застосуванням, як і використання безпорадного стану, вказують на відсутність добровільної згоди потерпілої особи на сексуальне проникнення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони зґвалтування. У таких випадках сексуальне проникнення в тіло іншої особи є неконсенсуальним.

Фізичне насильство при зґвалтуванні спрямовується на те, щоб:

а) подолати здійснюваний або очікуваний з боку потерпілої особи фізичний опір, пов'язаний з її небажанням (справжнім, а не удаваним) того, щоб інша особа проникала в її тіло, або

б) усунути як таку можливість опору з боку потерпілої особи. Фізичне насильство при зґвалтуванні може полягати в нанесенні потерпілій особі удару, побоїв, у заламуванні рук, здавлюванні дихальних шляхів, пов'язаному із безпосереднім впливом на тіло потерпілого позбавленні або обмеженні особистої волі, заподіянні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості тощо.

Оскільки заподіяння шкоди здоров'ю не є складовою частиною об'єктивної сторони зґвалтування (за винятком шкоди, охопленої тяжкими наслідками, – ч. 5 ст. 152 КК України), результативне фізичне насильство щодо потерпілої особи має додатково кваліфікуватись як відповідне кримінальне правопорушення проти здоров'я особи.

Заподіяння під час зґвалтування з метою подолання чи попередження опору потерпілої особи тілесних ушкоджень її родичам чи іншим близьким особам також слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і відповідними нормами КК України про відповідальність за кримінальні правопорушення проти здоров'я особи. Фізичне насильство при зґвалтуванні може бути спрямоване і проти осіб, які не є близькими для потерпілої особи.

Поняттям фізичного насильства, застосування якого виключає вільне волевиявлення потерпілої особи, а тому вказує на наявність зґвалтування, охоплюється й посягання на внутрішні органи і тканини тіла людини – застосування без згоди потерпілої особи з метою викликати її безпорадний стан наркотичних засобів, психотропних, отруйних або сильнодіючих речовин (наприклад, клофеліну або димедролу в поєднанні з міцними алкогольними напоями).

Якщо відповідні речовини або засоби вживались особою добровільно (за власною волею), а згодом безпорадний стан такої особи був використаний винуватим для вчинення сексуального проникнення, то його дії також є підстави розглядати як зґвалтування.

Така ж кримінально-правова оцінка повинна даватись у випадках, коли намір вчинити зґвалтування виник у винуватого вже після того, як потерпіла особа під впливом насильства або обману вжила зазначені речовини або засоби й опинилась у безпорадному стані.

Відсутність вільного волевиявлення особи, потерпілої від зґвалтування, може бути результатом застосування щодо цієї особи *погрози*. Передусім йдеться про залякування застосуванням фізичного насильства – вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень, зараженням хворобою, зґвалтуванням близької особи тощо. Погроза може набувати вигляду висловлювань, жестів, інших дій (наприклад, демонстрації зброї або предметів, що імітують зброю). Причому адресатом погрози у цьому разі може бути не лише потерпіла особа, а й інші особи, наприклад, її близькі родичі (діти, батьки тощо).

Погроза застосуванням фізичного насильства щодо особи, яка не є близькою для потерпілої від зґвалтування особи, також може бути ефективною у конкретній ситуації, роблячи згоду на сексуальне проникнення в тіло потерпілої особи вимушеною, а отже, вказуючи на наявність складу кримінального правопорушення «зґвалтування».

Якщо винуватому вдалося отримати згоду на сексуальне проникнення за допомогою погрози вчинити вбивство потерпілої особи у майбутньому, то такі дії слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 129 КК України. Вчинення погрози вбивством після зґвалтування (наприклад, з метою примусити потерпілу особу не заявляти про вчинене у правоохоронні органи) також слугує підставою для кваліфікації дій винуватого за вказаною сукупністю кримінальних правопорушень. Хоч погроза вчинити вбивство потерпілої особи у майбутньому не ставить її в безвихідне становище (цю погрозу можна усунути, звернувшись за допомогою до правоохоронних органів, близьких осіб тощо), вона спроможна виконати функцію придушення волі потерпілої особи, у зв'язку з чим зобов'язує вести мову не про добровільність, а про вимушеність згоди особи на сексуальне проникнення в її тіло.

Зазначене, вочевидь, стосується й погроз особи заподіяти самій собі тілесні ушкодження, накласти на себе руки, якщо інша особа не погодиться на сексуальне проникнення в її тіло.

Відсутність вільного волевиявлення особи, потерпілої від зґвалтування (інакше кажучи, брак добровільної згоди), може бути результатом *використання безпорадного стану такої особи*. Йдеться про випадки, коли потерпіла особа за своїм фізичним або психічним станом не могла розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій (психічна безпорадність) або, усвідомлюючи це, не могла чинити опір гвалтівникові (фізична безпорадність).

Поняттям безпорадного стану традиційно не охоплюється вкрай несприятливе майнове становище особи, потреба в засобах до існування.

Причинами фізичної безпорадності потерпілої особи виступають, зокрема, її фізичні вади (наприклад, відсутність кінцівок або їхній параліч, сліпота), похилий вік, тяжке захворювання, яке не є психічним, виснаження

організму, серйозне поранення, сильне сп'яніння. Фізична безпорадність може бути результатом такого стану тіла людини, за якого вона не спроможна чинити опір гвалтівникові.

Фізично безпорадні особи можуть дати добровільну згоду на сексуальне проникнення у своє тіло, що виключає інкримінування ст. 152 КК України, однак, не спроможні захистити власне рішення вступити або не вступити в сексуальне спілкування з іншими особами. Тому при зґвалтуванні фізично безпорадної особи безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення виступає, скоріш за все, статевая свобода, а не статевая недоторканість особи.

Психічна безпорадність, за наявності якої добровільна згода потерпілої особи на сексуальне проникнення в її тіло відсутня (бо не вважається результатом вільного волевиявлення), може бути викликана, зокрема, психічним захворюванням, перебуванням у гіпнотичному стані або у стані медикаментозного сну.

Психічне захворювання свідчить про наявність безпорадного стану потерпілої від зґвалтування особи, якщо остання не розуміє характер і значення вчинюваних з нею сексуальних дій та (або) не може керувати своєю поведінкою.

Для інкримінування ст. 152 КК України потрібно, щоб винуватий, вчиняючи сексуальне проникнення в тіло психічно хворої особи, усвідомлював такий її стан.

Наприклад, у деяких психічно хворих періодично спостерігається стан посиленої сексуальності, перебуваючи в якому вони можуть виступати ініціаторами статевих зносин; якщо чоловік, не знаючи про психічне захворювання жінки, сприймає її згоду на природний статевий акт або інше сексуальне проникнення як дійсне (вільне) волевиявлення, то його відповідальність за ст. 152 КК має виключатись.

Стан сп'яніння може бути визнаний безпорадним станом лише в тому разі, коли внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або токсичних речовин особа не усвідомлювала навколишню обстановку або була позбавлена фізичної можливості протидіяти гвалтівникові. При цьому згода на спільне вживання алкоголю чи інших речовин, на знаходження в інтимній, еротично налаштованій обстановці, що сприяє фізичному зближенню, ще не є добровільною згодою на сексуальне проникнення, яка виключає кваліфікацію вчиненого за ст. 152 КК України.

Сексуальне проникнення в тіло іншої особи, яка перебуває у стані сп'яніння, не може розцінюватись як зґвалтування, якщо така особа жодним чином не виявляє свого небажання, і, відповідно, суб'єкт, який вчиняє проникнення, впевнений в її згоді на сексуальний акт. Водночас якщо сильно п'яна, а отже, фізично безпорадна особа, хоч і не чинила опору, так чи інакше висловлювала свою незгоду на сексуальне проникнення, то ігнорування цієї незгоди свідчить про умисел суб'єкта вчинити сексуальний акт за відсутності добровільної згоди, і відповідно, дозволяє вести мову про зґвалтування.

Суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України, є осудна (зокрема обмежено осудна) особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 14-річного віку.

Якщо розглядуване кримінальне правопорушення виражається у природному (гетеросексуальному) статевому акті, вчиненому за відсутності добровільної згоди, то стать безпосереднього виконавця кримінального правопорушення (тільки чоловік) має бути протилежна статі потерпілої особи (лише жінка).

Якщо фізіологічні чинники, які унеможливили доведення кримінального правопорушення до кінця, виникли безпосередньо в процесі зґвалтування, то вчинене за спрямованістю умислу має кваліфікуватись як замах на кримінальне правопорушення, передбачений відповідною частиною ст. 152 КК України.

У разі опосередкованого вчинення кримінального правопорушення, коли винуватий для природного (гетеросексуального) акту використовує особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності (наприклад, неосудного), стать гвалтівника може бути жіночою, збігаючись зі статтю потерпілої особи. Дії винуватого у цьому разі мають кваліфікуватись за ч. 1 ст. 152 КК України (за відсутності у вчиненому кваліфікуючих ознак).

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується прямим умислом.

Мотиви, не впливаючи на кваліфікацію за ст. 152 КК України, можуть бути різними.

Кваліфікуючими ознаками зґвалтування (ч. 2 ст. 152 КК України) є вчинення його:

1) *повторно*. Зґвалтування, вчинене повторно, має місце в разі, коли його вчинила особа, яка раніше вже вчинила зґвалтування (тобто кримінальне правопорушення, передбачений однією з частин ст. 152 КК України). Продовжуване зґвалтування однієї і тієї ж потерпілої особи, коли гвалтівник діє без значної перерви у часі, що охоплюється його єдиним кримінально протиправним наміром, виключає ознаку повторності. Продовжуване зґвалтування, поєднане з незаконним позбавленням волі, потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 146 КК України.

Якщо щодо однієї і тієї ж потерпілої особи вчинено зґвалтування, а потім сексуальне насильство чи навпаки, то вказані кримінальні правопорушення слід кваліфікувати самостійно; при цьому останнє із вчинених кримінальних правопорушень має кваліфікуватись з урахуванням повторності однорідних кримінальних правопорушень

Натомість про одночасність вчинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 153 КК України, і зумовлену цим відсутність проміжку часу між ними, що виключає як таку повторність кримінальних правопорушень, слід вести мову тоді, коли група осіб одночасно вчиняє щодо однієї і тієї ж потерпілої особи зґвалтування і сексуальне насильство або коли винуватий одночасно вчиняє стосовно декількох різних потерпілих зґвалтування і сексуальне насильство.

При вчиненні двох або більше згвалтувань, відповідальність за які передбачено різними частинами ст. 152 КК України, а також при вчиненні в одному випадку замаху на згвалтування або співучасті у цьому кримінальному правопорушенні, а в іншому закінченого згвалтування дії винуватого слід кваліфікувати за сукупністю вказаних кримінальних правопорушень. Згвалтування потерпілої особи без кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак, а згодом повторне згвалтування за наявності ознак, вказаних у ч. 3, ч. 4 або ч. 5 ст. 152 КК України, мають кваліфікуватись за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 152 КК України і, відповідно, ч. 3, ч. 4 або ч. 5 цієї статті (сукупність утворюють різновиди одного і того ж складу кримінального правопорушення, передбачені різними частинами ст. 152 КК України). При цьому кваліфікація дій гвалтівника ще й за ч. 2 ст. 152 КК України не потрібна, однак, ознака повторності має бути зазначена в юридичному формулюванні обвинувачення і підлягає врахуванню при призначенні покарання.

З урахуванням належності згвалтування без кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак до кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК України), можливі процесуальні перешкоди для кваліфікації розглядуваного кримінального правопорушення за ознакою повторності. Так, при вчиненні двох згвалтувань без кваліфікуючих (особливо) кваліфікуючих ознак кримінальне провадження за ч. 2 ст. 152 КК України за ознакою повторності може бути розпочате лише на підставі заяви особи, потерпілої від другого кримінального правопорушення, або на підставі заяв обох потерпілих. Якщо особа, потерпіла від першого кримінального правопорушення, не подавала відповідну заяву, то наступне вчинення винуватим згвалтування іншої потерпілої особи не може розцінюватись як повторне кримінального правопорушення.

2) *особою, яка раніше вчинила один із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 153–155 КК України.* У разі вчинення згвалтування особою, яка раніше вчинила будь-яке з кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 153–155 КК України, за яке вона не була засуджена, її дії треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень – за ч. 2 ст. 152 КК України (якщо відсутні ознаки, передбачені частинами 3–5 цієї статті) і відповідною частиною ст. 153, ст. 154 або ст. 155 КК України.

3) *щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винуватий перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;*

4) *щодо особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку.* Наявність згвалтування особи у зв'язку з виконанням нею службового, професійного чи громадського обов'язку слід констатувати в тому разі, коли мотивом вчинення кримінального правопорушення стало або прагнення перешкодити потерпілій особі в момент посягання або в майбутньому виконувати відповідний обов'язок, або помста за виконання цього обов'язку в минулому.

5) щодо жінки, яка завідомо для винуватого перебувала у стані вагітності.

Особливо кваліфікуючими ознаками зґвалтування є:

1) вчинення кримінального правопорушення групою осіб (ч. 3 ст. 152 КК України). Група осіб відсутня, якщо декілька суб'єктів гвалтують одну потерпілу особу, однак не узгоджують при цьому свої дії і не сприяють один одному; кожен із гвалтівників несе в такій ситуації самостійну відповідальність за відповідною частиною ст. 152 України. На кваліфікацію зґвалтування групою осіб як закінченого кримінального правопорушення для всіх співвиконавців не впливає те, чи вдалося кожному із гвалтівників здійснити сексуальне проникнення в тіло потерпілої особи. Дії учасників групового зґвалтування потрібно кваліфікувати лише за ч. 3 ст. 152 КК України без посилання на ст. 27 КК України.

Застосовуючи ч. 3 ст. 152 КК України, слід, серед іншого, мати на увазі, що кримінально протиправна діяльність одного виконавця може приєднуватись до діяльності іншого (інших) і в ході вчинення зґвалтування, і навіть після його закінчення. Так, якщо один учасник кримінального правопорушення без попередньої домовленості застосовує до потерпілої особи фізичне насильство з метою її утримання після того, як інший учасник вже вчинив проникнення в тіло жертви, і при цьому перший і другий учасники кримінального правопорушення діють узгоджено, то їхні дії мають кваліфікуватись за ч. 3 ст. 152 КК України як зґвалтування, вчинене групою осіб.

Як співвиконавство зґвалтування може розглядатись і поведінка того, хто не вчиняв і не мав наміру вчинити сексуальне проникнення в тіло потерпілої особи, але, забезпечуючи недобровільність вказаного проникнення іншою особою, вчинив дії, які позбавили потерпілу особи можливості уникнути сексуального проникнення (зокрема, застосував до потерпілої особи насильство – фізичне або психічне). Звідси впливає, що співвиконавцем групового зґвалтування може виступити і той, хто не здатен бути суб'єктом індивідуального зґвалтування, – якщо це кримінальне правопорушення набуває вигляду гетеросексуального коїтусу за відсутності добровільної згоди (імпотент, жінка при зґвалтуванні особи жіночої статі тощо).

Якщо особа не заперечувала проти сексуального проникнення в її тіло одним з учасників групи, але не погоджувалась на таке проникнення іншими учасниками групи, які її все ж зґвалтували, то дії того, з ким потерпіла особа вступила у сексуальне спілкування добровільно, залежно від конкретних обставин можуть розцінюватись як не кримінально протиправні або як пособництво чи співвиконавство у груповому зґвалтуванні.

Відповідальність учасника групового зґвалтування за ч. 3 ст. 152 КК України виключається у разі, коли інші його учасники через неосудність або недосягнення 14-річного віку не були здатні нести кримінальну відповідальність. Дії такого суб'єкта повинні кваліфікуватись за ч. 1 ст. 152 КК України (за відсутності інших, крім групи осіб, кваліфікуючих ознак), і (за наявності підстав) за ст. 304 КК України – як втягнення неповнолітніх у

протиправну діяльність. Крім цього, факт вчинення зґвалтування з використанням малолітнього або особи, яка страждає на психічне захворювання або недоумство, має враховуватись як обставина, що обтяжує покарання (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК України). Наведена позиція ґрунтується на законодавчому визначенні співучасті (ст. 26 КК України), належності вказаної у ч. 3 ст. 152 КК України групи осіб до форм співучасті і на відсутності у розглядуваній ситуації (незважаючи на наявність у ній декількох фактичних гвалтівників, що посилює суспільну небезпеку вчиненого) множинності суб'єктів як об'єктивної ознаки співучасті.

Однак, якщо згаданий суб'єкт не усвідомлював наявність цих обставин щодо інших учасників групового зґвалтування, то він має нести відповідальність за ч. 2 ст. 15 і ч. 3 ст. 152 КК України за закінчений замах на групове зґвалтування відповідно до правил про фактичну помилку (за відсутності у вчиненому іншої кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 3 ст. 152 КК України, – неповнолітнього віку потерпілої особи, адже в такому разі відповідальність має наставати за вчинення закінченого кримінального правопорушення). У розглядуваній ситуації:

а) має місце юридична фікція, за якої кримінальне правопорушення із повністю виконаною об'єктивною стороною з точки зору правової кваліфікації прирівнюється до незакінченого кримінального правопорушення;

б) не може ігноруватись суб'єктивна спрямованість суб'єкта на вчинення кримінального правопорушення у співучасті.

Інкримінуванню ч. 3 ст. 152 КК України одному з учасників групового зґвалтування не перешкоджає та обставина, що інші учасники групи у встановленому законом порядку були звільнені від кримінальної відповідальності.

Від зґвалтування, вчиненого групою осіб, потрібно відрізнити співучасть у цьому кримінальному правопорушенні, що не є співвиконавством.

За ч. 5 ст. 27 і відповідною частиною ст. 152 КК України як пособництво у зґвалтуванні слід кваліфікувати дії осіб, які сприяють його вчиненню (наприклад, тим, що заманили жертву в місце посягання на неї, придбали речовини, за допомогою яких потерпіла особа приводиться у безпорадний стан).

2) *зґвалтування неповнолітньої особи (ч. 3 ст. 152 КК України)*. Якщо потерпілій особі виповнилось 18 років, однак гвалтівник вважав, що вчиняє кримінального правопорушення щодо неповнолітньої особи, то вчинене за спрямованістю умислу може кваліфікуватись як замах на зґвалтування неповнолітньої особи.

3) *зґвалтування особи, яка не досягла 14 років (ч. 4 ст. 152 КК України)*;

4) *спричинення тяжких наслідків (ч. 5 ст. 152 КК України)*. Тяжкими наслідками зґвалтування (ч. 5 ст. 152 КК України) можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата будь-якого органу чи його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше ніж на одну третину, переривання

вагітності, втрата репродуктивної функції, зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби.

Тяжкі наслідки – оціночне поняття, а тому наведений перелік не може розглядатись як вичерпний. Водночас не слід визнавати тяжкими наслідками при зґвалтуванні дефлорацію, вагітність (за винятком вагітності малолітньої і випадків, коли завідомо для гвалтівника існували медичні протипоказання до пологів).

Не можна інкримінувати ч. 5 ст. 152 КК України і в тому випадку, коли причиною самогубства потерпілої особи стало жорстоке ставлення до неї з боку чоловіка (дружини) або близьких родичів, які дорікали їй аморальною поведінкою, що й стало приводом для зґвалтування. Самогубство родичів потерпілої особи, які дізналися про те, що сталося, не може обтяжувати відповідальність гвалтівника, оскільки ці віддалені наслідки лежать поза межами об'єктивної сторони зґвалтування і не могли усвідомлюватися винуватим. Водночас самогубство родичів або інших осіб, вчинене в процесі зґвалтування, у т.ч. з метою його припинення, слід розглядати як тяжкий наслідок зґвалтування – за умови відповідного психічного ставлення до цієї події з боку винуватого. При груповому зґвалтуванні, поєднаному зі знущанням над потерпілою особою, гвалтівники можуть і повинні передбачати, що потерпіла особа може накласти на себе руки.

Свідоме поставлення потерпілої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, якщо захворювання після зґвалтування не настало, не визнається тяжким наслідком зґвалтування. Вчинене у цьому випадку треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень – відповідною частиною ст. 152 і ч. 1 ст. 130 КК України.

Тяжкі наслідки можуть бути викликані діями як гвалтівника, так і потерпілої особи (наприклад, реакцією останньої на кримінальне правопорушення стало те, що вона накладає на себе руки або спричиняє собі тілесні ушкодження, намагаючись уникнути сексуального проникнення). У разі, коли при зґвалтуванні чи замаху на це кримінальне правопорушення смерть потерпілої особи настала внаслідок її власних дій (наприклад, вона вистригнула з транспортного засобу під час руху й отримала смертельні ушкодження), дії винуватого охоплюються ч. 5 ст. 152 і додатковою кваліфікацією за ст. 119 КК України не потребують.

Заподіяння при вчиненні зґвалтування умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілої особи, охоплюється ч. 5 ст. 152 і додатковою кваліфікацією за ч. 2 ст. 121 КК України не потребує (конкуренція цілого і частини). Якщо зґвалтування або замах на зґвалтування поєднані із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, віднесеного до такого не за наслідками, то ці дії також повинні тягнути відповідальність за ч. 5 ст. 152 КК України. Такий підхід ґрунтується на тому, що КК не встановлює диференційовану відповідальність за різновиди тяжкого тілесного ушкодження. Небезпека для життя в момент заподіяння характеризує у складі кримінального

правопорушення, передбаченого ст. 121 КК України, не суспільно небезпечне діяння, а суспільно небезпечні наслідки. Тяжке тілесне ушкодження, віднесене до такого за ознакою небезпечності для життя в момент заподіяння, не є формальним складом кримінального правопорушення, у зв'язку з чим його заподіяння повинне розглядатися як прояв тяжких наслідків зґвалтування.

5) зґвалтування малолітньої особи повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених ч. ч. 4 або 5 ст. 153, ст. 155 або ч. 2 ст. 156 КК України.

Умисне вбивство ч. 5 ст. 152 КК України не охоплюється.

Дії особи, яка в процесі зґвалтування або відразу після нього вчинила умисне вбивство потерпілої особи, у судовій практиці кваліфікуються за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України (вбивство, поєднане зі зґвалтуванням) і ст. 152 КК України (інкримінування тієї чи іншої частини статті КК України про зґвалтування залежить від наявності в діях винуватого кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак цього кримінального правопорушення). За вказаних обставин смерть потерпілої особи не може розглядатись як прояв тяжких наслідків зґвалтування, інакше умисне спричинення смерті потерпілому буде двічі інкриміноване винуватому, а це порушуватиме принцип недопустимості подвійного інкримінування (ч. 1 ст. 61 Конституції України, ч. 3 ст. 2 КК України).

Традиційний підхід, у межах якого вчинене утворює зазначену сукупність кримінальних правопорушень, виходить з того, що: умисне вбивство не є способом вчинення зґвалтування, а зґвалтування, своєю чергою, – способом вчинення умисного вбивства; зґвалтування не охоплюється об'єктивною стороною (не містить ознак) умисного вбивства і навпаки; вказані кримінальні правопорушення посягають на різні безпосередні об'єкти та вчиняються різними діяннями, а тому потребують самостійної юридичної оцінки; у п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України передбачено відповідальність за кримінальне правопорушення, яке не є складеним (термін «поєднаний» треба розуміти так, що ним позначено не істотні ознаки явища, яким є конкретний склад кримінального правопорушення, а наявність умов існування цього явища; діяння, вказані в п. 10 ч. 2 ст. 115 КК, не перебувають у субординаційній залежності, притаманній складеному кримінальному правопорушенню). Відповідно, у цьому разі слід вести мову не про конкуренцію частини і цілого, а про сукупність кримінальних правопорушень, за якої жодна з кримінально-правових заборон не охоплює вчинене повністю.

Пункт 10 ч. 2 ст. 115 КК України у певних своїх проявах є спеціальною нормою щодо п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки передбачає зв'язок умисного вбивства з кримінальним правопорушенням певного виду, а не будь-яким кримінальним правопорушенням. Звідси випливає, що п. 10 ч. 2 ст. 115 КК України, а не п. 9 ч. 2 цієї статті має застосовуватись, зокрема, у випадках, коли винуватий вчиняє вбивство з метою полегшити вчинення зґвалтування, з помсти за вчинений потерпілою особою опір, у зв'язку зі схильністю

гвалтівника до садизму або для того, щоб приховати вчинене раніше згвалтування.

Даючи кримінально-правову оцінку умисному вбивству з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом, слід виходити з того, що таке задоволення статевої пристрасті немає підстав розглядати як посягання на статеву свободу чи статеву недоторканість людини і, відповідно, визнавати скоєне згвалтуванням чи сексуальним насильством. Кваліфікація зазначеної поведінки має здійснюватися за сукупністю кримінальних правопорушень – за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК України (убивство з метою полегшити вчинення іншого кримінального правопорушення) і за відповідною частиною ст. 297 КК України (наруга над тілом померлого). Якщо особа вчинила умисне вбивство з метою задовольнити статеву пристрасть з трупом, однак сам акт некрофілії здійснити не встигнула, то вчинене повинне кваліфікуватись за п. 9 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 14 і відповідною частиною ст. 297 КК України.

Якщо винуватий, вчинивши вбивство під час подолання опору потерпілого, вчиняє сексуальне проникнення у його тіло, не усвідомлюючи, що потерпілий вже загинув, то вчинене має розцінюватись як умисне вбивство, поєднане із згвалтуванням, і додатково – як замах на згвалтування. Відповідно до ч. 2 ст. 15 КК такий замах є закінченим, а з погляду кримінально-правової доктрини він є замахом на так званий непридатний об'єкт.

Якщо сексуальне проникнення відбувається за згодою сторін, однак у його процесі один із партнерів (будучи, наприклад, схильним до садизму) застосовує до іншого фізичне насильство, то кваліфікація за ст. 152 КК України повинна виключатись, а вчинене може розглядатись як кримінальне правопорушення проти здоров'я особи.

Кримінально-правова оцінка заподіяння шкоди здоров'ю особи у цьому разі, серед іншого, має ґрунтуватись на врахуванні наявності (відсутності) згоди потерпілого як обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння.

Примушування особи до зайняття проституцією із застосуванням насильства, яке набуло вигляду згвалтування, потребує кваліфікації за ст. 303 і ст. 152 КК України.

Поєднане із згвалтуванням посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів має кваліфікуватись за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 181 КК України.

Згвалтування, поєднане з незаконним проникненням до житла чи до іншого володіння особи, потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 162 КК України.

Примушування до участі у створенні порнографічних творів і зображень, якщо при цьому вчиняється згвалтування акторів, треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 301 КК України.

Заволодіння майном особи, потерпілої від зґвалтування, потребує додаткової кваліфікації за нормами КК про відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

II. Сексуальне насильство (ст. 153 КК України)

Об'єктивні, суб'єктивні та кваліфікуючі (особливо кваліфікуючі) ознаки сексуального насильства збігаються з такими ж ознаками зґвалтування, розкритими вище, за винятком того, що **об'єктивна сторона** складу розглядуваного кримінального правопорушення охоплює лише такі дії сексуального характеру, які не полягають у проникненні в тіло іншої особи.

Ідеться, про різноманітні дії (акти) сексуального характеру, спрямовані на збудження та (або) задоволення статевої пристрасті винуватої особи, які, за загальним правилом, передбачають її фізичний контакт із тілом іншої (потерпілої) особи, але не означають проникнення в це тіло.

Вчинювані стосовно тіла потерпілої особи дії, об'єктивно позбавлені сексуального характеру (шмагання батоном, укуси, дряпання, припікання тіла цигарками тощо), можуть кваліфікуватись за ст. 153 КК України лише за умови, що умисел винуватої особи був направлений на збудження та (або) задоволення у такий спосіб своєї статевої пристрасті, у зв'язку з чим вчинене (так би мовити, за спрямованістю умислу) варто розцінювати як посягання на статеву свободу чи статеву недоторканість потерпілої особи. Інакше скоєне має розглядатись як посягання на тілесну недоторканість людини, яке за наявності підстав може кваліфікуватись як той чи інше кримінальне правопорушення проти здоров'я особи.

III. Примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України)

Основним безпосереднім **об'єктом** кримінального правопорушення, передбаченого ст. 154 КК України, є статева свобода або статева недоторканість особи, а *додатковими* обов'язковими **об'єктами** кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 цієї статті, – альтернативно – власність, честь і гідність особи.

Потерпілим від кримінального правопорушення є особа жіночої або чоловічої статі; інший законодавчий підхід виглядав би як гендерна дискримінація.

Примушування до вступу в статевий зв'язок належить до числа кримінальних правопорушень, кримінальне провадження щодо яких здійснюється у формі приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК України).

Оскільки добровільна згода особи, якій не виповнилось 14 років, у законодавчому порядку визнана фікцією (про це йшлося при аналізі складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 152 КК України),

«нерезультативне» примушування такої особи до здійснення акту сексуального характеру має розцінюватись як замах на кримінальне правопорушення, передбачений ст. 152 (ст. 153) КК України.

З об'єктивної сторони розглядуване кримінальне правопорушення виражається у примушуванні особи до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою.

Під *актом сексуального характеру* треба розуміти дію сексуального характеру – як пов'язану з проникненням в один із природних отворів іншої людини, так і не пов'язану з таким проникненням.

Кримінальне правопорушення, передбаченим ст. 154 КК України, визнається примушування до одноразового або неодноразових сексуальних актів незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості.

Із буквального тлумачення ч. 1 ст. 154 КК України випливає, що іншою особою, вказаною у цій нормі, слід визнавати як того, хто здійснює примушування, так і будь-яку іншу особу.

Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, то її примушування до них за наявності підстав також утворює склад розглядуваного кримінального правопорушення.

Під *примушуванням* у кримінальному праві зазвичай розуміється протиправний психічний вплив на свідомість потерпілої особи, спрямований на приведення її у стан, за якого вона внутрішньо готова підкоритись вимогам суб'єкта примушування. У результаті потерпіла особа обмежується у можливості діяти за своєю волею (остання при цьому повністю не придушується), будучи вимушеною обрати той варіант поведінки, який суперечить її бажанням.

За наявності підстав дії, які розцінюються як примушування до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою, потребують додаткової кваліфікації за відповідними нормами КК України.

Діяння, передбачене ст. 154 КК України, сконструйоване законодавцем як кримінальне правопорушення з усіченим складом, який визнається *закінченим* з моменту здійснення на волю потерпілої особи психічного тиску в певних формах.

Традиційно у зв'язку з визначенням моменту закінчення розглядуваного кримінального правопорушення робився висновок про те, що та обставина, що потерпіла особа погодилися на вчинення щодо неї дії сексуального характеру або, навпаки, відхилили домагання, не впливає на кваліфікацію вчиненого за ст. 154 КК України, але може бути врахована при призначенні покарання.

«Нерезультативне» примушування, вчинене тим, хто мав намір здійснити акт сексуального характеру з потерпілою особою, одночасно утворює і склад закінченого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 154 КК України, і (залежно від характеру цього акту) склад незакінченого кримінального правопорушення – замаху на зґвалтування або сексуальне насильство. Вчинене в такому випадку з урахуванням спрямованості умислу на

вчинення більш тяжкого кримінального правопорушення пропонується кваліфікувати лише за відповідними частинами ст. 15, ст. 152 (153) КК України. У розглядуваній ситуації відсутня ідеальна сукупність кримінальних правопорушень, бо посягання відбувається на один і той саме безпосередній об'єкт і, зокрема, однорідна шкода заподіюється одному і тому ж потерпілому. Примушування до акту сексуального характеру, вчинене тим, хто безпосередньо після цього вчинив такий акт з потерпілою особою («результативне» примушування), має кваліфікуватись лише за ст. 152 (ст. 153) КК України.

Суб'єкт розглядуваного кримінального правопорушення – загальний. Виняток – **суб'єкт** кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 154 КК України, який є **спеціальним**: це особа, від якої жінка або чоловік матеріально чи службово залежні.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

Кваліфікованим видом кримінального правопорушення є примушування особи до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна (ч. 2 ст. 154 КК України).

Особливо кваліфікованим видом кримінального правопорушення (ч. 3 ст. 154 КК України) є примушування, поєднане з погрозою:

а) знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів;

б) розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів.

Не має значення, чи мала винувата особа насправді намір і можливість реалізувати висловлену погрозу. Важливо лише, щоб залякування було сприйняте потерпілою особою як таке, що може бути реально здійснене. Для кваліфікації діяння за ст. 154 КК України також не має значення, коли саме винуватий погрожує заподіяти майнову шкоду потерпілій особі або її близьким родичам (негайно після відмови здійснити акт сексуального характеру або через деякий час).

Ступінь достовірності відомостей для наявності шантажу, караного за ч. 3 ст. 154 КК України, значення не має, тобто відомості можуть бути як справжніми, так і вигаданими. Визнання конкретних відомостей такими, що ганьблять особу, – питання факту, яке слід вирішувати як з урахуванням ставлення потерпілого до відповідної погрози, так і з огляду на вимоги суспільної моралі.

IV. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (Ст. 155 КК України)

Основним безпосереднім **об'єктом** цього кримінального правопорушення (ст. 155 КК України) є статева недоторканість особи і належний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, а

додатковим об'єктом – здоров'я неповнолітньої особи, якому передчасний вступ у статеві зносини може завдати серйозної шкоди (пошкодження статевих органів, анального отвору, органів черевної порожнини, сильні кровотечі тощо).

Потерпілим від кримінального правопорушення є особа чоловічої або жіночої статі, якій вже виповнилось 14 років, але, яка не досягла 16-річного віку (тобто вік потерпілої особи виступає як криміноутворювальна ознака

Для кваліфікації діяння за ст. 155 КК України не має значення, хто був ініціатором вчинення статевих зносин, моральна характеристика потерпілої особи (попереднє ведення статевого життя, наявність сексуального досвіду тощо), а також чи досягла потерпіла особа статевої зрілості.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення полягає у діях сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета. Кримінального правопорушення, передбачений ст. 155 КК України, визнається *закінченим* з початку вчинення хоча б однієї дії сексуального характеру. Не виключається можливість замаху на вчинення цього кримінального правопорушення (наприклад, суб'єкту не вдалося вчинити природний статевий акт через фізіологічні чинники).

На кваліфікацію діяння за ст. 155 КК України не впливає те, були статеві зносини одноразовими, неодноразовими або тривали більш-менш значний проміжок часу, набувши, наприклад, форми фактичного шлюбу. Водночас кількість дій сексуального характеру, вчинених з особою, якій не виповнилось 16 років, і час, протягом якого відбувалися статеві зносини, повинні братись до уваги при призначенні покарання.

При вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 155 КК України, не повинні поєднуватись із застосуванням фізичного насильства, погрозою його застосуванням або з використанням безпорадного стану, а так само з іншим примушуванням потерпілої особи, введенням її в оману тощо. На протипагу вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла 16-річного віку, залежно від змісту цих дій має кваліфікуватись за відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 КК України.

Якщо особа, яка не досягла 16-річного віку, але якій виповнилось 14 років, була спочатку зґвалтована, а потім добровільно погодилась на вступ у статеві зносини, то дії винуватого треба кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 і ст. 155 КК України.

Суб'єкт кримінального правопорушення – особа чоловічої або жіночої статі, якій виповнилось 18 років.

Ст. 18 Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства, вказуючи на необхідність криміналізації зайняття діяльністю сексуального характеру з дитиною, яка не досягла передбаченого законодавством віку статевого повноліття, водночас містить застереження про

те, що це положення не поширюється на врегулювання статевих стосунків між неповнолітніми, які здійснюються за взаємною згодою.

Вчинення кримінального правопорушення **спеціальним суб'єктом** – близьким родичем або членом сім'ї, а так само особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, – є підставою для інкримінування ч. 2 ст. 155 КК України.

Помилка щодо досягнення особою, з якою здійснювались статеві зносини, 16-річного віку, відповідальність за ст. 155 КК України виключає (фактична помилка в об'єкті посягання).

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 155 КК) є вчинення його:

1) близьким родичем або членом сім'ї, а так само особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього;

2) поєднано з наданням грошової чи іншої винагороди потерпілій особі чи третій особі або з обіцянкою такої винагороди;

3) спричинення безплідності або інших тяжких наслідків.

Примітка ст. 155 КК України відсилає до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, згідно з яким близькі родичі та члени сім'ї – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у т. ч. особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

V. Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України)

Згідно зі ст. 22 Конвенції РЄ про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства розбещенням дітей визнається умисне спонукання дитини, яка не досягала відповідного віку, спостерігати за сексуальним насильством або діяльністю сексуального характеру, навіть якщо вона не бере в цьому участі.

Основним безпосереднім **об'єктом** кримінального правопорушення, передбаченого ст. 156 КК України, є статева недоторканість особи, а *додатковими* – належний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, суспільна моральність.

Потерпілим від кримінального правопорушення виступає особа чоловічої або жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку.

Розбещення малолітньої особи має кваліфікуватись за ч. 2 ст. 156 КК України. Однак інкримінування цієї норми у випадку фізичного розбещення особи, якій не виповнилось 14 років, можливе тільки за умови, що скоєне не охоплюється диспозиціями ч. 4 ст. 152 і ч. 4 ст. 153 КК України.

Вчинення розпусних дій фізичного характеру щодо особи, яка досягла 16-річного віку, може розглядатись як хуліганство, що відзначається

винятковим цинізмом (ст. 296 КК), – за умови, що такі дії поєднуються з грубим порушенням громадського порядку, викликані прагненням продемонструвати явну неповагу до суспільства і не містять при цьому ознак складів кримінальних правопорушень, що посягають на статеву свободу особи (наприклад, ст. 153 КК України).

З **об'єктивної сторони** кримінальне правопорушення, передбачене ст. 156 КК, виражається у вчиненні різноманітних розпусних дій сексуального характеру, здатних викликати фізичне і моральне розбещення неповнолітніх потерпілих. Розпусні дії можуть бути *фізичними* або *інтелектуальними*.

Фізичне розбещення – це, зокрема, оголення зовнішніх статевих органів винуватої або потерпілої особи, поцілунки, непристойні дотики, які викликають статеve збудження, навчання онанізму, вчинення у присутності потерпілого гетеросексуального коїтусу, мужолозтва або іншої дії сексуального характеру.

Традиційно розпусними визнавалися як безконтактні дії, так і сексуальні маніпуляції з тілом й особливо статевими органами потерпілої особи, винуватого або третьої особи. Наразі, однак, слід ураховувати, що природні або «неприродні» статеві зносини з особою, якій не виповнилось 16 років, за її добровільною згодою не визнаються фізичним розбещенням неповнолітніх із погляду відповідальності за ст. 156 КК України і мають кваліфікуватись за ст. 155 КК України. Водночас виокремлення і подальше існування аналізованої кримінально-правової заборони враховує, зокрема, можливість вчинення неохоплюваного диспозицією ст. 155 КК України фізичного розбещення осіб, яким не виповнилось 16 років.

За наявності підстав згвалтування або сексуальне насильство, вчинене у присутності відповідних потерпілих, може утворювати ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ст. 152 (ст. 153) і ст. 156 КК України.

Інтелектуальне розбещення може полягати, наприклад, у цинічних розмовах з потерпілим на сексуальні теми, у розповіді відвертих, натуралістичних сексуальних історій, фотографуванні потерпілих у різних сексуальних позах, демонстрації порнографічних предметів або примушуванні до перегляду відповідної продукції, схиленні (у т. ч. з використанням мережі Інтернет) до вчинення сексуальних дій, у т. ч. щодо винуватого. Інтелектуальні розпусні дії можуть класифіковані на: вербальні – відверто цинічні розмови, анекдоти, по-за наявності підстав дії, що становлять собою інтелектуальне розбещення, потребують додаткової кваліфікації за ст. 301 КК України, яка передбачає відповідальність, зокрема, за виготовлення, зберігання порнографічних предметів, їх розповсюдження серед неповнолітніх, примушування неповнолітніх до участі у створенні творів, зображень або кіно-та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру.

Розпусні дії з потерпілою особою, вчинені безпосередньо перед згвалтуванням, сексуальним насильством або статевими зносинами з особою, яка не досягла 16-річного віку, охоплюються відповідними частинами статей 152, 153, 155 КК України, оскільки в подібних випадках розбещення

неповнолітніх з урахуванням спрямованості умислу винуватого розглядається лише як етап у вчиненні інших статевих кримінальних правопорушень.

Наявність істотного розриву в часі між розпусними діями і вчиненням стосовно однієї й тієї ж потерпілої особи іншого статевого кримінального правопорушення, що виключає переростання одного кримінально протиправного діяння в інше, означає, що вчинене треба кваліфікувати за сукупністю відповідних кримінальних правопорушень.

Якщо винуватий, маючи намір зґвалтувати неповнолітню особу або вчинити щодо неї сексуальне насильство, здійснив щодо неї розпусні дії, а закінчене зґвалтування або сексуальне насильство не вчинив з причин, не залежних від його волі, то скоєне потрібно кваліфікувати не за ст. 156 КК України, а за відповідними частинами ст. 15, ст. 152 (ст. 153) КК України (конкуренція частини і цілого). Але якщо умисел вчинити зґвалтування або сексуальне насильство виник вже після закінчення розбещення потерпілої особи, то скоєне утворює реальну сукупність відповідних кримінальних правопорушень.

У разі, коли розбещення неповнолітнього передувало зґвалтуванню або сексуальному насильству, від доведення до кінця якого особа добровільно відмовилась, її дії за наявності підстав слід кваліфікувати за ст. 156 КК України.

Розбещення неповнолітніх є *закінченим* кримінальним правопорушенням з моменту початку вчинення розпусних дій (формальний). Згода потерпілого на вчинення щодо нього таких дій, а так само результативність останніх на кваліфікацію за ст. 156 КК України не впливають.

Диспозиція ч. 1 аналізованої статті КК України не виключає насильницький характер розпусних дій. Розбещення неповнолітніх, яке поєднується з побоями і мордуваннями, заподіянням тілесних ушкоджень, погрозою вбивством, зараженням вірусом імунодефіциту людини або іншої невиліковної інфекційної хвороби, слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень – за ст. 156 КК України і певною нормою про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя або здоров'я особи.

Розглядуване кримінальне правопорушення може утворювати сукупність і з кримінальними правопорушеннями проти моральності, передбаченими ст. 301, ст. 302 або ст. 303 КК України.

Суб'єктом кримінального правопорушення є осудна особа чоловічої або жіночої статі, яка досягла 16-річного віку.

У ст. 156 КК України встановлено відповідальність за розпусні дії незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості, а тому винуватий і потерпілий можуть бути особами як однієї, так і різної статі.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

У разі помилки особи щодо віку потерпілого відповідальність за ст. 156 КК України повинна виключатись.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення (ч. 2 ст. 156 КК України) є вчинення розпусних дій:

- 1) щодо малолітньої особи (нею є особа, якій на момент вчинення кримінального правопорушення не виповнилось 14 років);
- 2) членом сім'ї, близьким родичем або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього

Питання до самоконтролю:

1. Як визначено в КК України зґвалтування?
2. Які дії є основною кваліфікуючою ознакою об'єктивної сторони складу зґвалтування?
3. Яка обставина є обов'язковою характеристикою суб'єктивної сторони зґвалтування?
4. Чи є насильство чи обман обов'язковими ознакам зґвалтування?
5. Хто не може бути суб'єктом зґвалтування?
6. Як визначено в КК України примушування до вступу в статевий зв'язок?
7. Як відмежовується зґвалтування з використанням погроз від примушування з використанням погроз до вступу в статевий зв'язок?
8. Яким чином можуть бути вчинені розпусні дії за ст. 156 КК?
9. Якими ознаками відрізняються склади кримінальних правопорушень, передбачені ст.155 і ст.156 КК?

Рекомендована література:

1. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : Постанова Верховного суду України від 30.05.2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>.
2. Васильєв А. А., Юртаєва К. В. Реалізація положень Стамбульської конвенції в законодавстві України про кримінальну відповідальність: системно-правовий аналіз внесених змін і доповнень. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. №1. С. 279-284.
3. Дудоров О. О. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (основні положення кримінально-правової характеристики) : практ. порадник. Сєверодонецьк : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2018. 92 с.
4. Письменський Є. О., Дудоров О. О. Стамбульська конвенція та її вплив на формування кримінально-правової політики щодо охорони сексуальних відносин. *Кримінальна юстиція: quo vadis? IV Львівський форум кримінальної юстиції* : збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конференції (Львів, 20–22 вересня 2018 року). Львів, 2018. 168 с.

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text.

ТЕМА 6. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Мета лекції полягає в засвоєнні, формуванні розуміння та навичок застосування на практиці кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина.

План:

I. Загальна характеристика Розділу V КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»

II. Порухення недоторканості житла (ст. 162 КК України).

III. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України).

IV. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України).

V. Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України).

VI. Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України).

VII. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України).

VIII. Порухення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: конституційні права; особисті права; трудові права; виборчі права; незаконне проникнення до житла; незаконний обшук; інші дії, що порушують недоторканність житла громадян; незаконне виселення; насильство; конфіденційна інформація; незаконне збирання конфіденційної інформації; незаконне зберігання конфіденційної інформації; незаконне поширення конфіденційної інформації; незаконне використання конфіденційної інформації; грубе порушення законодавства про працю.

I. Загальна характеристика Розділу VI КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»

Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина в Україні є передбачені Розділом VI Особливої частини Кримінального кодексу України суспільно

небезпечні діяння, що посягають на визнані законодавством виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина.

Родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є суспільні відносини у сфері виборчих, трудових та інших конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні. У даний розділ включено 32 статтю.

Ці кримінальні правопорушення поділяють за **безпосереднім об'єктом** на кримінальні правопорушення:

- проти виборчих прав громадян (ст.ст. 157 - 160 КК України);
- проти трудових прав громадян: (ст.ст. 170 - 175 КК України);
- у сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності: (ст.ст. 176, 177 КК України);
- проти сімейних устоїв: (ст.ст. 164 - 169 КК України);
- проти свободи совісті: (ст.ст. 178 - 181 КК України);
- що посягають на інші особисті конституційні права і свободи громадян: (ст.ст. 161 - 163, 182 - 184 КК України).

Виборчі, трудові та інші права і свободи людини і громадянина, які є об'єктом кримінально-правової охорони нормами Розділу VI Особливої частини КК України відносяться до основних або конституційних.

Об'єктивна сторона вказаних кримінальних правопорушень може виражатись у суспільно-небезпечних діяннях (діях або бездіяльності), що посягають на певні права інших осіб, передбачені певними нормативними актами, а тому для встановлення наявності складу кримінального правопорушення необхідним є встановлення конкретних правових норм, які порушуються. За конструкцією більшість із простих складів кримінальних правопорушень є формальними, а тому кримінальні правопорушення є закінченими з моменту вчинення діянь, передбачених в диспозиції кримінально-правових норм Розділу VI.

Деякі їх кваліфіковані складі, а також деякі прості складі кримінальних правопорушень, наприклад у ст.ст. 166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування», 176 «Порушення авторського права і суміжних прав» передбачають настання певних суспільно небезпечних наслідків – за конструкцією є матеріальними.

Суб'єктивна сторона вказаних кримінальних правопорушень характеризується умисною формою вини, як правило у виді прямого умислу. У деяких складах обов'язковими ознаками є мотив або спеціальна мета.

За загальним правилом **суб'єктом** кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина може наступати з 16 річного віку, але у значній їх частині суб'єкт спеціальний, у тому числі й особа, яка є учасником виборчого процесу, тобто яка досягла 18 річного віку, а також службові особи, особи які зобов'язані сплачувати аліменти або кошти на утримання непрацездатних батьків, батьки, опікуни, піклувальники або інші особи.

II. Порушення недоторканості житла (ст. 162 КК України)

Стаття 30 Конституції України гарантує кожному громадянину недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є конституційне право громадянина на недоторканність житла.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виражається в діях, які полягають:

- у незаконному проникненні до житла чи до іншого володіння особи;
- в незаконному проведенні в них огляду чи обшуку;
- в незаконному виселенні;
- в інших діях, що порушують недоторканність житла громадян.

Незаконним є будь-яке **проникнення до житла** всупереч чинному законодавству. Проникнення до житла сторонніх можливо лише за добровільною згодою власника на таку дію. Якщо згода була отримана в результаті насильства або погроз, то виключається і правомірне проникнення.

Незаконним вважається **обшук**, здійснюваний особами, які не мають на це права або вчинений з порушенням КПК України, тобто особами, які за певних умов мають на це право, але в цьому випадку не були наділені необхідними повноваженнями (наприклад, за відсутності ухвали суду про дозвіл на обшук).

Відповідно до ч. 3 ст. 47 Конституції України ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Незаконне виселення має місце у разі, якщо воно здійснюється без законних підстав, тобто без судового рішення, що вступило в законну силу.

Під **іншими діями, що порушують недоторканність житла громадян**, слід розуміти будь-яке інше вторгнення до житла проти волі осіб, які там проживають, за винятком випадків крайньої необхідності.

Це кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту здійснення однієї з указаних у цій статті дій.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення — прямий умисел.

Суб'єкт кримінального правопорушення — будь-яка особа, а за ч. 2 — і службова особа.

У частині 2 ст. 162 КК України передбачена відповідальність за ті самі дії, вчинені службовою особою або з застосуванням насильства, чи з погрозою його застосування.

Під **насильством** слід розуміти фізичне насильство, як небезпечне, так і безпечне для життя і здоров'я потерпілого, в тому числі й таке, що заподіяло потерпілому легкі тілесні ушкодження. Погроза застосування насильства виражається в залякуванні потерпілого застосуванням до нього фізичного насильства. Погроза має бути реальною.

III. Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують захист майнових інтересів неповнолітніх або непрацездатних дітей, що потребують допомоги. Обов'язок батьків утримувати своїх дітей до їх повноліття закріплений в ст. 51 Конституції України, а також у Сімейному кодексі. **Потерілими** від цього кримінального правопорушення є неповнолітні та непрацездатні діти.

З об'єктивної сторони це кримінальне правопорушення виражається в бездіяльності, а саме:

- у злісному ухиленні від сплати встановлених рішенням суду коштів на утримання дітей (аліментів);
- у злісному ухиленні батьків від утримання неповнолітніх або непрацездатних дітей, що перебувають на їх утриманні.

Під **ухиленням від сплати аліментів** або **ухиленням від утримання дітей** слід розуміти не тільки пряму відмову від сплати присуджених судом аліментів на дітей, а й приховання винним свого дійсного заробітку, зміни роботи або місця проживання з метою уникнути утримань за виконавчим листом, а також інші дії, що свідчать про ухилення від сплати за рішенням суду коштів на утримання дітей або про ухилення від утримання непрацездатних або неповнолітніх дітей.

Необхідною умовою притягнення до кримінальної відповідальності за злісну несплату аліментів є наявність рішення суду, що набрало чинності і зобов'язує особу сплачувати аліменти. Злісне ухилення, про яке йдеться в ч. 1 ст. 164 — будь-які діяння боржника, спрямовані на невиконання рішення суду (приховування доходів, зміну місця проживання чи місця роботи без повідомлення державного виконавця, приватного виконавця тощо), які призвели до виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів.

Закінченим це кримінальне правопорушення є з моменту виникнення заборгованості із сплати таких коштів у розмірі, що сукупно складають суму виплат за три місяці відповідних платежів внаслідок злісного ухилення від сплати аліментів, встановлених рішенням суду.

Злісне ухилення батьків від утримання неповнолітніх (тобто тих, які не досягли 18-ти років) або непрацездатних (інвалідів 1 і 2 груп, а також тимчасово непрацездатних) дітей, які знаходяться на їх утриманні, має місце у випадках, коли дітям не надаються необхідні для їхнього існування кошти, їжа, одяг, житло або необхідний догляд у разі хвороби тощо.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення — прямий умисел.

Суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний — тобто особа, записана як матір або батько у свідоцтві про народження дитини, або особи,

прирівняні до статусу батьків: усиновлювачі (опікуни), вітчим, мачуха, особа, яка взяла дітей на постійне виховання або на утримання за умови, що обов'язок платежу аліментів покладений на цих осіб рішенням суду.

У частині 2 ст. 164 КК України передбачена відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення особою, раніше судимою за таке саме кримінальне правопорушення

IV. Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) (ст. 169 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх дітей.

Об'єктивну сторону цього кримінального правопорушення утворюють: незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, або по передачі її під опіку (піклування), або по передачі її на виховання в сім'ю громадян. Незаконними такі дії будуть у випадку, якщо вони вчинені з порушенням положень чинного законодавства. Закінченим кримінальне правопорушення буде вважатися з моменту здійснення однієї з вказаних дій.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення — прямий умисел. Мотиви для кваліфікації значення не мають.

Суб'єкт кримінального правопорушення — загальний.

У частині 2 ст. 169 КК України передбачена відповідальність за вчинення кримінального правопорушення щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або якщо він заподіяв тяжкі наслідки.

Під тяжкими наслідками цього кримінального правопорушення слід розуміти самогубство потерпілого, його психічний розлад, отримання інвалідності, необережне позбавлення життя тощо.

В зв'язку з тим, що норма, яка розглядається, є бланкетною, при аналізі об'єктивної сторони конкретного кримінального правопорушення необхідно встановити, які саме закони і нормативні акти були порушені особою. Передусім слід звернутися до Сімейного кодексу, Конвенції про права дитини, яка була ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. і до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 08.10.2008 р. № 905.

V. Перешкодження законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують законну професійну діяльність журналістів. Гарантією такої діяльності є закріплене в ст. 34 Конституції України право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Потерпілими від цього кримінального правопорушення є журналісти, тобто особи, які знаходяться в трудових або інших договірних відносинах із засобами масової інформації та які здійснюють збір, редагування і поширення матеріалів для певного засобу масової інформації. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. під *засобами масової інформації* слід розуміти засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виражається в:

- незаконному вилученні зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується у зв'язку із своєю професійною діяльністю;
- незаконній відмові у доступі журналіста до інформації;
- незаконній забороні висвітлення окремих тем, показу окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень;
- будь-якому іншому умисному перешкодженні здійсненню журналістом законної професійної діяльності;
- вплив у будь-якій формі на журналіста з метою перешкодження виконанню ним професійних обов'язків (ч.2);
- переслідування журналіста у зв'язку з його законною професійною діяльністю (ч. 2).

Переслідування може виражатися в обмеженні прав і свобод журналіста, наприклад, незаконному звільненні з роботи, накладенні дисциплінарного стягнення, створенні різних перешкод при виконанні журналістської діяльності тощо.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту вчинення дій, спрямованих на перешкодження законній професійній діяльності журналістів.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

Суб'єкт кримінального правопорушення: за ч. 1 — загальний, а за ч. 2 — службова особа.

У ч. 3 ст. 171 КК України передбачені кваліфіковані ознаки: вчинення кримінального правопорушення службовою особою з використанням свого службового становища або за попередньою змовою групою осіб.

VI. Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України)

Диспозиція цієї статті бланкетна, тому для з'ясування характеру порушення слід звертатися до відповідних норм Кодексу законів про працю України (це, наприклад, норми про право на відпустку (ст. 74), про нормування праці (статті 85—92); про оплату праці (статті 94 — 117) тощо.

Частина 1 ст. 172 КК України передбачає кримінальну відповідальність за незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів чи у зв'язку з повідомленням ним як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також інше грубе порушення законодавства про працю

З об'єктивної сторони діяння цього кримінального правопорушення може полягати у двох альтернативних формах:

- 1) незаконне звільнення працівника з роботи;
- 2) інше грубе порушення законодавства про працю.

Поняття **«грубе порушення»** носить оціночний характер і в кожному конкретному випадку воно має встановлюватися виходячи з кількості потерпілих, тяжкості можливих наслідків, тривалості, систематичності порушень, злісності мотивів тощо. Так, грубим порушенням буде вважатися систематичне порушення тривалості робочого часу, ненадання протягом тривалого часу відпустки, на яку має право працівник, ненадання передбачених законом пільг, компенсацій, незаконне накладення матеріальної відповідальності тощо.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виражається в прямому умислі. При цьому незаконне звільнення передбачає як обов'язкову ознаку наявність особистих мотивів (наприклад помста за критику тощо) або обумовленість повідомленням працівником як викривачем про вчинення іншою особою корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції». Інше грубе порушення законодавства про працю може здійснюватися за будь-якими мотивами.

Суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний - особа, на яку покладений обов'язок дотримання трудового законодавства: службові особи, наділені правом прийому та звільнення, керівники підприємств, установ, організацій, власники, уповноважені ними особи, незалежно від форм власності.

Частина 2 ст. 172 встановлює відповідальність за ті самі дії, вчинені повторно, щодо неповнолітнього, вагітної жінки, одинокого батька, матері, або особи, яка їх замінює і виховує дитину віком до 14 років або дитину з інвалідністю.

7. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України).

Частина 7 ст. 43 Конституції України проголошує: «Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом». Тому безпідставна невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат громадянам вважається кримінальним правопорушенням.

Безпідставна невивплата громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат більше ніж за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином - суб'єктом підприємницької діяльності утворює *об'єктивну сторону* кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 175 КК України. Безпідставність невивплати має місце в тих випадках, коли об'єктивно відсутні причини, що не дозволяють зробити виплати.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення — прямий умисел.

Суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний: керівник підприємства, установи, організації незалежно від форми власності чи громадянин - суб'єкт підприємницької діяльності.

Ч. 2 ст. 175 КК України передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для цих виплат, наприклад, використання коштів з фондів зарплати для придбання обладнання, для ремонту тощо.

Ч. 3 встановлює, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснена виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам.

VII. Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)

Конституція України в ст. 32 встановила право кожного громадянина на недоторканність приватного життя, на особисту і сімейну таємницю, а також заборонила збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Однією з гарантій здійснення цього права громадян є ст. 182 КК України.

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є суспільні відносини, що забезпечують недоторканність приватного життя.

Предмет кримінального правопорушення — конфіденційна інформація про приватне життя особи, яка може міститися в творі, що публічно демонструється, або творі, виданому в засобах масової інформації, а також закріплюється на різних матеріальних носіях: папері, касетах, дискетах, фотографіях тощо. До конфіденційних відносяться такі відомості, які

складають особисту або сімейну таємницю особи, а також будь-які інші відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці.

Потерпілим від кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, без згоди якої збиралася або розповсюджувалася подібна конфіденційна інформація.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виражається в одній з таких дій, вчинених без згоди особи:

- незаконному збиранні конфіденційної інформації про особу;
- незаконному зберіганні конфіденційної інформації про особу;
- незаконному використанні конфіденційної інформації про особу;
- незаконному знищенні конфіденційної інформації про особу;
- поширенні конфіденційної інформації про особу;
- незаконна зміна такої інформації.

Під **незаконним збиранням** конфіденційної інформації слід розуміти збір не уповноваженим на це суб'єктом відомостей про приватне життя іншої особи, що містять його особисту або сімейну таємницю. Збирання інформації може здійснюватися з будь-яких джерел: з документів, бесід з родичами, сусідами, знайомими потерпілого тощо, як відкрито, під пристойним приводом, так і таємно, з використанням підслуховуючих, відеозаписуючих пристроїв, інших технічних засобів.

Незаконне зберігання вказаних відомостей — це будь-які умисні дії, пов'язані із перебуванням конфіденційної інформації у володінні винного (зберігає матеріальні носії при собі, в приміщенні, тайнику, інших місцях), незалежно від тривалості зберігання.

Незаконне використання або поширення конфіденційної інформації — це різні види застосування відомостей без згоди потерпілого. Так, під поширенням слід розуміти повідомлення відомостей про приватне життя особи, складових особистої або сімейної таємниці хоча б одній третій особі. Одним із видів поширення конфіденційної інформації є її оголошення в публічному виступі на зборах, мітингу, засіданні тощо, в творі, що публічно демонструється — тобто їх відтворення на аудіо- і відеозаписі, в суспільному місці; або шляхом обнародування цих відомостей в ЗМІ: друкованих, по радіо чи телебаченню тощо.

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту здійснення хоча б однієї з указаних дій.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення — прямий умисел.

Суб'єкт кримінального правопорушення — загальний.

Кваліфікованими ознаками є: вчинення кримінального правопорушення повторно, а також настання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам особи, -

Істотна шкода, якщо вона полягає у заподіянні матеріальних збитків, вважається така шкода, яка в сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Публічне, у тому числі через засоби масової інформації, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки, повідомлення особою інформації про вчинення кримінального або іншого правопорушення, здійснене з дотриманням вимог закону, не є діями, передбаченими цією статтею, і не тягне за собою кримінальну відповідальність.

Питання до самоконтролю:

1. Що є родовим об'єктом кримінальних правопорушень передбачених у Розділі VI КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина».

2. Яке проникнення до житла вважається незаконним?

3. Коли ухилення від сплати аліментів на утримання дітей вважається закінченим кримінальним правопорушенням?

4. Які саме дії утворюють об'єктивну сторону незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння)?

5. У чому може виражатися переслідування у перешкоджанні законній професійній діяльності журналістів?

6. У чому полягає сторона грубого порушення законодавства про працю?

7. Що розуміється під істотною шкодою при порушенні недоторканності приватного життя?

Рекомендована література:

1. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Дата оновлення: 05.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.

2. Бахарева О. Проблеми кримінально-правової охорони прав інтелектуальної власності (промислової власності). *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2019. № 4. С. 48-52.

3. Тадика Є. Д. Порушення недоторканості житла: проблеми кваліфікації та відповідальності. *Молодий вчений*. 2018. № 12 (64). С. 201-204.

4. Гродецький Ю. В. Перешкоджання законній професійній діяльності кореспондентів. *Особлива частина Кримінального кодексу України: система та зміст*: матеріали міжнар. наук. конф., Харків, 20–23 жовт. 2021 р. Харків, 2022. С. 150-153.

ТЕМА 7. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Мета лекції практиці кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності.

План:

- I. Загальна характеристика Розділу VI КК України «Кримінальні правопорушення проти власності».
- II. Крадіжка (ст. 185 КК України).
- III. Грабіж (ст. 186 КК України).
- IV. Розбій (ст. 187 КК України).
- V. Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188¹ КК України).
- VI. Вимагання (ст. 189 КК України).
- VII. Шахрайство (ст. 190 КК України).
- VIII. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).
- IX. Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК України).
- X. Знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194, ст. 196 КК України).
- XI. Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України).
- XII. Погроза знищення майна (ст. 195 КК України).
- XIII. Порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України).
- XIV. Придбання, отримання зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України)

Перелік ключових термінів і понять: крадіжка; таємність; грабіж; насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я; розбій; насильство, що є небезпечним для життя чи здоров'я; вимагання; напад; погроза застосування насильства; відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці; погроза пошкодити чи знищити майно; шахрайство; обман; зловживання довірою; привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; умисне знищення або пошкодження чужого майна; земельна ділянка.

I. Загальна характеристика Розділу VI КК України «Кримінальні правопорушення проти власності»

Кримінальні правопорушення проти власності – це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що порушують право власності, спричиняють майнову шкоду приватній особі (фізичній або юридичній), чи державі й учиняються, зазвичай, з корисливих мотивів.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень проти власності є врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Безпосереднім об'єктом кримінальних правопорушень проти власності є власність окремої особи (фізичної чи юридичної).

Предметами кримінальних правопорушень проти власності є: чуже майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи (наприклад, речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо), а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія.

Майно - це речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру (грошові кошти, цінні папери, особисті речі, побутова техніка, предмети домашнього господарства, продуктивна робоча худоба тощо).

Чужим визнається майно, що не перебуває у власності чи законному володінні винного. Розмір чужого майна визначається його вартістю (грошовою оцінкою конкретної речі), яка встановлюється за роздрібними цінами, що існували на момент вчинення кримінального правопорушення, а розмір відшкодування завданих кримінальним правопорушенням збитків - за відповідними цінами на час вирішення справи в суді. За відсутності зазначених цін на майно його вартість може бути визначено шляхом проведення відповідної експертизи.

Право на майно - це документи, що мають правове значення, тобто встановлюють право на майно або ж звільняють від обов'язків майнового характеру (заповіт на квартиру, договір дарування машини, доручення на право користування певною річчю, страховий поліс, боргова розписка тощо).

Будь-які дії майнового характеру - це виконання певних робіт або надання певних послуг (ремонт квартири, будівництво гаража, реставраційні роботи, вирощування сільськогосподарських культур, примушування відвезти на транспортному засобі в певне місце без матеріальної винагороди тощо).

Не є предметом кримінальних правопорушень проти власності:

1) природні багатства в їх природному стані (надра, ліс на корені, риба й інші водні тварини в природних водоймах, звірі в лісі тощо) (їх незаконне знищення, пошкодження, вилов, здобування слід кваліфікувати за ст.ст. 240, 246, 248 і 249 КК України);

2) вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої чи радіоактивні матеріали (їх незаконне заволодіння кваліфікується за ст. 262 КК України);

3) транспортні засоби (їх незаконне заволодіння слід кваліфікувати за ст. 289 КК України);

4) тіло (останки, прах) померлого, урна з прахом померлого, предмети, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого (їх незаконне заволодіння кваліфікується за ст. 297 КК України);

5) наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори, обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів (їх незаконне заволодіння слід кваліфікувати за ст.ст. 308, 312 і 313 КК України);

б) офіційні чи приватні документи (паспорти або інші важливі особисті документи), що не мають грошової оцінки та мінової властивості, штампи й печатки (їх незаконне заволодіння кваліфікується за ст. 357 КК України);

7) військове майно (їх незаконне заволодіння кваліфікується за ст. 410 КК України);

8) речі, що знаходяться при вбитих чи поранених на полі бою (їх незаконне заволодіння кваліфікується за ст. 432 КК України) тощо.

Головною об'єктивною ознакою кримінальних правопорушень проти власності є те, **що конкретні відносини власності є їх головним безпосереднім об'єктом посягання. Інші об'єкти, яким кримінальними правопорушеннями проти власності заподіюється шкода, наприклад, здоров'я при розбійному нападі, є додатковим безпосереднім об'єктом посягання.** За цією ознакою кримінальні правопорушення проти власності потрібно відмежовувати від інших кримінальних правопорушень, якими заподіюється шкода у сфері відносин власності.

Так, наприклад, при диверсії (ст. 113 КК України), при пошкодженні шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК України), пошкодженні або зруйнуванні нафтогазових трубопроводів (ст. 292 КК України), знищенні чи зруйнуванні пам'яток культури (ст. 298 КК України), викраденні вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин (ст. 262 КК України), викраденні радіоактивних матеріалів (ст. 265 КК України), викраденні наркотичних засобів психотропних речовин (ст. 308 КК України) та інших головними безпосередніми об'єктами цих кримінальних правопорушень є не відносини власності. Відносини власності при скоєнні цих кримінальних правопорушень є додатковими безпосередніми об'єктами посягання. Головними безпосередніми об'єктами цих кримінальних правопорушень є інші суспільні відносини.

Так, наприклад, головним безпосереднім об'єктом диверсії є економічна могутність України. Пошкодження чи зруйнування шляхів сполучення або транспортних засобів, викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових речовин – громадська безпека, викрадення наркотичних засобів або психотропних речовин - народне здоров'я.

Другою головною ознакою кримінальних правопорушень проти власності є їх суб'єктивна сторона. **Переважає більшість кримінальних**

правопорушень проти власності скоюється умисно і лише з прямим умислом. Такою є суб'єктивна сторона усіх видів викрадення чужого майна (статті 185-191 КК України). *Лише два із кримінальних правопорушень проти власності можуть вчинюватися як з прямим, так і з непрямим умислом - це умисне знищення чи пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України). І тільки два із кримінальних правопорушень проти власності вчинюються з необережності - це необережне знищення чи пошкодження чужого майна (ст. 196 КК України), а також порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України).*

Із суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень проти власності найбільше практичне значення мають мотив і мета. Майже всі кримінальні правопорушення проти власності вчинюються із корисливих мотивів з метою неправомірного збагачення, нелегального набуття майна, грошей, цінностей; з інших спонукань (помсти, кар'єризму, хуліганства) можуть бути скоєні лише два кримінальних правопорушення – погроза знищення чужого майна (ст. 195 КК України) і умисне знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України).

З урахуванням способу вчинення, а також мотиву і мети всі кримінальні правопорушення проти власності розподіляються на три групи:

I. Заволодіння чужим майном шляхом його вилучення (крадіжка (ст. 185 КК України), грабіж (ст. 186 КК України), розбій (ст. 187 КК України), вимагання (ст. 189 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України).

II. Заволодіння чужим майном без ознак викрадення (шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України), привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК України).

III. Некорисливі кримінальні правопорушення проти власності (знищення або пошкодження чужого майна (ст.ст. 194, 196 КК України), умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 України), погроза знищення майна (ст. 195 КК України), порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України).

Окремими кримінальними правопорушеннями, віднесеним до розділу VI «Кримінальні правопорушення проти власності», є передбачений ст. 198 КК України кримінальне правопорушення, яке безпосередньо на економічні відносини власності не посягає, а лише сприяє посяганням на власність, а також самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1 України).

Не обіцяне заздалегідь придбання чи збут майна, що було викраденим (крадіжкою, грабежем, розбоєм чи шахрайством або іншим чином), надає злодієві суттєву допомогу у реалізації здобутого, оскільки у особи, що вчинила кримінальне правопорушення часто немає проблеми вкрати, а є проблема реалізації викраденого.

II. Крадіжка (ст. 185 КК України)

Крадіжка (таємне викрадення чужого майна) - це викрадення, здійснюючи яке, винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілого чи інших осіб.

Безпосередній об'єкт – суспільні відносини власності.

Предмет - чуже для винного майно.

Об'єктивна сторона:

- дія (таємне, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення майна);
- наслідок, який полягає в заволодінні чужим майном;
- причинний зв'язок між дією та наслідком;
- спосіб вчинення кримінального правопорушення, що характеризується таємністю.

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Суб'єктивна сторона - вина у формі прямого умислу, мотив - корисливий.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 2) крадіжка, вчинена:

- повторно; у статтях 185, 186 та 189-191 повторним визнається кримінальне правопорушення, вчинене особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями або ст.ст. 187, 262 КК України.

- за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючі ознаки - крадіжка:

- поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3). Додатково за статтею 162 КК такі дії кваліфікувати не потрібно. Якщо незаконне проникнення до житла, іншого приміщення чи сховища поєднане зі вчиненням крадіжки, кримінальну відповідальність за яку, з огляду на вартість викраденого законом не передбачено, вчинене належить кваліфікувати за статтею 162 КК України;

- що завдала значної шкоди потерпілому (ч. 3); у статтях 185, 186, 189 та 190 КК України значна шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

- вчинена в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4);

- вчинена у великих розмірах (ч. 4); у статтях 185-191, 194 КК України у великих розмірах визнається кримінальне правопорушення, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення;

- вчинена в особливо великих розмірах (ч. 5); у ст.ст. 185-187 та 189-191, 194 КК України в особливо великих розмірах визнається кримінальне

правопорушення, що вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення кримінального правопорушення;

- вчинена організованою групою (ч. 5).

Кримінальне правопорушення з матеріальним складом. Кримінальне правопорушення **закінчене** з моменту протиправного вилучення майна й отримання винним реальної можливості розпорядитися чи користуватися цим майном.

Якщо особа, котра протиправно заволоділа майном, такої реальної можливості не мала, її дії слід розглядати залежно від обставин справи як закінчений чи незакінчений замах на вчинення відповідного кримінального правопорушення. Закінченим замахом на крадіжку є дії особи, яка викрала майно, але одразу була викрита.

Дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винною особою з метою заволодіння майном, належить кваліфікувати як грабіж, а в разі застосування насильства чи висловлювання погрози його застосування - залежно від характеру насильства чи погрози - як грабіж чи розбій.

Коли винна особа вже отримала реальну можливість розпорядитися чи користуватися протиправно вилученим майном, але застосовує насильство лише з метою уникнення затримання, її дії не можуть визнаватися грабежем, поєднаним з насильством. Залежно від способу вилучення майна вони можуть розцінюватись як крадіжка або грабіж. Застосування насильства в такому випадку утворює окремий склад кримінального правопорушення і потребує окремої кваліфікації залежно від тяжкості наслідків та заподіяної потерпілому фізичної шкоди.

Викрадення вважається **таємним**, якщо воно здійснюється:

- за відсутності власника чи іншої особи;
- у присутності власника або іншої особи, але непомітно для них;
- у присутності власника чи іншої особи, але винний не усвідомлює цього моменту та вважає, що діє таємно від інших осіб;
- у присутності власника або іншої особи, що через свій фізіологічний або психічний стан чи інші обставини не усвідомлюють факту протиправного вилучення майна та не можуть дати йому належної оцінки (сон, непритомність, стан сп'яніння);
- у присутності інших осіб, на потурання яких винний розраховує з певних підстав;
- особою, що не була наділена певною правомочністю щодо викраденого майна, а за родом діяльності тільки мала доступ до цього майна.

III. Грабіж (ст. 186 КК України)

Грабіж - це відкрите викрадення чужого майна у присутності потерпілого або інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, яка у свою чергу усвідомлює, що її дії помічені і оцінюються як викрадення.

Викрадення визнається відкритим і тоді, коли воно вчиняється в присутності малолітніх старше 5-6-літнього віку, оскільки, як свідчить практика, особи в такому віці уже розуміють суспільну сутність викрадення.

Безпосередній об'єкт - суспільні відносини власності.

Додатковий необхідний безпосередній об'єкт насильницького грабежу - здоров'я, психічна чи фізична недоторканність людини.

Предмет - чуже для винного майно.

Об'єктивна сторона:

- дія (відкрите, незаконне, безоплатне, поза волею власника вилучення майна);
- наслідок, який полягає в заволодінні чужим майном;
- причинний зв'язок між дією та наслідком.

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Суб'єктивна сторона - вина у формі прямого умислу, мотив - корисливий.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 2) грабіж, поєднаний:

- із насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

Під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого при грабежі, слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. Такі насильницькі дії, вчинені під час грабежу, повністю охоплюються частиною другою статті 186 КК України і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України не потребують. Якщо винний застосовує насильство з метою звільнитися від затримання, припинивши викрадення (наприклад, покинув майно, речі, гроші), то таке насильство не може бути підставою для кваліфікування його дій як грабежу за ч. 2 ст. 186 КК України. Не утворює насильницького (ч. 2 ст. 186 КК України) грабежу викрадення способом «хапка» (хапання), оскільки винний в такому випадку застосовує не насильство, а розраховує на несподіваність і раптовість своїх дій;

- із погрозою застосування такого насильства;
- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючі ознаки - грабіж:

- поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3);
- що завдав значної шкоди потерпілому (ч. 3);
- вчинений у великих розмірах (ч. 4);
- вчинений в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4)
- вчинений в особливо великих розмірах (ч. 5);
- вчинений організованою групою (ч. 5).

IV. Розбій (ст. 187 КК України)

Розбій - це напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства.

Об'єктивна сторона - напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, що зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Під **нападом** слід розуміти умисні дії, спрямовані на негайне вилучення чужого майна шляхом застосування фізичного або психічного насильства.

Небезпечне для життя чи здоров'я насильство (ст. 187, ч. 3 ст. 189 КК України) - це умисне заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження, а також інші насильницькі дії, які не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент їх вчинення. До них слід відносити, зокрема, і насильство, що призвело до втрати свідомості чи мало характер мордування, придушення за шию, скидання з висоти, застосування електроструму, зброї, спеціальних знарядь тощо.

Застосування до потерпілого без його згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) з метою заволодіння його майном потрібно розглядати як насильство і залежно від того, було воно небезпечним для життя або здоров'я чи не було, кваліфікувати такі дії за частиною другою статті 186 КК України (грабіж) або за відповідною частиною статті 187 КК України.

Якщо застосування таких засобів було небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, але не призвело до заподіяння легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження, вчинене належить кваліфікувати як розбій лише за умови, що винна особа усвідомлювала можливість заподіяння будь-якого із цих наслідків.

Вказане стосується і випадків застосування наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів) під час вимагання.

Умисне заподіяння у процесі розбою чи вимагання легкого тілесного ушкодження, що спричинило короточасний розлад здоров'я або незначну

втрату працездатності, а також середньої тяжкості тілесного ушкодження, незаконне позбавлення волі, вчинене способом, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, завдання побоїв, що мало характер мордування, охоплюються статтею 187 або 189 КК України (вимагання) і додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти здоров'я, не потребують.

Умисне або необережне заподіяння у процесі розбою чи вимагання тяжкого тілесного ушкодження охоплюється ст. 187 та ч. 4 ст. 189 КК України (вимагання) і додаткової кваліфікації за ст. 121 чи за ст. 128 КК України не потребує.

Якщо під час розбою чи вимагання було умисно заподіяно тяжке тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, або останнього було умисно вбито, дії винної особи належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень - за ч. 4 ст. 187 чи ст. 189 КК України і ч. 2 ст. 121 або п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України.

Заподіяння потерпілому смерті під час розбою чи вимагання з необережності слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень - за відповідною частиною ст. 187 чи 189 та ст. 119 КК України.

У разі вчинення розбою бандою при кваліфікації дій членів банди слід керуватися роз'ясненнями, що містяться в постанові Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 року № 13 «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями».

Погроза застосування насильства при розбої полягає в залякуванні негайним застосуванням фізичного насильства, небезпечного для життя і здоров'я потерпілого (погроза вбити, заподіяти тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження, легке тілесне ушкодження з розладом здоров'я чи незначною втратою працездатності, або вчинити певні дії, що у конкретній ситуації можуть спричинити такі наслідки), а при грабежі - насильства, що не є небезпечним для його життя чи здоров'я

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла віку 14 років.

Суб'єктивна сторона - вина у формі прямого умислу, мотив - корисливий, мета - заволодіння чужим майном.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 2) розбій, вчинений:

- за попередньою змовою групою осіб;
- особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм.

Особливо кваліфікуючі ознаки - розбій:

- поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3);
- спрямований на заволодіння майном у великих розмірах чи особливо великих розмірах (ч. 4);
- вчинений організованою групою (ч. 4);
- вчинений в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4)

- поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4).

Кримінальне правопорушення **закінчене** з моменту нападу, поєднаного із застосуванням або з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, незалежно від того, чи заволоділа винна особа чужим майном.

Кримінальне правопорушення з **усіченим складом**.

V. Викрадення води, електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст.188-1 КК України)

Безпосереднім об'єктом є відносини, пов'язані із забезпеченням водою, електроенергією та тепловою енергією споживачів.

Предмет кримінального правопорушення – питна або гаряча вода, електрична або тепла енергія, які самовільно використовуються суб'єктом кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується викраденням гарячої або питної води, електричної або теплової енергії шляхом її:

- самовільного використання без приладів обліку, результати вимірювання яких використовуються для здійснення комерційних розрахунків (якщо використання приладів обліку обов'язкове);
- внаслідок умисного пошкодження приладів обліку;
- у будь-який інший спосіб.

Наслідок (завдання значної або у великому розмірі шкоди) є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони.

Викрадення викраденням гарячої або питної води, електричної або теплової енергії полягає в протиправному вилученні чужої для суб'єкта кримінального правопорушення електричної чи теплової енергії і використанні її у своїх чи інших осіб інтересах. Вилучення зазначених предметів може бути таємним і відкритим, що не впливає на кваліфікацію, але має значення для оцінки суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення. Протиправність вилучення енергії виявляється в тому, що особа не має на предмети, які викрадаються, ні дійсного, ні передбачуваного права, вони для неї є чужими.

Викрадення шляхом самовільного використання без приладів обліку, результати вимірювання яких використовуються для здійснення комерційних розрахунків (якщо використання приладів обліку обов'язкове) полягає у протиправному підключенні до мереж електро-, тепло-, водо-, газопостачання і самовільному використанні енергії, що надходить цими мережами, винними чи іншими особами. Причому використання води, енергії здійснюється в обхід приладів обліку, тобто безконтрольно і без підрахування кількості (обсягів) води, енергії, що протиправно споживається.

Викрадення води, електричної або теплової енергії внаслідок умисного пошкодження приладів обліку виявляється у тому, що шляхом пошкодження приладів обліку (лічильників електричного струму, газових лічильників, лічильників споживчої теплової енергії - гарячої води, пари тощо) винна особа ухиляється від обліку води, енергії, яку споживає, ухиляється відповідно і від сплати вартості фактично споживаної енергії. У випадках коли пошкодження приладів обліку води, енергії, що споживається, містить у собі склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 194 КК України, все вчинене кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень.

Викрадення води, електричної або теплової енергії у будь-який спосіб характеризується тим, що винна особа використовує інші, не вказані у ст. 188¹ КК України способи, наприклад, обман, зловживання довірою та ін. Вони не мають значення для встановлення складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності і правильної кваліфікації розглядуваного кримінального правопорушення, але впливають на оцінку його суспільної небезпечності. Проте і в даному випадку слід встановити, що особа протиправно, самовільно споживає чужу для неї воду, енергію і спричиняє тим самим власнику цієї води, енергії майнову шкоду.

Склад кримінального правопорушення, передбачений ст. 188¹ КК України, може мати місце лише у випадку, коли унаслідок викрадення електричної або теплової енергії власнику такими діями завдано значної шкоди, тобто такої, яка в сто і більше разів перевищує н.м.д.г. При обчисленні розміру збитків, завданих власнику енергії, слід керуватися підзаконними нормативно-правовими актами. Наприклад, при вирішенні питання про обчислення розміру збитків, завданих електропостачальнику внаслідок порушення споживачем правил користування електричною енергією для населення, слід користуватися Постановою «Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії» Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 14.03.2018 № 312.

VI. Вимагання (ст. 189 КК України)

Безпосередній об'єкт - врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Додатковий необхідний безпосередній об'єкт - здоров'я, психічна чи фізична недоторканність людини, її особиста свобода.

Додатковий факультативний безпосередній об'єкт - це життя, честь і гідність людини тощо.

Предмет - чуже майно та право на майно (заповіт, договір дарування).

Об'єктивна сторона виявляється у вимозі передачі чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою:

- насильства над потерпілим чи його близькими родичами;

- обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб;
- пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною;
- розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Погроза при вимаганні може стосуватись як самого потерпілого, так і його близьких родичів. Близькі родичі визначаються відповідно КПК України.

Погроза при вимаганні має місце тоді, коли винна особа, висловлюючи її в будь-якій формі (словами, жестами, демонстрацією зброї тощо), бажає, щоб у потерпілого склалося враження, що якщо він протидіятиме винній особі або не виконає її вимог, то ця погроза буде реалізована. Це стосується і випадків, коли винна особа погрожує застосуванням предметів, які завідомо для неї не можуть бути використані для реалізації погроз (зіпсована зброя, макет зброї тощо), але потерпілий сприймає ці предмети як такі, що являють собою небезпеку для життя чи здоров'я. Така погроза може стосуватись як потерпілого, так і його близьких родичів і завжди містить у собі вимогу майнового характеру щодо передачі майна в майбутньому.

Якщо винна особа при вимаганні погрожувала потерпілому позбавленням життя або заподіянням тяжкого тілесного ушкодження, то її дії за відсутності інших кваліфікуючих ознак належить кваліфікувати за частиною другою статті 189 КК

Погроза вчинити вбивство, висловлена під час розбою чи вимагання, повністю охоплюється диспозиціями ст.187 та ч. 2 ст. 189 КК України і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК України не потребує.

При розмежуванні вимагання і грабежу чи розбою слід виходити з того, що при грабежі та розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном у момент їх застосування. При цьому погроза являє собою такі дії чи висловлювання, які виражають намір застосувати насильство негайно. Дії, що полягають у насильстві або в погрозі його застосування, спрямовані на одержання майна в майбутньому, а також вимогу передати майно, поєднану з погрозою застосувати насильство до потерпілого або його близьких родичів у майбутньому, слід кваліфікувати як вимагання.

Якщо погроза насильства або саме насильство були застосовані з метою заволодіння майном потерпілого в момент нападу, але у зв'язку з відсутністю у нього майна винна особа пред'явила вимогу передати його в майбутньому, такі дії належить кваліфікувати залежно від характеру погроз чи насильства як розбій чи як замах на грабїж та за відповідною ч. ст.189 КК України (за наявності складу кримінального правопорушення).

Під відомостями, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, слід розуміти такі дійсні чи вигадані дані про них, їхні дії та дії, вчинені щодо них, розголошення яких із будь-яких міркувань є для них небажаним. До таких відомостей, зокрема, можуть належати дані про інтимні сторони життя, захворювання, аморальні вчинки, кримінально протиправну діяльність тощо. Погроза розголосити вказані відомості означає можливість

повідомити про них будь-яким способом хоча б одній особі, якій вони не були відомі, тоді як потерпілі особи бажали зберегти їх у таємниці.

Реалізація таких погроз під час вимагання не охоплюється статтею 189 КК України. Якщо самі по собі такі дії утворюють склад кримінального правопорушення (наприклад, передбаченого ст.ст. 163 чи 168 КК України), то вони підлягають окремій кваліфікації.

Погроза пошкодити чи знищити майно має місце лише тоді, коли вона стосується майна, що належить потерпілому чи його близьким родичам, або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною.

Умисне знищення або пошкодження такого майна під час вимагання повністю охоплюється ч. 2, 3 або 4 ст. 189 КК України, крім випадків його знищення чи пошкодження шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, яке за наявності до того підстав додатково кваліфікується за ч. 2 ст. 194 КК України.

При розмежуванні вимагання і кримінального правопорушення, передбаченого ст. 206 КК України (протидія законній господарській діяльності), чи кримінального правопорушення, передбаченого ст. 355 КК України (примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань), треба виходити з того, що при вимаганні винна особа керується корисливим умислом на заволодіння не належним їй майном чи правом на таке майно або бажає вчинення на її користь дій майнового характеру.

Якщо винна особа, застосовуючи відповідні погрози чи насильство, таким умислом не керується, а має на меті примусити потерпілого припинити займатися господарською діяльністю чи обмежити її, укласти угоду або не виконувати укладеної угоди, виконання (невиконання) якої може заподіяти матеріальної шкоди або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю, вчинене потрібно розглядати як протидію законній господарській діяльності і кваліфікувати, залежно від обставин за відповідною частиною ст. 206 КК України.

Застосування погроз чи насильства без такого умислу з метою примусити потерпілого до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 355 КК України. При цьому слід мати на увазі, що відповідальність за цією статтею може наставати лише тоді, коли особу примушують до виконання (невиконання) існуючого зобов'язання, що виникло на підставах, передбачених чинним законодавством. Предметом такого зобов'язання можуть бути гроші, майно, послуги, результати творчості тощо.

Вимога виконати (не виконати) зобов'язання, що виникло на підставах, не передбачених чинним законодавством, або неіснуюче зобов'язання, або зобов'язання з невизначеним предметом, а так само використання факту існуючого зобов'язання для заволодіння майном, правом на майно або для вчинення дій майнового характеру, які ним не передбачені, належить кваліфікувати як вимагання.

Не є вимаганням примушування особи до оплати (вимоги оплати) наданих їй за угодою чи домовленістю послуг, наприклад: з перевезення особи чи майна, оплати переданого особі майна чи виконаних на її користь робіт тощо. Такі дії за наявності для того підстав мають кваліфікуватись як примушування до виконання цивільно-правового зобов'язання.

Суб'єкт - фізична осудна особа, котра досягла 14-річного віку.

Суб'єктивна сторона - вина у формі прямого умислу, мотив - корисливий.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 2) дії, вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- службовою особою з використанням свого службового становища;
- із погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- із пошкодженням або знищенням майна;
- що завдало значної шкоди потерпілому.

Особливо кваліфікуючі ознаки - вчинення кримінального правопорушення:

- поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи (ч. 3);
- що завдало майнової шкоди у великих розмірах (ч. 3);
- яке завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах (ч. 4);
- учинене організованою групою (ч. 4);
- вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4);
- поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження (ч. 4).

Кримінальне правопорушення вважається закінченим з моменту висунення вимоги, поєднаної зі вказаними погрозами незалежно від досягнення винною особою поставленої мети (**формальний склад**).

VII. Шахрайство (ст. 190 КК України)

Безпосередній об'єкт - врегульовані законом суспільні відносини власності, передусім, відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном.

Предмет - чуже майно.

Об'єктивна сторона передбачає:

- ✓ альтернативні дії:
- заволодіння чужим майном;
- придбання права на майно;
- наслідки у вигляді фактичного одержання винним чужого майна чи права на нього;
- ✓ причинний зв'язок між діями та наслідком;
- ✓ спосіб:
- обман;

- зловживання довірою.

Обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовуються винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на нього. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на нього.

Слід мати на увазі, що коли потерпіла особа через вік, фізичні чи психічні вади або інші обставини не могла правильно оцінювати і розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передачу нею майна чи права на нього не можна вважати добровільною.

Якщо особа заволодіває чужим майном, свідомо скориставшись чужою помилкою, виникненню якої вона не сприяла, та за відсутності змови з особою, яка ввела потерпілого в оману, вчинене не може розглядатись як шахрайство. За певних обставин (наприклад, коли майно має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність) такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 193 КК України.

Якщо обман або зловживання довірою були лише способом отримання доступу до майна, а саме вилучення майна відбувалося таємно чи відкрито, то склад шахрайства відсутній. Такі дії слід кваліфікувати відповідно як крадіжку, грабіж або розбій.

Отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише в тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання. Зокрема, якщо винна особа отримує від іншої особи гроші чи цінності нібито для передачі службовій особі як неправомірну вигоду, маючи намір не передавати їх, а привласнити, вчинене належить кваліфікувати як шахрайство.

Якщо при цьому винна особа схилила певну особу до замаху на надання неправомірної вигоди, її дії слід кваліфікувати також за відповідною частиною ст. 15 та відповідною частиною ст. 369 КК України з посиланням на ч. 4 ст. 27 КК України.

Якщо обман чи зловживання довірою при шахрайстві полягають у вчиненні іншого кримінального правопорушення, дії винної особи належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 190 КК України і статтею, що передбачає відповідальність за це кримінальне правопорушення. Зокрема, самовільне присвоєння владних повноважень або звання службової особи, викрадення, привласнення, пошкодження та підроблення документів, штампів і печаток з метою подальшого їх використання при шахрайстві, використання при шахрайстві завідомо підробленого документа, а також зловживання владою чи службовим становищем потребують додаткової кваліфікації відповідно за ст.ст. 353, 357, 358 та 364 КК України.

Окремої кваліфікації за статтею 290 КК України при шахрайстві потребують також дії винної особи, яка знищила, підробила або замінила номери вузлів та агрегатів транспортного засобу.

Разом із тим, шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, має кваліфікуватися за ч. 4 ст. 190 КК України і додаткової кваліфікації не потребує.

Суб'єкт - загальний (фізична осудна особа, котра досягла 16-річного віку).

Суб'єктивна сторона - вина у формі прямого умислу, мотив - корисливий.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 2) дії, вчинені:

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- що завдало значної шкоди потерпілому.

Особливо кваліфікуючі ознаки - вчинення кримінального правопорушення:

- в умовах воєнного чи надзвичайного стану, що завдало значної шкоди потерпілому (ч.3)
- у великих розмірах (ч.4);
- шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (ч.4);
- в особливо великих розмірах (ч. 5);
- організованою групою (ч. 5);

Кримінальне правопорушення є закінченим з моменту фактичного одержання винним чужого майна чи права на нього (**матеріальний склад**).

VIII. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України)

Безпосередній об'єкт - суспільні відносини власності.

Предмет - чуже майно, яке було ввірене винній особі чи перебувало в законному віданні.

Об'єктивна сторона:

- привласнення чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні (ч. 1);
- розтрата такого майна зазначеною особою (ч. 1);
- привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2).

Привласнення - незаконне безоплатне обернення винним на свою користь чужого майна, що було йому ввірене чи перебувало в його віданні.

Розтрата - незаконне безоплатне обернення винним чужого майна, що було йому ввірене чи перебувало в його віданні, на користь інших осіб, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання, як подарунок чи товар, в обмін на інше майно тощо.

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем полягає в незаконному безоплатному оберненні чужого майна на свою користь або на користь інших осіб з використанням службовою особою свого службового становища всупереч інтересам служби.

Суб'єкт - спеціальний (фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років, та якій майно було ввірене чи перебувало в її законному віданні (ч. 1) або службова особа (ч. 2)).

Суб'єктивна сторона - вина у формі прямого умислу, мотив - корисливий.

Кваліфікуючі ознаки - (ч. 3) дії, передбачені ч.ч. 1 або 2 цієї статті, вчиненні

- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб.

Особливо кваліфікуючі ознаки - вчинення кримінального правопорушення:

- у великих розмірах (ч. 4);
- в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 4);
- в особливо великих розмірах (ч. 5);
- організованою групою (ч. 5).

Кримінальне правопорушення закінчене з моменту незаконного безоплатного заволодіння чужим майном.

Кримінальне правопорушення з матеріальним складом.

ІХ. Незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї (ст. 193 КК України)

Сутність злочину, передбаченого ст. 193 КК України полягає у зверненні у свою власність винним чужого майна, яке завідомо для винного належить не йому.

Предметом привласнення може бути тільки чуже майно або скарб – які мають особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність.

До предметів привласнення закон відносить два види майна (речей):

- 1) майно (реч) знайдене і
- 2) майно (реч), які випадково опинилися у винної особи.

Знайти можна лише те, що було загублено. Не може вважатися знайденим те, що лежить на своєму місці, там, де воно завжди перебуває.

Якщо особа привласнює реч, яка знаходиться на своєму постійному місці, там, де вона завжди знаходиться, визнається, що така особа не знайшла, а викрала цю реч.

Загубленою у кримінальному праві визнається реч (майно), яка:

- 1) вибула із володіння власника, охоронця або особи, якій вона була доручена;

2) знаходиться у випадковому місці, там, де вона звичайно не лежить, не на місці свого постійного чи звичайного знаходження (наприклад, гаманець з грішми на дорозі, золотий годинник в лісі на дереві тощо).

Загубленим можна визнати лише те, що має сукупність цих ознак.

Деяке майно взагалі не може бути загублено, наприклад, будинок, автомобіль тощо. Не визнається загубленим майно (рідч.) яке було залишене або забуте власником чи володарем у громадському місці (у службовому приміщенні, у громадському транспорті, на пляжі, тощо). Привласнення худоби, яка знаходилась на пасовищі, хоча і була тимчасово залишена без догляду, теж кваліфікується як викрадання за ст. 185 України, а не за ст. 193 КК України. Таким чином кваліфікується і привласнення майна, яке було викрадено і сховано іншими особами.

Чуже майно може випадково опинитися у винної особи внаслідок помилки, яка була викрита винним потім, після отримання цього майна чи грошей.

Такі помилки трапляються у роботі матеріально відповідальних осіб, які передають матеріальні цінності чи гроші зі складів, із кас, в підприємствах торгівлі тощо.

Якщо особа, яка отримує майно чи гроші, зрозуміла помилку під час отримання - передачі їй майна чи грошей і змовчала про це, маючи намір привласнити те, що їй передали помилково, то її дії кваліфікуються як шахрайство, оскільки вона застосувала обман - не повідомила про обставини, для цього випадку істотні і обов'язкові.

Привласнення чужого майна вважається *закінченим кримінальним правопорушенням* з моменту звернення майна у свою власність, з моменту заволодіння майном.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 193 КК України, характеризується завідомістю належності привласненого майна іншій особі.

Винна особа при вчиненні кримінального правопорушення усвідомлює, що майно, безсумнівно, належить не їй і що, привласнюючи його, вона заподіє власникові шкоду. При помилці в належності майна складу кримінального правопорушення не утворюється.

Суб'єктами, відповідальності за ст. 193 КК України є всі осудні особи що досягли віку шістнадцяти років.

Х. Знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194, ст. 196 КК України)

Знищенням визнається повне зіпсування майна, приведення майна до такого стану, в якому воно вже не може використовуватися за своїм призначенням через повну втрату господарсько-економічних властивостей і не може бути поновленим.

Наприклад, спалення будівлі, загибель худоби, гнилість харчів, отруєння напоїв тощо. Під знищенням чужого майна розуміється доведення цього майна до повної непридатності щодо його цільового призначення. Внаслідок знищення майно перестає існувати або повністю втрачає свою цінність. Знищення або пошкодження чужого майна - це не тільки і не стільки фізичне його зруйнування, а, головним чином, знищення, анулювання, ліквідація можливості для власника володіти майном, користуватися ним. Тому у деяких випадках майно може бути знищене і без його фізичного зіпсування, наприклад, вилиття спирту у міську каналізацію, випущення з кліток на волю диких птахів чи тварин тощо.

Знищення об'єктів рослинного світу означає втрату ним свого господарського, кліматичного або культурно-естетичного значення, внаслідок чого вони назавжди або на тривалий час перестають існувати кваліфікується за ст. 245 КК України.

Пошкодженням майна називається така його зіпсованість, внаслідок якої зменшилась чи погіршилась його якість, цінність і майно тимчасово або частково не може використовуватись за своїм призначенням.

На відміну від знищеного пошкоджене майно може бути відновленим, але це потребує значних витрат коштів і часу. У тих випадках, коли для визначення втрати майном своєї цінності чи приведення певної речі до її непридатності, потрібні спеціальні знання, проводиться відповідна експертиза. *Шкода повинна бути у великих розмірах.*

Предметом знищення і пошкодження можуть бути машини, механізми, худоба, будівлі, харчі, сировина, цінні папери та інші матеріальні об'єкти.

Предметами кримінально протиправного знищення чи пошкодження майна не можуть бути документи, оскільки документи не майно і тому відповідальність за їх знищення чи пошкодження передбачені спеціальною статтею 357 КК України.

Зруйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу або суден, засобів зв'язку чи сигналізації утворюють окреме кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена ст. 277 КК України.

Зруйнування чи пошкодження майна (об'єктів), яке має важливе господарське чи оборонне значення, з метою ослаблення держави кваліфікується за ст. 113 КК України. Знищення або пошкодження майна при масових заворушеннях кваліфікується за ст. 294 КК України. Знищення або пошкодження майна, яке належить судді, народному засідателю чи присяжному, журналістові, працівникові правоохоронного органу, працівникові органу державної виконавчої служби, приватному виконавцю (у тому числі після звільнення з посади) чи їхнім близьким родичам, у зв'язку з виконанням ними своїх професійних або службових обов'язків, кваліфікується за ст. 347, 347¹, 378 КК України.

Пошкодження кабельної, радіорелейної, повітряної лінії зв'язку, провідного мовлення або споруд чи обладнання ліній зв'язку кваліфікується за ст. 360 КК України.

Знищення і зруйнування пам'яток історії і культури або природних об'єктів, які були взяті під охорону держави, кваліфікуються за ст. 298 і за ст. 252 КК України.

Знищення або пошкодження військового майна - зброї, боєприпасів, засобів пересування, військової техніки чи іншого майна - кваліфікується за ст. 411 КК України.

Знищення чи пошкодження чужого майна, відповідальність за яке передбачена статтею 194 КК України, може бути вчинено із різних спонукань - помсти, ревнощів, хуліганства.

У деяких випадках знищення або пошкодження майна поєднано з викраденням. Таке трапляється тоді, коли знищенням чи пошкодженням майна винна особа намагається приховати викрадення. Всі ці дії утворюють сукупність кримінальних правопорушень і кваліфікуються як викрадення і знищення чи пошкодження майна за ст. 185-191 і ст. 194 КК України.

Викрадення і знищення чужого майна кваліфікується за сукупністю кримінальних правопорушень лише тоді, коли знищено було інше, не викрадене майно. Якщо ж винна особа знищує те ж майно яке вона викрала (як майнові докази), то її дії кваліфікуються тільки як викрадення.

Кваліфікуючими ознаками навмисного знищення або пошкодження чужого майна (ч. 2 ст. 194 КК України) є:

1. Знищення або пошкодження майна підпалом, за умовою, якщо, враховуючи конкретні обставини підпалу, цей підпал був загальнонебезпечним. Тобто утворював загрозу вогнем для інших майнових об'єктів чи для життя або здоров'я людей. Знищення або пошкодження підпалом певної речі, наприклад, автомобіля далеко від будівель, споруд, у полі не може вважатися кваліфікованим.

2. Знищення або пошкодження майна шляхом вибуху чи іншим загально-небезпечним способом - вибухом, затопленням, чи іншими подібними діями, якими створюється значна небезпека для людей або предметів, крім тих, на які було спрямовано злочин.

4. Знищення або пошкодження майна, яке заподіяло шкоду у особливо великих розмірах, або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки. Умисне знищення або пошкодження чужого майна підпалом або іншим загально-небезпечним способом, яке спричинило людські жертви (за умовою необережної загибелі хоча б однієї особи; навмисно заподіяна смерть утворює сукупність злочинів), або завдало особливо великої шкоди (зруйнування важливого об'єкту, заподіяння тілесних ушкоджень кільком потерпілим тощо) кваліфікуються за ч. 2 ст. 194 КК України. До *«особливо великої шкоди»* внаслідок знищення або пошкодження чужого майна належить, наприклад, виведення з ладу повністю або на тривалий час виробничих підприємств (окремих цехів, дільниць) та інших важливих споруд (гребел системи водо- та

енергопостачання, зв'язку тощо), загибель великої кількості худоби, спалення або пошкодження майна та інше заподіяння матеріальних збитків у особливо великих розмірах.

Іншими тяжкими наслідками визнається заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом та більше потерпілим або заподіяння значної матеріальної шкоди державній, громадській організації або громадянам. При вирішенні питання про те, чи є матеріальні збитки значними або особливо великими, враховується не тільки вартість, розмір знищеного або пошкодженого майна в натуральному вигляді (вага, обсяг, кількість предметів) але і його значимість для народного господарства.

Кримінальна відповідальність за необережне знищення або пошкодження чужого майна настає тільки тоді, коли це спричинило:

- людські жертви - загибель хоча б однієї людини, або
- інші тяжкі наслідки - значні зруйнування важливих об'єктів, заподіяння особливо великої матеріальної шкоди, тяжких тілесних ушкоджень кільком потерпілим тощо.

Кримінальна відповідальність настає як за умисне (ст. 194 КК України), так і за необережне (ст. 196 КК України) знищення чи пошкодження чужого майна.

Відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна за ч. 2 ст. 194 КК України настає з 14-ти років, а за ч. 1 ст. 194 КК України - з 16-ти років.

Відповідальність за необережне знищення чи пошкодження чужого майна (ст. 196 КК України) настає з 16-ти років.

XI. Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики (ст. 194-1 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є власність, а **предметом** – матеріальні об'єкти, що входять до складу об'єктів електроенергетики.

Додатковим безпосереднім обов'язковим об'єктом кримінального правопорушення є нормальна робота об'єктів електроенергетики і безпека життя людей (хоча б однієї людині).

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умислом (прямим або непрямим) щодо вчинюваного діяння: винна особа усвідомлювала або свідомо допускала, що своїми діями пошкоджує або руйнує саме об'єкт електроенергетики (електротрансформатор, ЛЕП, розподільний щит електроенергії тощо) і бажала так діяти, бажуючи чи свідомо допускаючи спричинення наслідків у вигляді пошкодження або руйнування вказаних об'єктів. Щодо наслідків у вигляді порушення нормальної роботи об'єктів електроенергетики, ставлення може бути як умисним, так і необережне, а щодо створення небезпеки для життя людей – необережне або

непрямий умисел. У разі наявності прямого умислу на порушення нормальної роботи об'єктів електроенергетики, а також створення небезпеки для життя людей або заподіяння смерті людині, у залежності від конкретного змісту, такі дії можуть утворювати сукупність злочину, передбаченого ст. 194-1 та ст.ст. 113, 115, 258, 348 або іншими статтями КК України.

Кримінальна відповідальність за ст. 194-1 КК України може наступати з 14-ти років.

ХІІ. Погроза знищення майна (ст. 195 КК України)

Склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 195 КК України, утворює погроза знищення чужого майна лише загальнонебезпечним способом:

- підпалом,
- вибухом,
- іншим загально небезпечним способом – затопленням, забрудненням (наприклад, отруєнням криниці) тощо.

Обов'язковою ознакою кримінального правопорушення є його серйозність, впевненість у реалізації погрози, коли у потерпілого є підстави побоюватися погрози, тобто якщо були реальні підстави побоюватися здійснення цієї погрози.

Кримінальне правопорушення вважається *закінченим* з моменту доведення погрози до свідомості потерпілого будь-яким способом: усно, письмово, по телефону, через інших осіб тощо.

Погроза знищення майна вчинюється *умисно*, умисел завжди прямий, оскільки винний переслідує мету налякати, позбавити потерпілого спокою, примусити до певних дій чи утриматися від них. Погроза завжди вчинюється з певною метою.

Відповідальність за погрозу знищення майна настає з шістнадцяти років.

ХІІІ. Порушення обов'язків щодо охорони майна (ст. 197 КК України)

Кримінальна відповідальність за кримінально протиправне недбале ставлення до охорони чужого майна за ст. 197 КК України настає лише за наявністю таких ознак (умов):

1. Якщо певній особі була доручена охорона чужого майна, тобто охорона цього майна була її прямим і безпосереднім обов'язком (сторож, охоронець, стрілок воєнізованої охорони тощо) особи.

2. Якщо ця особа проявила несумлінне, недбале ставлення до виконання своїх обов'язків щодо охорони дорученого їй майна.

3. Якщо це спричинило тяжкі наслідки для власника (пошкоджене, загинуло чи викрадено).

4. Якщо між загибеллю, пошкодженням чи викраденням майна і злочинне недбалим ставленням до його охорони є причинний зв'язок.

5. Якщо особа, яка охороняла майно, могла запобігти його загибелі, пошкодженню чи викраденню.

6. Якщо злочинне недбале ставлення до охорони чужого майна було необережним.

У тих випадках, коли особа, якій була доручена охорона, навмисно не виконувала своїх обов'язків і цим сприяла викраденню, загибелі чи пошкодженню цього майна, її дії кваліфікуються як співучасть у цих кримінальних правопорушеннях.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 197 КК України, характеризується необережною виною – суб'єкт не передбачав пошкодження, загибелі чи викрадення охоронюваного майна, але міг і повинен був такі наслідки передбачити, або самовпевнено розраховував на якість обставини, що такі наслідки не настануть.

Відповідальними за кримінально протиправну недбалу охорону чужого майна є лише особи, які юридично були зобов'язані забезпечити належну охорону чужого майна (сторожі, охоронці, комірники тощо).

XIV. Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК України)

Ст. 198 КК України передбачає відповідальність за заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного кримінально протиправним шляхом. Заздалегідь обіцяне придбання чи збут такого майна визнається співучастю у кримінальному правопорушення, завдяки якому це майно було здобуте.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють різноманітні способи і форми придбання (купівля, обмін), отримання (прийняття в дарунок, у рахунок боргу), збуту (продажу, обміну, дарування тощо) чи зберігання майна. Діяння може бути вчинене у виді промислу лише у випадках придбання майна у різних осіб, які вчили кримінальні правопорушення, або збуту майна на користь різних осіб, які вчили кримінальні правопорушення, що трапляється рідко.

Такі дії скоріше стають співучастю у здобуванні майна, якщо вони вчинюються на користь одного і того самого здобувача майна, оскільки ці дії дають здобувачеві майна підстави сподіватися на продовження такого сприяння в реалізації здобутого кримінальним правопорушенням.

Діяння, передбачене ст. 198 КК України, вчинюється умисно при усвідомленні того, що майно завідомо одержане кримінально протиправним шляхом. Кримінальна відповідальність не настає при сумнівах, припущеннях про належність майна.

Відповідальність настає з шістнадцяти років.

Питання до самоконтролю:

1. Що є предметом кримінальних правопорушень проти власності?
2. В чому полягає різниця між об'єктом і предметом кримінальних правопорушень проти власності?
3. Які кримінальні правопорушення належать до групи корисливих, пов'язаних з незаконним вилученням і обертанням чужого майна?
4. Які кримінальні правопорушення проти власності належать до некорисливих?
5. Чим відрізняється грабіж від крадіжки?
6. Які обов'язкові ознаки розбою?
7. Як відмежовується розбій від насильницького грабежу? Момент закінчення розбою.
8. Як відмежовується вимагання від насильницького грабежу та розбою?
9. За якими ознаками розмежовуються привласнення та розтрата майна?
10. Що таке шахрайство? Які способи шахрайства передбачені у законі?
11. Чим відрізняється заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою від шахрайства?
12. Які об'єктивні та суб'єктивні ознаки є обов'язковими для складу привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї? Як відмежовується це кримінальне правопорушення від крадіжки? 1
13. Що є предметом придбання або збуту майна, завідомо здобутого кримінально протиправним шляхом? Яка суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення?

Рекомендована література:

1. Про судову практику в справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. №10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.
2. Борисов В. І. Кримінальні правопорушення проти власності: об'єкт, предмет та види. Характеристика незаконних корисливих діянь, пов'язаних із заволодінням і (або) обертанням чужого майна. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. №17. С. 227-245.
3. Крижановський О. Вплив обтяжуючих обставин на ступінь тяжкості кримінальних правопорушень проти власності корисливої спрямованості. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 222-227.
4. Кравчук О. О., Михайленко Д. Г. Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання. *Юридична*

практика. 2022. URL: <https://pravo.ua/voiennyi-stan-iakobstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-rokarannia/>.

5. Шуп'яна М. Ю. Кишенькова крадіжка та грабіж – ривок: теоретико - прикладні аспекти в кримінальному праві України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 495-500.

ТЕМА 8. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета лекції полягає в засвоєнні, формуванні розуміння та навичок застосування на практиці кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності.

План:

I. Поняття, види та загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

II. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України).

III. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України).

IV. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201² КК України).

V. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України).

VI. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: господарська діяльність, ввезення в Україну, збут, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); документи на переказ; платіжна картка; підроблені документи на переказ та платіжними картками; електронні гроші; випуск електронних грошей; акцизний податок; гуманітарна допомога.

I. Поняття, види та загальна характеристика кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності.

Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності - це суспільно небезпечні та протиправні діяння, що посягають на систему господарювання, заподіюючи шкоду суспільним відносинам, які складаються з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг.

Родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є сфера господарської діяльності, тобто врегульовані державою відносини між членами суспільства щодо виробництва та реалізації товарів, продукції різного призначення, виконання робіт та надання послуг, які складають систему господарювання.

Господарська діяльність - діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Підприємницька діяльність є видом господарської діяльності.

Оскільки родовий об'єкт господарських кримінальних правопорушень охоплює широке коло суспільних відносин, які можна класифікувати за певними спільними ознаками, доцільним є визначення їх **видових об'єктів** Розділу VII за спрямованістю посягання проти:

- 1) системи грошового обігу, фондового ринку і порядку обігу деяких документів (ст.ст. 199, 200, 222-1, 223-1, 224, 232-1, 232-2 КК України);
- 2) системи оподаткування і системи загальнообов'язкового державного соціального страхування (ст.ст. 204, 212, 212-1 КК України);
- 3) бюджетної системи (ст.ст. 210, 211 КК України);
- 4) порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст. 201, 201-1 КК України);
- 5) порядку зайняття господарською діяльністю (ст.ст. 203-1, 203-2, 205-1, 206, 206-2, 209, 209-1, 213, 227 КК України);
- 6) прав кредиторів (ст.ст. 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222, 222-2 КК України);
- 7) засад добросовісної конкуренції (ст.ст. 229, 231, 232, 232-3 КК України);
- 8) порядку приватизації (ст. 233 КК України).
- 9) порядок обігу/використання гуманітарної та/або безоплатної допомоги, благодійних пожертв тощо (201-2 КК України).

Така класифікація видових об'єктів певною мірою умовна, бо окремі норми охоплюють діяння, які посягають не декілька об'єктів. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) віднесено до кримінальних правопорушень проти прав кредиторів, хоча одночасно є посяганням проти системи оподаткування бо переслідує мету незаконного отримання пільг щодо сплати податків.

Безпосереднім об'єктом виступають конкретні суспільні відносини в сфері господарської і пов'язаної з нею діяльності.

В деяких складах кримінальних правопорушень присутній **додатковий обов'язковий об'єкт**. Наприклад, ч. 3 ст. 206 КК України «Протидія законній господарській діяльності», де додатковим обов'язковим об'єктом може виступати життя та здоров'я.

Оскільки **більшість статей розділу VII КК України за своєю конструкцією є бланкетними**, для встановлення об'єктивної сторони кримінальних правопорушень необхідно звернення нормативних актів, якими

регулюються охоронювані нормою суспільні відносини. Наприклад, у сфері виготовлення та обігу валюти, цінних паперів, оподаткування, підприємництва, банківської діяльності, митного законодавства тощо. Саме у зв'язку з цим вивчення і застосування на практиці норм кримінального права у сфері господарської діяльності викликають певні труднощі.

В переважній більшості складів кримінальних правопорушень обов'язковою ознакою є **предмет кримінальних правопорушень**. Наприклад в ст. 203-1 КК України «Незаконний обіг дисків для лазерних систем зчитування, матриць, обладнання та сировини для їх виробництва» предметом кримінальних правопорушень є диски для лазерних систем зчитування, матриці для таких дисків, обладнання для виробництва дисків для лазерних систем зчитування, сировина для такого виробництва.

Об'єктивна сторона більшості кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності характеризується активною поведінкою винної особи - **вчинюються шляхом дії**. Окремі – тільки **шляхом бездіяльності**. Наприклад, ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) ст. 212 КК України).

Значну кількість господарських кримінальних правопорушень складають кримінальні правопорушення з формальним складом. Наприклад виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України). Але частина кримінальних правопорушень за конструкцією диспозицій передбачають обов'язкове настання шкідливих наслідків – мають матеріальний склад кримінальних правопорушень. Наприклад, доведення до банкрутства ст. 219 КК України.

За окремі діяння законодавець пов'язує питання про наявність або відсутність складу кримінальних правопорушень в залежності від виду предмета кримінальних правопорушень (предмети історичної або культурної цінності) (наприклад в ст. 201 КК України «Контрабанда»).

Суб'єктивна сторона господарських кримінальних правопорушень характеризується виключно умисною формою вини. Для наявності складу кримінальних правопорушень деяких з них необхідним є встановлення мотиву або мети (наприклад ст. 232 КК України «Розголошення комерційної або банківської таємниці» вимагає наявності корисливого або іншого особистого мотиву).

Суб'єктом кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності можуть бути тільки особи, які досягли 16 років. Значна кількість складів кримінальних правопорушень передбачають спеціальний суб'єкт: службова особа, засновник, власник суб'єкта господарської діяльності, особа, що має обов'язок сплачувати податки та інші обов'язкові платежі тощо.

II. Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього кримінального правопорушення є установлений законодавством порядок формування та функціонування кредитно-грошової системи. Обов'язок України захищати грошові системи іноземних держав витікає з Міжнародної конвенції від 20 квітня 1929 р., ратифікованої Урядом СРСР у 1931 році.

Предметом кримінального правопорушення, передбачених статтею 199 КК можуть бути підроблені:

1) національна валюта України, тобто грошова одиниця України, у виді банкнот чи металевої монети;

2) іноземна валюта – це грошові знаки будь-якої іноземної держави у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають у обігу та є законним платіжним засобом на території іноземної держави, а також вилучені з обігу чи такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, які введено в обіг (це ж стосується і номінальної валюти України).

Інша валюта та т.з. «сурогатні гроші» – не є предметом кримінального правопорушення, передбачених ст. 199 КК України і дії з нею можуть утворювати інше кримінального правопорушення, наприклад шахрайство.

3) державні цінні папери – державні облигації України, казначейські зобов'язання України, фінансові казначейські векселі, державні деривативи (Закон України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» від 23.02.2006 р. № 3480-IV.)

Пленум Верховного Суду України від 12.04.1996 р. № 6 роз'яснює, що державними цінними паперами є цінні папери, які випускаються і забезпечуються державою;

4) білети державних лотерей – бланк документа суворого обліку, який виготовлений за ліцензією МФ України від імені держави як емітента випуску і дає право на участь у розіграші призового фонду лотереї і, в разі виграшу, є підставою для одержання виграшу.

Згідно з наказом Міністерства фінансів України від 12.12.2002 р. № 128/1037, в Україні дозволено дію виключно державних лотерей наступних 5 видів:

- 1) бінго;
- 2) тото;
- 3) миттєві;
- 4) розрядні;
- 5) числові.

5) марки акцизного податку - спеціальний знак для маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, віднесений до документів суворого

обліку, який підтверджує сплату акцизного податку, легальність ввезення та реалізації на території цих виробів;

б) голографічні захисні елементи - спеціальний знак призначений для маркування носіїв інформації, документів і товарів з метою підтвердження її справжності, авторства тощо, виконаний із використанням технологій, що роблять неможливим його несанкціоноване відтворення.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбачених ст. 199 КК України, виражається у вчиненні будь-якої або декількох із вказаних у диспозиції ч. 1 дій:

1) виготовлення;

2) зберігання;

3) придбання;

4) перевезення;

5) пересилання;

6) ввезення в Україну;

7) збут хоча б одного, будь-якого із підроблених предметів, вказаних в цій же диспозиції і розглянутих вище.

Під виготовленням вказаних предметів слід розуміти їх створення фальшивих або перероблення інших справжніх, але меншого номіналу таким чином, що їх оформлення узгоджується з справжніми, та якщо вони за зовнішнім виглядом можуть сприйматися як справжні відповідного номіналу або іншого роду зразка, що робить можливим досягнення мети, вказаної у ч. 1 ст. 199 КК України – їх збуту і вважати можливим їх перебування в обігу.

У п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 1996 р. роз'яснюється, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 199 КК (ст. 79 КК 1960 р.) утворює як повна імітація грошового знака чи державного цінного папера, так і істотна фальсифікація тим чи іншим способом справжніх грошових знаків чи державних цінних паперів, що робить можливим досягнення мети їх збуту і, за задумом винного, у звичайних умовах ускладнює або зовсім виключає виявлення підробки.

Підробка або виготовлення підроблених предметів, які у звичайних умовах пересічною особою можуть бути розпізнані як підроблені, за загальним правилом не можуть кваліфікуватися як кримінальне правопорушення за ст. 199 КК України. Такі дії можуть утворювати готування, замах або закінчене кримінальне правопорушення – шахрайство (ст. 190 КК України), а також, в залежності від спрямованості умислу, як готування або замах на кримінальне правопорушення, передбачене ст. 199 КК України.

Ввезення в Україну вказаних предметів – це переміщення їх через державний кордон України на її території.

Під збутом слід розуміти будь-яку умисну форму відчуження вказаних підроблених предметів, використання як засобу платежу, продаж, розмін, обмін, дарування, передача в борг і в рахунок покриття боргу, програш в азартних іграх тощо.

Зберігання - перебування цих предметів безпосередньо у винного чи в будь-якому іншому місці, де вони перебувають у його розпорядженні та під його контролем.

Придбання - їх оплатне чи безоплатне отримання винним від іншої особи (наприклад, купівля, обмін, одержання в подарунок, виграш в азартні ігри, привласнення знайдених таких предметів тощо).

Перевезення - переміщення їх винним із використанням будь-яких транспортних засобів.

Пересилання - переміщення їх винним у просторі з використанням засобів поштового зв'язку (наприклад, у листах, посилках, бандеролях, інших поштових відправленнях).

Суб'єктивна сторона характеризується лише умисною формою вини у виді прямого умислу та наявністю спеціальної мети – їх збуту.

Відсутність мети у вигляді збуту підроблених предметів кримінального правопорушення, передбачених ст. 199 КК України, виключає склад кримінальне правопорушення, передбачених цією статтею.

У п. 15 постанови ПВСУ № 6 1996 р. вказується, що —заволодіння особою внаслідок збуту підроблених грошей чи державних цінних паперів приватним, колективним або державним майном додаткової кваліфікації за статтями, які передбачають відповідальність за розкрадання цього майна, не потребує, а повинно враховуватися судом при призначенні міри покарання.

Але з такою позицією Верховного Суду України обґрунтовано не погоджуються Мельник М.І., Дудоров О.О. та інші автори. У даному випадку особа одним діянням посягає на два самостійні об'єкти: власність та грошову систему як складову частину економічної безпеки держави.

Суб'єкт кримінальне правопорушення – загальний (фізична, осудна особа, що досягла 16-річного віку і вчинила дії, передбачені ст. 199 КК України). Це можуть бути:

- 1) виробники;
- 2) розповсюджувачі;

3) випадкові особи. Відносно останніх у п. 11 постанови ПВСУ № 6 1996 р. вказується: особа, яка в момент одержання грошей чи державних цінних паперів не усвідомлювала, що вони підроблені, а виявивши підробку, збула їх як справжні, повинна нести відповідальність залежно від обставин справи за ст. 199 (ст.79 КК 1960 р.) чи ст. 190 КК України (143 КК 1960 р.).

Кваліфікованими видами кримінального правопорушення, передбачених ч. 2 ст. 199 КК України, є їх вчинення

- а) повторно;
- б) за попередньою змовою групою осіб;
- в) у великому розмірі.

Повторним вважається вчинення будь-якого кримінального правопорушення, із передбачених ст. 199 КК України, після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, із передбачених цією статтею, якщо не

збігли строки притягнення за нього до кримінальної відповідальності або судимість за який не знята або не погашена.

Великим розміром дії, передбаченої ст. 199 КК України, згідно примітки до неї, вважаються вчинені такі, коли сума підробки у 200 і більше разів перевищує розмір н.м.д.г. (податкової соціальної пільги, встановленої в Україні на день вчинення цих дій).

Особливо кваліфіковані склади кримінального правопорушення, передбачені в ч. 3 ст. 199 КК України утворюють вказані в диспозиції ч.1 дії, вчинені:

- а) організованою групою
- б) в особливо великому розмірі (якщо сума підробки у 400 і більше разів перевищує н.м.д.г.).

III. Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронними грошима, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК України)

Об'єкт кримінального правопорушення - суспільні відносини у сфері випуску в обіг і використання документів на переказ та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей. Ці відносини регулюються Законом України «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. № 1591-IX та іншими нормативно-правовими актами.

Предметом кримінального правопорушення можуть виступати:

- а) при підробці - документи на переказ, платіжні картки, інші засоби доступу до банківських рахунків, електронних грошей;
- б) при придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні, використанні та збуті - підроблені документи на переказ або підроблені платіжні картки;
- в) при випуску або використанні - електронні гроші.

Згідно з приміткою до цієї статті під **документами на переказ** слід розуміти документ у паперовому або електронному вигляді, що використовується банками чи їх клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення тощо). Переказом коштів визнається рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі. Ініціатор та отримувач можуть бути як різними особами, так і однією й тією ж особою.

Платіжна картка - електронний платіжний засіб у вигляді пластикової чи іншого виду картки.

Під іншими засобами доступу до банківських рахунків, електронних грошей слід розуміти інші носії інформації (крім документів на переказ і платіжних карток), що зберігають ідентифікаційну інформацію і за допомогою

яких особа може одержати доступ до певного банківського рахунку, електронних грошей, наприклад, мобільний платіжний інструмент, тобто електронний платіжний засіб, реалізований в апаратно- програмному середовищі мобільного телефону або іншого бездротового пристрою користувача; дорожні та іменні чеки в іноземній валюті, які емітовані за кордоном і пред'являються для сплати на території України (див. Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБУ від 29 грудня 2000р. № 520).

Емісію платіжних інструментів має право здійснювати виключно емітент, авторизований для надання послуги з емісії платіжних інструментів відповідно до Положення про порядок емісії та еквайрингу платіжних інструментів, затвердженого постановою Правління НБУ від 29.07.2022р. № 164. Вимоги цього Положення не поширюються на суб'єктів господарювання, що здійснюють випуск телефонних, транспортних, паливних, дисконтних карток та інших засобів, які не належать до платіжних і призначені для фіксування в електронній формі заборгованості емітента перед користувачем цих засобів за попередньо оплаченими товарами (послугами), та на операції, що здійснюються з їх використанням.

Підробленими документами на переказ та платіжними картками за ст. 200 КК України визнаються лише такі повністю чи частково фальсифіковані предмети, які мають схожість зі справжніми предметами за основними реквізитами та функціонально-цільову придатність справжніх предметів, що встановлюється з урахуванням всієї сукупності ознак та властивостей цих предметів. Зокрема, йдеться про придатність предмета для отримання доступу до банківських рахунків та ініціювання переказу коштів, здійснення операцій. Разом з тим не є предметом цього кримінального правопорушення такий предмет, який хоч і надає можливість доступу до банківського рахунку, однак не має схожості зі справжнім документом чи платіжною картою за основними реквізитами. Створення такого предмета може кваліфікуватися за ст. 361-1 КК України як створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут.

Електронні гроші - одиниці вартості, що зберігаються в електронному вигляді, випущені емітентом електронних грошей для виконання платіжних операцій (у тому числі з використанням наперед оплачених платіжних карток багатоцільового використання), які приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж їх емітент, та є грошовим зобов'язанням такого емітента електронних грошей;

Обладнання для виготовлення документів на переказ, платіжних карток, інших засобів доступу до банківських рахунків хоча й зазначено у назві ст. 200 КК України, однак відсутнє у її диспозиції і тому не може визнаватися предметом цього кримінального правопорушення. Разом з тим незаконні дії з таким обладнанням можуть вчинюватися на стадії готування до цього кримінального правопорушення і створювати підстави для їх кваліфікації за

ст.ст. 14 та 200 КК України, наприклад, виготовлення такого обладнання для його наступного використання при підробці документів на переказ чи платіжних карток із метою їх збуту.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення може виражатися у вчиненні будь-якої незаконної дії, передбаченої ч. 1 ст. 200 КК України:

а) у підробці документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей;

б) у придбанні, зберіганні, перевезенні, пересиланні, використанні або збуті підроблених документів на переказ чи платіжних карток;

в) у неправомірному випуску або використанні електронних грошей.

Підробка документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей - це створення повністю фальсифікованого предмета або часткова фальсифікація справжнього предмета.

Способи підробки можуть бути різними: використання комп'ютерних програм, спеціального технічного обладнання, зміна чи доповнення тексту у паперових документах тощо. У будь-якому випадку підробка призводить до появи фальсифікованого предмета, який може використовуватись за функціонально-цільовим призначенням справжнього предмета. Якщо виготовлений предмет виявився непридатним для такого використання - вчинене слід кваліфікувати як замах на вчинення цього кримінального правопорушення за ст.ст. 15 та 200 КК України.

Виготовлення з метою збуту такого предмета, який завідомо для винної особи має схожість зі справжнім предметом лише за формою, кольором та іншими зовнішніми ознаками, однак є непридатним для використання за функціонально-цільовим призначенням справжнього предмета, кваліфікується як готування до шахрайства (ст. 14 і ч.ч. 2, 3 чи 4 ст. 190 КК України).

Підробка документа на переказ, який існує в електронній формі, може поєднуватися із несанкціонованим втручанням в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж і потребувати додаткової кваліфікації за ст. 361 КК України.

Поняття придбання, зберігання, перевезення, пересилання визначаються аналогічно ст. 199 КК України.

Використання підроблених документів на переказ чи платіжних карток - це їх застосування за функціонально-цільовим призначенням справжнього предмета, тобто для отримання доступу до банківських рахунків та ініціювання переказу коштів, здійснення різних операцій. Ці дії слід відрізнити від самовільного використання справжніх чужих документів на переказ чи платіжних карток, яке не може кваліфікуватися за ст. 200 КК України через відсутність ознак предмета цього кримінального правопорушення, однак може тягти за собою відповідальність особи за ст. 190 КК України. Таємне викрадення у фізичної особи наперед оплаченої банком платіжної картки, яка має фіксований номінал безпосередньо в ній прописаних коштів, кваліфікується як крадіжка за ст. 185 КК України.

Збут підроблених документів на переказ чи платіжних карток означає їх умисне оплатне чи безоплатне відчуження: продаж, обмін на інші предмети, дарування, передача в рахунок погашення боргу тощо. Від збуту зазначених предметів слід відрізняти їх передачу іншій особі у тимчасове володіння на різних умовах, що підлягає самостійній правовій оцінці з урахуванням всіх обставин справи. Наприклад, у випадку передачі такого предмета іншій особі для тимчасового зберігання без мети збуту - склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 200 КК України, взагалі відсутній, а у випадку передачі іншій особі такого предмета для разового використання і наступного його повернення - вчинене може кваліфікуватися за ч. 5 ст. 27 і ст. 200 КК України як пособництво у незаконному використанні іншою особою цього предмета (за наявності ознак такої співучасті).

Відносини щодо випуску та використання електронних грошей регулюються ЗУ «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р. № 1591-ІХ, Положення про випуск електронних грошей та здійснення платіжних операцій з ними, затвердженим постановою Правління НБУ від 29.09.2022 р. № 210, та іншими нормативними актами.

Випуск електронних грошей – це складова фінансової платіжної послуги з випуску електронних грошей та виконання платіжних операцій з ними, у тому числі відкриття та обслуговування електронних гаманців, що пов'язана з наданням електронних грошей, включаючи надання передплачених платіжних інструментів (припейд-карток) користувачам в обмін на готівкові кошти та/або на кошти, перераховані з поточних/платіжних рахунків. Електронні гроші є випущеними з часу їх завантаження емітентом або оператором на електронний пристрій, що перебуває в розпорядженні користувача або агента.

Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк. Останнім визнається юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги (ст. 2 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р. № 2121-ІІІ)

Банк, що здійснює випуск електронних грошей, бере на себе зобов'язання з їх погашення.

Неправомірність випуску електронних грошей полягає в тому, що він здійснюється суб'єктом, який не має права на випуск електронних грошей, тобто особою, яка не є банком. Порушення банком порядку здійснення операцій з електронними грошима, у тому числі порядку вчинення операції щодо їх випуску, тягне за собою адміністративну відповідальність за ст. 163¹⁴ КУпАП.

ІV. Незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги (ст. 201-2 КК України)

Ця стаття передбачає три форми кримінального правопорушення:

- 1) продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги;
- 2) використання благодійних пожертв, безоплатної допомоги;
- 3) укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном (товарів (предметів) гуманітарної допомоги, благодійних пожертв, безоплатної допомоги).

Для усіх трьох форм кримінального правопорушення характерною є мета – отримання прибутку. Це впливає із синтаксичного нюансу: якби перед словами «з метою» була відсутня кома, то зазначена мета стосувалася б тільки останньої із названих форм.

Мета отримання прибутку може бути доведена, якщо особою фактично отримано прибуток або якщо вона вчинила дії (замах на кримінальне правопорушення), в результаті яких мала отримати прибуток – різницю між транспортними чи іншими витратами і доходом.

Так само для усіх трьох форм характерною є ознака предмету – «у значному розмірі» (або у ч. 2 – у «великому розмірі» чи у ч. 3 – «в особливо великому розмірі»). Це впливає з того, що у ст. 201-2 КК слово «вчинені» вжите у множині, хоча слово «продаж» і слова «використання» та «укладання» – різного роду.

Значення деяких термінів, застосованих у ст. 201-2 КК:

1) вчинені у значному розмірі – розмір стосується загальної вартості гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги, а не розміру отриманого прибутку;

2) поняття значного, великого та особливо великого розмірів визначені у примітці до ст. 201-2 КК.

3) гуманітарна допомога (ст. 1 Закону «Про гуманітарну допомогу») – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту;

4) благодійна жертва (ст. 6 Закону України «Про гуманітарну допомогу») – безоплатна передача благодійником коштів, іншого майна, майнових прав у власність бенефіціарів для досягнення певних, наперед обумовлених цілей благодійної діяльності, відповідно до цього Закону;

5) безоплатна допомога (ст. 1 Закону України «Про гуманітарну допомогу», ст. 5 Закону «Про благодійну діяльність та благодійні організації»):

надання гуманітарної допомоги без будь-якої грошової, матеріальної або інших видів компенсацій донорам (пересилка, виконання робіт, надання послуг);

безоплатна передача у власність бенефіціарів коштів, іншого майна, безоплатне відступлення бенефіціарам майнових прав; безоплатна передача бенефіціарам права користування та інших речових прав на майно і майнові права; безоплатна передача бенефіціарам доходів від майна і майнових прав; безоплатне надання послуг та виконання робіт на користь бенефіціарів.

Оскільки безоплатна допомога – це різновид гуманітарної допомоги або благодійної пожертви, то згадування її в тексті статті окремо є зайвим;

б) прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати;

7) правочин – дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків. Правочини можуть бути односторонніми та дво- чи багатосторонніми (договори). Дво- чи багатостороннім правочином є погоджена дія двох або більше сторін. Правочин може вчинятися усно або в письмовій (електронній) формі (статті 202–203 Цивільного кодексу України).

Кримінально-правова кваліфікація

1. Якби статті 201-2 КК України не було, то продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку та в розмірі понад встановлений розмір, кваліфікувалися б, виходячи з цього розміру, з урахуванням пункту 3 примітки до ст. 185 КК, за частинами 4 або 5 ст. 191 КК України як розтрата чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні, або як розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Через помилку законодавця, фактично більш тяжке кримінальне правопорушення – розтрата в значних розмірах – має каратися м'якше (за ст. 201-2 КК України), ніж розтрата в розмірах, які відповідно до ст. 201-2 КК України не є значними (за ст. 191 КК України).

Продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені у розмірі, який не досягає значного розміру або становить його, незалежно від наявності мети отримання прибутку, слід кваліфікувати, залежно від суб'єкта:

за ч. 1 ст. 191 КК – як розтрату чужого майна, яке було ввірене особі чи перебувало в її віданні (вчинену в умовах воєнного стану – за ч. 4 ст. 191 КК України), або

за частинами 2 або 3 ст. 191 КК України – як розтрату чужого майна шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (вчинену в умовах воєнного стану – за ч. 4 ст. 191 КК України).

Навіть якщо розглядати цю ситуацію так, що і ст. 201-2 КК України, і ст. 191 КК України регулюють одне питання, тобто має місце не конкуренція норм,

а їх колізія, то і в цьому випадку розтрату відповідних предметів в значних розмірах слід кваліфікувати за ст. 201-2 КК України, яка є більш новим законом, ніж ст. 191 КК України.

2. Вчинені у воєнний час продаж товарів (предметів) гуманітарної допомоги або використання благодійних пожертв, або укладання інших правочинів щодо розпорядження таким майном, вчинені з метою отримання прибутку та в розмірі понад встановлений розмір, слід кваліфікувати за ч. 3 ст. 201-2 КК України.

3. Продаж неіснуючих товарів (предметів) гуманітарної допомоги слід кваліфікувати за ст. 190 КК України як шахрайство.

Приклад: в квітні 2022 р. у Києві правоохоронці затримали подружжя, яке розміщувало у тематичних групах у месенджерах і торгових платформах оголошення про продаж бронежилетів, касок, наколінників та іншої військової амуніції на суму понад 120 тисяч гривень. Від покупців вони отримували передплату і надалі не виконували свої обов'язки.

Покарання

У санкції ч. 2 ст. 201-2 КК України як обов'язкове передбачене додаткове покарання у виді конфіскації майна. Проте, відповідно до ч. 2 ст. 59 КК України конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі кримінальні правопорушення (а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості). Злочин же, передбачений ч. 2 ст. 201-2 КК України, є нетяжким (ч. 4 ст. 12 КК України) і не є злочином проти основ національної безпеки України чи громадської безпеки. Тобто це покарання за нього застосоване бути не може.

V. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення, передбачених ст. 204 КК є державні економічні інтереси України, пов'язані з надходженням до державного бюджету запланованих грошових коштів від виготовлення і збуту підакцизних товарів, встановлений законодавством порядок виготовлення та обігу підакцизних товарів.

Безпосереднім додатковим об'єктом у разі вчинення кримінального правопорушення, передбачених ч. 3 ст. 204 КК України є безпека людей, а також їх життя та здоров'я, загрозу яким вони утворюють або яким спричиняють шкоду.

Предметом кримінального правопорушення за ст. 204 КК України можуть бути незаконно виготовлені:

- 1) спирт етиловий;
- 2) спиртовий дистилят;
- 3) алкогольні напої;
- 4) пиво;
- 5) тютюнові вироби;

- б) тютюн;
- 7) промислові замінники тютюну;
- 8) пальне;
- 9) інші підакцизні товари.

До інших підакцизних товарів належать автомобілі легкові, кузови до них, причепа та напівпричепа, мотоцикли, транспортні засоби, призначені для перевезення 10 осіб і більше, транспортні засоби для перевезення вантажів; електрична енергія.

Перелік підакцизних товарів, визначених ПК України, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає.

До алкогольних напоїв відносяться будь-які продукти промислового або кустарного (в домашніх умовах) вироблення, одержання шляхом бродіння або виготовлені на основі харчових спиртів, що містять спирт, концентрація якого сягає понад 1,2 % об'ємних одиниць. Ними є: вина виноградні натуральні, ігристі, газовані, міцні спиртні напої: горілка, коньяк, бренді тощо), лікери, виноматеріали та спиртові напівфабрикати, що використовуються для їх виготовлення.

Тютюнові вироби – це сигарети, сигари, сигарили, а також тютюн люльковий, нюхальний, смоктальний чи жувальний та інші вироби з тютюну і його замінників, які під час вживання впливають на фізіологічний стан людини.

Акцизний податок – це непрямий податок на споживання підакцизних товарів (продукції), що включається до ціни таких товарів (продукції).

Об'єктивна сторона ч.1 ст. 204 КК України полягає у таких діях:

- 1) незаконне придбання з метою збуту;
- 2) зберігання з метою збуту;
- 3) збут;
- 4) транспортування з метою збуту незаконно виготовлених предметів кримінального правопорушення.

Об'єктивну сторону ч. 2 утворює незаконне виготовлення підакцизних товарів

Кваліфікаційна ознака: вчинення кримінального правопорушення особою, яка раніше була засуджена за ст. 204 КК України.

Незаконно виготовленими слід вважати зазначені в ст. 204 КК України товари, що виготовлені:

- 1) особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає діяльність з їх виготовлення ліцензуванню;
- 2) суб'єктом підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо їх виготовлення підлягає ліцензуванню.

Не утворюють складу цього кримінального правопорушення придбання, зберігання, виготовлення чи транспортування особою підакцизних товарів без дозволу (ліцензії) для власних потреб без мети збуту.

Придбання, зберігання, транспортування незаконно виготовлених алкогольних напоїв чи тютюнових виробів з метою їх збуту та сам збут особою,

яка не має ліцензії на оптову чи роздрібну торгівлю ними, належить кваліфікувати за ч. 1 ст. 204 КК України.

Ті самі дії, вчинені без ліцензії, щодо алкогольних напоїв, виготовлених на основі етилового спирту шляхом його розбавлення водою, тягнуть відповідальність за ст. 204 КК України.

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 204 КК України, є закінченим з моменту незаконного виготовлення будь-якої кількості підакцизних товарів. Дії особи, спрямовані на відкриття (створення) підпільного цеху для незаконного виготовлення таких товарів, а так само придбання для їх виготовлення обладнання, за допомогою якого можливо забезпечити їх масове виробництво, повинні кваліфікуватись як готування до вчинення зазначеного кримінального правопорушення.

Об'єктивну сторону ч. 3 утворюють:

1) незаконне виготовлення підакцизних товарів, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей;

2) незаконний збут таких товарів, що призвело до отруєння чи спричинило смерть особи.

Незаконно виготовленими підакцизними товарами, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, слід вважати такі, вживання, користування чи використання яких створює реальну загрозу для життя і здоров'я споживачів (можливість отруєння, радіоактивного опромінення тощо).

Суб'єкт – загальний (фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла 16-річного віку).

Суб'єктивна сторона – умисна форма вини у вигляді прямого умислу та спеціальна мета збуту.

Зверніть увагу на те, що **кожною частиною ст. 204 КК України передбачено самостійний склад кримінального правопорушення**, тому за наявності підстав дії винної особи мають кваліфікуватися за сукупністю цих кримінальних правопорушень.

Дії, передбачені ст. 204 КК України, поєднані з легалізацією (відмиванням) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, за наявності підстав мають кваліфікуватися за відповідними частинами ст.ст. 204 та 209 КК України.

Незаконне виготовлення алкогольних напоїв або тютюнових виробів, поєднане з використанням незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору або незаконним використанням чужого знака для товарів чи послуг, фірмового (zareєстрованого) найменування, маркування товару, додатково кваліфікується за ст. 216 чи ст. 229 КК України.

VI. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений законом порядок оподаткування юридичних і фізичних осіб, що за рахунок податків і

зборів забезпечує формування доходної частини державного та місцевих бюджетів і цільових фондів, економічна безпека держави.

Предметом кримінального правопорушення є податки, збори та інші обов'язкові платежі, що входять в систему оподаткування і введені в установленому законом порядку.

Перелік податків та їх розміри міститься у Податковому кодексі України.

Склад кримінального правопорушення за **конструкцією** - матеріальній.

Об'єктивну сторону кримінального правопорушення утворюють:

1) діяння у виді бездіяльності, що полягає в ухиленні від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів;

2) суспільно небезпечні наслідки у виді фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних (ч. 1), великих (ч. 2) та особливо великих (ч. 3) розмірах, а також

3) наявність причинного зв'язку між діянням і наслідками.

Наслідком є тільки розмір несплаченого або недосплаченого податку чи платежу, а не вся сума, що підлягає нарахуванню, а також штрафні санкції тощо.

Диспозиція ст. 212 КК України має бланкетний характер, а тому для встановлення складу кримінального правопорушення необхідно додатково звертатися до податкового законодавства і встановлення конкретних підстав обов'язку сплати податку, його розміру і строків тощо.

Найбільш поширеними способами ухилення від сплати податків є: неподання документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою податків, приховування або заниження об'єкта оподаткування.

Відповідальність настає тільки за ухилення від сплати, а не за відмову сплати.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

Суб'єкт кримінального правопорушення спеціальний. Це:

1) службова особа підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності;

2) особа, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи;

3) будь-яка інша особа, яка зобов'язана їх сплачувати.

Питання до самоконтролю:

1. Що є предметом виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою використання при продажу товарів, збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів, що існують у паперовій формі, білетів державної лотереї, марок акцизного податку чи голографічних захисних елементів (ст. 199 КК України)

2. Чим відрізняється ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України) від їх несвоєчасної сплати?

3. Які нормативно правові акти регулюють суспільні відносини у сфері випуску в обіг і використання документів на переказ та інших засобів доступу до банківських рахунків, електронних грошей?

4. У чому полягають особливості кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 201-2 КК України?

5. Які дії утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення передбаченого ст. 204 КК України?

Рекомендована література:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 10.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.

2. Крайник Г. С., Заточна В. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних у злочинний спосіб. *Науково-теоретичний журнал «Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка»*. 2019. № 1 (85). С. 139-147.

3. Кудлак А. Б., Пасека О. Ф. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері господарської діяльності : посібник для підрозділів Національної поліції у схемах. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 120 с.

4. Резніченко Г. С. Кримінальна відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. №2. С. 46-50.

5. Єремєєв А. В. Правопорушення офшорних компаній: ухилення від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 149-151.

ТЕМА 9. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Мета лекції полягає в засвоєнні, формуванні розуміння та навичок застосування на практиці кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля.

План:

- I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля.
- II. Забруднення або псування земель (ст. 239 КК України).
- III. Порухення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України).
- IV. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України).
- V. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України).
- VI. Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: масова загибель або захворювання об'єктів тваринного світу; екологічне забруднення значних територій; псування землі; надра; корисні копалини; порушення встановлених правил охорони та використання надр; незаконне видобування корисних копалин; незаконна порубка дерев і чагарників; незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом; масове знищення звірів, птахів, риби, інших видів тваринного світу; безгосподарське використання земель

I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля

Стаття 16 Конституції України встановлює, що забезпечення екологічної безпеки і підтримка екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави. Обов'язок кожного не заподіювати шкоди природі, культурній спадщині, відшкодувати заподіяні нею збитки закріплена ст. 66 Конституції.

Одним з правових засобів забезпечення охорони довкілля від кримінально протиправних посягань є встановлення в розділі VIII Особливої частини КК відповідальності за кримінальні правопорушення проти довкілля.

Родовим об'єктом даних кримінальних правопорушень є екологічна безпека як сукупність суспільних відносин, існуючих з приводу забезпечення безпечної для життя та здоров'я і сприятливого для людини навколишнього природного середовища.

За своїм **безпосереднім об'єктом** усі кримінальні правопорушення проти довкілля можуть бути поділені на:

1) кримінальні правопорушення проти екологічної безпеки (статті 236, 237, 238 і 253 КК України);

2) кримінальні правопорушення у сфері охорони та використання земель, надр, атмосферного повітря (статті 239, 239¹, 239², 240, 241 і 254 КК України);

3) кримінальні правопорушення у сфері охорони водних ресурсів (статті 242, 243 і 244 КК України);

4) кримінальні правопорушення у сфері лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу (статті 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251 і 252 КК України).

Додатковими безпосередніми об'єктами можуть виступати життя та здоров'я особи, право власності, громадська безпека в цілому.

Предмет виступає обов'язковою ознакою кримінальних правопорушень проти довкілля (за винятком кримінального правопорушення, передбаченого ст. 236 КК України – «Порушення правил екологічної безпеки»).

Предметами цих кримінальних правопорушень виступають:

1) окремі природні об'єкти – земля, її надра, континентальний шельф, атмосферне повітря, води, ліс, рослинний і природний світ;

2) комплекси природних об'єктів на певній території – що піддалася екологічному забрудненню, узятій під охорону держави або є об'єктом природно-заповідного фонду;

3) певна інформація, документація або споруди.

Об'єктивна сторона кримінальних правопорушень проти довкілля виражається в здійсненні діянь (дій або бездіяльності), в результаті яких здійснюється протиправна дія або створюється реальна загроза такої дії на довкілля або на певні природні об'єкти – їх знищення, пошкодження, неприйняття заходів до відновлення тощо.

Основна частина даних кримінальних правопорушень сформульована як кримінальні правопорушення з **матеріальним складом**. Їх **наслідками** виступають:

1) реальне спричинення шкоди довкіллю, життю або здоров'ю людей та іншим, що охороняються законам, об'єктам (наприклад, екологічне забруднення значних територій (ст. 236 КК України), тривале зниження або втрата родючості земель (ст. 254 КК України), загибель людей (ст. 236, 237 КК України) тощо.)

2) створення реальної загрози спричинення такої шкоди (створення небезпеки для життя чи здоров'я людей або живих ресурсів моря (ст. 243),

створення небезпеки тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення (ст. 253 КК України) тощо).

Згідно з ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 N 17 вирішуючи питання про те, чи є **школа істотною** (ч. 1 ст. 244, ст. 246, ч. 1 ст. 248, ч. 1 ст. 249 КК України, суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання.

Під **тяжкими наслідками** (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, статті 247, 251, ч. 2 ст. 252, ч. 1 ст. 253 КК України слід розуміти: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є **загибель або захворювання об'єктів тваринного світу масовими**, суди, зокрема, повинні досліджувати відомості про чисельність тварин, риби, інших організмів, що загинули чи захворіли, їх поширеність на території України або конкретної адміністративно-територіальної одиниці.

Під загибеллю людей (статті 236, 237, частини 2 статей 238-243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 253 КК України треба розуміти смерть хоча б однієї людини, що сталася внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, відповідальність за які передбачена відповідними статтями КК України.

Створення небезпеки для життя і здоров'я людей (ч. 1 ст.ст. 239-244, ч. 1 ст. 253 КК України має місце в разі, коли забруднення навколишнього природного середовища чи вчинення інших протиправних дій могло призвести до загибелі хоча б однієї людини, масових захворювань людей, зараження хоча б однієї людини епідемічним або інфекційним захворюванням, зниження тривалості життя чи імунного захисту людей, відхилень у розвитку дітей тощо.

Згідно зі ст. 236 КК України відповідальність за порушення правил екологічної безпеки настає, зокрема, за умови, що воно спричинило **екологічне забруднення значних територій**. Під таким забрудненням необхідно розуміти істотне погіршення екологічної обстановки внаслідок значного запилення, задимлення, викидів радіоактивних, хімічних, бактеріологічних та інших речовин, що становлять небезпеку для людини, довкілля, матеріальних цінностей тощо.

З'ясовуючи питання про те, чи є значною територія, на якій сталося екологічне забруднення, треба враховувати дані про її площу, екологічну унікальність, належність до природно-заповідного фонду чи іншого об'єкта загальнодержавного значення.

Суб'єктивна сторона більшості кримінальних правопорушень проти довкілля характеризується умисною або необережною виною по відношенню

до здійснення суспільно небезпечного діяння і необережністю по відношенню до настання суспільно небезпечних наслідків.

Суб'єктом цих кримінальних правопорушень є фізична осудна особа, що досягла 16 років. Значна частина кримінальних правопорушень, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України може бути вчинено тільки *спеціальним суб'єктом*: особою, на яку покладений обов'язок по забезпеченню охорони довкілля (наприклад, особою, відповідальною за проведення екологічної експертизи, ліквідацію або усунення наслідків екологічного забруднення, особою, що відповідає за експлуатацію технологічних установок або інших джерел небезпеки в зоні безпеки тощо). Посягання на довкілля шляхом протиправної дії на окремі природні об'єкти, що є загальнодоступними і що використовуються багатьма особами, можуть скоюватися і загальним суб'єктом (наприклад, забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК України).

У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушень службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК, якими передбачено відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, крім ст. 238, ч. 2 ст. 248 КК України.

Більшість норм цього розділу є *бланкетними*.

II. Забруднення або псування земель (ст. 239 КК України)

З *об'єктивної сторони* це кримінальне правопорушення проявляється в забрудненні або псуванні земель речовинами, відходами чи іншими матеріалами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, внаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Під *забрудненням* розуміється внесення в (на) ґрунт речовин у вигляді різних шкідливих відходів (отрутохімікатів, хімічних і радіоактивних речовин) тощо.

Псування землі — це незаконне зняття родючого шару ґрунту і ґрунтового покриву, що призвело до його непридатного стану (неможливості використання згідно з цільовим призначенням), або безконтрольне використання такого шару (покриву), розробка корисних копалин при проведенні геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, заболочування земель на значній території тощо.

Кримінальне правопорушення вважається *закінченим* з настанням наслідків у вигляді створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Між порушенням спеціальних правил і цими наслідками має бути встановлений причинний зв'язок.

Суб'єктивна сторона цього кримінального правопорушення характеризується складною (подвійною) виною: щодо дії (бездіяльності) — умисел або необережність, щодо наслідків — тільки необережність.

Суб'єкт кримінального правопорушення — особа, яка досягла 16 років.

Частина 2 ст. 239 КК України передбачає відповідальність за ті самі діяння, що спричинили, загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

III. Порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України)

Об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок охорони та використання надр як складової частини охоронюваного кримінальним правом навколишнього природного середовища з метою дотримання раціональних і ефективних методів видобування корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення, недопущення понаднормативних втрат корисної природної сировини.

Предметом кримінального правопорушення виступають надра і корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення, які видобуваються з надр землі.

Суспільна небезпечність кримінального правопорушення полягає у порушенні встановлених правил охорони та використання надр, якщо це створює небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також у незаконному видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі

Нераціональне використання надр може вплинути саме на надра та корисні копалини в них, на суміжні природні об'єкти — води, землі, ліси, на здоров'я людини та її майно.

Надра — це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 Кодексу України про надра). **Корисні копалини** за своїм значенням поділяються на корисні копалини загальнодержавного і місцевого значення (ст. 6 Кодексу України про надра).

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виражається у 5 видах діянь:

1) у порушенні встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;

2) у незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі

3) у порушення встановлених правил використання надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля;

4) у незаконному видобування корисних копалин місцевого значення у великому розмірі;

5) у незаконному видобування корисних копалин загальнодержавного значення

Відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення настає у випадку вчинення хоча б одного з указаних діянь.

Порушення встановлених правил охорони та використання надр — це дії осіб, які здійснюють користування надрами на законних підставах (дозвіл), проте допускають при цьому порушення термінів користування, місця, розміру й виду користування надрами та інших умов і правил, що забезпечують безпеку людей і надр.

Незаконне видобування корисних копалин — це здійснення їх видобування без відповідного дозволу (без акта про надання гірничого відводу або з відхиленням від умов, зазначених у цьому документі) або коли дозвіл є підробленим або простроченим.

Найбільш характерними порушеннями правил охорони або використання надр, незаконними видобуваннями корисних копалин, які передбачають настання кримінальної відповідальності, можна вважати: самовільне користування надрами; самовільне видобування запасів корисних копалин значення і наявних у них компонентів; самовільне використання надр без дозволу при будівництві, розміщенні, експлуатації гірничодобувних підприємств; розробку надр за межами гірничого відводу, наданого користувачу; здійснення таких видів користування надрами, які не вказані в дозволі; видобування корисних копалин понад встановлений у дозволі обсяг; необґрунтовану та самовільну забудову площ залягання корисних копалин; забруднення надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів тощо.

При порушенні правил охорони та використання надр кримінальне правопорушення вважається **закінченим** з моменту створення небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля в результаті вчинених діянь.

Між діянням і наслідками, що настали необхідно встановити наявність причинного зв'язку.

Незаконне видобування корисних копалин є закінченим кримінальним правопорушенням з моменту вчинення самого діяння.

Із **суб'єктивної сторони** порушення правил охорони та використання надр може бути вчинено як з непрямым умислом, так і з необережності. Незаконне видобування корисних копалин вчиняється з прямим умислом.

Суб'єктом порушення правил охорони надр або використання копалин може бути будь-яка особа, яка досягла 16 років, тобто як службова, так і приватна особа.

Кваліфікуючими ознаками кримінального правопорушення, які встановлені ч. 3 ст. 240 КК України, є: вчинення діяння на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду; за попередньою змовою групою осіб; вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею, чи службовою особою з використанням службового становища.

За ч. 4 цієї статті кваліфікуючими ознаками виступають діяння, передбачені ч.ч. 1,2, 3, якщо вони вчинені організованою групою або шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, або спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.

IV. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу (ст. 246 КК України)

Предметом цього кримінального правопорушення є ліс, тобто дерева і чагарники в природному стані, які не відокремлені від коріння і зростають у всіх лісах, незалежно від їх характеру, а також у заповідниках, на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Порубка дерев у містах, селищах, інших населених пунктах (у парках, скверах, садах, на вулицях, на територіях підприємств, організацій, у придорожніх смугах, а також на сільгоспугіддях, садибах, дачних ділянках тощо) не охоплюється ознаками цього кримінального правопорушення і може бути кваліфікована як кримінальне правопорушення проти власності. Заготівля поваленого вітром лісу (буреломного) може бути визнана самоправством. Викрадення зрубаної деревини є кримінальне правопорушення проти власності.

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення проявляється у:

1) незаконній порубці лісу, тобто у відділенні дерев, що знаходяться в лісі, від кореня незалежно від засобів, що використовуються для цього, і способів (за допомогою сокири, пилки або механічної тяги тощо);

2) перевезенні;

3) зберіганні;

4) збуті незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяли істотну шкоду

Незаконною визнається **порубка дерев і чагарників** у лісах без відповідного дозволу (тобто лісопорубного квитка чи ордера), виданого відповідним органом, або хоч і за лісопорубним квитком або ордером, але не на відведеній ділянці, у більшій, ніж дозволено, кількості не тих порід дерев або недозволеним способом.

Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї з дій перелічених у диспозиції статті. Порубка вважається закінченою з моменту повалення дерева.

Кваліфікуючі ознаки:

1) повторно;

2) за попередньою змовою групою осіб;

3) вчинення зазначених дій у заповідниках або на територіях чи об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах;

4) настання тяжких наслідків.

Відповідальність за вчинення незаконної порубки дерев і чагарників у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах настає незалежно від розміру заподіяної шкоди.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом.

Суб'єкт кримінального правопорушення — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Відповідно до Примітки 1 цієї статті істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів

У справах про кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачена ст. 246 КК України шкода визнається істотною, коли: були знищені певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилась якість атмосферного повітря; змінилися ландшафт місцевості, русло річки; сталась ерозія ґрунту тощо. Якщо внаслідок незаконної порубки дерев, чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав несе відповідальність за статтями 64-67 КпАП.

У цій статті тяжкими наслідками вважаються такі наслідки, які у шістдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян

Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України, не тягне відповідальності за ст. 246 КК України). За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо.

Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК України або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення кримінальних правопорушень проти власності.

V. Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України)

Предметом цього кримінального правопорушення є водні живі ресурси – риби різних порід, водні тварини (дельфіни, раки, краби, креветки, кальмари тощо), морські рослини, які мають промислове значення. Хутрові тварини (видри, бобрини, ондатри тощо) й водоплаваючі птахи до водних ресурсів не належать, і відповідальність за незаконний їх вилов чи відстріл настає за ст. 248 КК України.

Виллов риби чи водних тварин зі спеціально облаштованих або пристосованих водоймищ, у яких вони вирощуються підприємствами, організаціями чи громадянами, за ст. 249 КК України кваліфікувати не можна. За наявності відповідних підстав дії винної особи можуть кваліфікуватись як посягання на чужу власність.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення виявляється в незаконному зайнятті рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло істотну шкоду.

Під **незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом** треба розуміти таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів. Зокрема, незаконним є промисел, який здійснюється всупереч існуючим правилам: без належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволених місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм виллову.

Під **промислом** розуміються як один акт добування риби, тварин чи рослин, так і неодноразове вчинення таких дій.

Відповідальність за кримінальне правопорушення, передбачене ст. 249 КК України, настає лише за умови, що діями винної особи заподіяно істотну шкоду. Для встановлення істотної шкоди необхідно враховувати вартість, екологічну цінність, кількість здобутого, а також розмір шкоди, заподіяної довкіллю. На те, що шкода є істотною, можуть вказувати, зокрема, такі дані: знищення нерестовищ риби; виллов риби в період нересту, нечисленних її видів або тих, у відтворенні яких є труднощі; добування великої кількості риби, водних тварин чи рослин або риби чи тварин, виллов яких заборонено; тощо. Якщо внаслідок вчинених дій істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав може нести відповідальність за ч. 3 або ч. 4 ст. 85 КпАП.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умислом.

Суб'єкт кримінального правопорушення — будь-яка особа, яка досягла 16 років.

Частиною другою ст. 249 КК України передбачена відповідальність за ті самі дії, якщо вони вчинені способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу (наприклад, вибухом, застосуванням отруйних речовин) або особою, раніше судимою за це кримінальне правопорушення.

Під способом **масового знищення звірів, птахів, риби, інших видів тваринного світу** (ч. 2 ст. 248 та 249 КК України треба розуміти такі дії, які здатні спричинити чи спричинили загибель великої кількості представників дикої фауни, знищення популяції або певного виду тваринного світу в тій чи іншій місцевості чи водоймі (застосування отруйних або вибухових речовин,

газу, диму, електроструму, автоматичної зброї, спрямування стада тварин на болото, тралення риби за допомогою заборонених прийомів тощо).

При вирішенні питання про те, чи здійснювалося незаконне полювання або рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо.

VI. Безгосподарське використання земель (ст. 254 КК України)

Безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є встановлений порядок раціонального використання і охорони землі, збереження та відновлення її родючості, поліпшення природного середовища, охорони прав громадян, підприємств, установ та організацій на землю.

Земельний кодекс України зобов'язує власників земельних ділянок і землекористувачів використовувати землі відповідно до їх призначення, здійснювати заходи щодо охорони земель (ст. 40), зберігати і підвищувати родючість ґрунтів, захищати землі від водної та вітрової ерозії, від заростання чагарниками (ст. 84).

Предметом кримінального правопорушення є земля – поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею (див. абз. 14 ст.1 Закону України «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV).

Склад кримінального утворює кримінально протиправна недбалість власника земельної ділянки чи землекористувача, яка призвела до настання таких наслідків, через невиконання чи неналежне виконання вимог Земельного кодексу.

Об'єктивна сторона полягає у:

1) дія або бездіяльність, що виражається у:

а) безгосподарському використанню земель, якщо це спричинило тривале зниження або втрату їх родючості, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту;

б) умисному ухиленні від обов'язкової рекультивації земель, порушених внаслідок дослідно-промислової розробки родовищ бурштину чи видобування бурштину на підставі спеціального дозволу на користування надрами, що заподіяло істотну шкоду⁴

2) наслідках;

3) причинному зв'язку між діянням та наслідками.

Безгосподарським є використання земель з порушенням вимог Земельного кодексу, якщо таке господарювання призвело до зниження чи втрат родючості земель, виведення земель із сільськогосподарського обороту, до змивання гумусного шару чи до порушення структури ґрунту.

Отже, безгосподарське використання земель полягає у незастосуванні

відповідною особою системи правових, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на їх збереження, відтворення та раціональне використання:

- невиконання заходів, пов'язаних із захистом земель від ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення; попередження погіршення естетичного стану та екологічної ролі антропогенних ландшафтів, а також захистом сільськогосподарських угідь, лісових земель та чагарників від необґрунтованого їх вилучення для інших потреб;

- невиконання або порушення вимог здійснення консервації деградованих і малопродуктивних сільськогосподарських угідь;

- допущення появи небажаної трав'янистої рослинності, яка негативно впливає на розвиток культурних рослин, призводить до поширення шкідників і хвороб або не дає можливості використовувати землі за призначенням (невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами);

- використання земельної ділянки, крім реалізації науково обґрунтованих проектних рішень, або фактичне використання земельної ділянки, яке не відповідає її цільовому призначенню, встановленому при передачі земельної ділянки у власність чи наданні в користування, в тому числі в оренду, а також недодержання режиму використання земельної ділянки або її частини в разі встановлення обмежень (обтяжень);

- невиконання умов зняття, збереження і нанесення родючого шару ґрунту – невиконання або неякісне виконання обов'язкових заходів, передбачених затвердженою відповідно до законодавства проектною документацією, щодо знімання, збереження і нанесення родючого шару ґрунту, що призвело до його псування чи знищення;

- добування корисних копалин, будівництво очисних споруд, меліоративних систем та інших об'єктів згідно з порушенням вимог земельного законодавства України, затвердженої документації із землеустрою, що призводять до ерозії, селів, підтоплення, або заболочування, вторинного засолення, переосушення, ущільнення, псування і забруднення земель, засмічення відходами та настання інших негативних процесів на тій чи іншій земельній ділянці, а також на суміжних земельних ділянках, що викликає необхідність встановлення обмежень (обтяжень) використання цих земель;

- непроведення рекультивації порушених земель – невиконання комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою;

- недбале ставлення до збереження іригаційних та меліоративних систем тощо.

Кримінальне правопорушення вважається **закінченим** з моменту настання наслідків у вигляді тривалого зниження або втрати родючості земельних ресурсів, виведення земель з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту.

Тривале зниження родючості землі – це зменшення здатності землі

задовольняти потреби рослин в елементах живлення, воді, повітрі і теплі в достатніх кількостях для їх нормального розвитку, які в сукупності є основним показником якості ґрунту.

Виведення земель з сільськогосподарського обороту – вимушена консервація земель, спричинена деградацією (механічною, фізичною, хімічною, фізико-хімічною, біологічною, гідромеліоративною) ґрунтів, яка не давала можливості забезпечити відтворення їх природних властивостей при існуючому використанні.

Ґрунт – природно-історичне органо-мінеральне тіло, що утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості (див. абз. 7 ст.1 Закону України «Про охорону земель»).

Змивання гумусного шару – це видалення (зокрема, потоками води) верхнього (орного та підорного) родючого шару ґрунту, в якому зосереджені основні запаси гумусу.

Гумус – органічна складова частина ґрунту, яка утворюється в процесі біохімічного розкладу рослинних і тваринних решток та формує його родючість (див. абз. 6 ст.1 Закону України «Про охорону земель»).

Порушення структури ґрунту означає природне або антропогенне спрощення ґрунтового покриву, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій родючого шару ґрунту та інших органічно пов'язаних із ним природних компонентів.

Кваліфікуючі ознаки:

- 1) повторно;
- 2) за попередньою змовою групою осіб;
- 3) тяжкі наслідки.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується умисною або необережною формою вини.

Суб'єктом кримінального правопорушення є особа, на яку покладений обов'язок дотримання правил щодо забезпечення раціонального використання і охорони землі, збереження та відновлення її родючості.

Питання до самоконтролю:

1. Хто може бути суб'єктом кримінальних правопорушень проти довкілля?

2. Які особливості кваліфікації дій службових осіб, що вчинили кримінальні правопорушення проти довкілля?

3. Які кримінальні правопорушення проти довкілля можуть бути вчинені умисно, а які – з необережності?

4. У яких кримінальних правопорушеннях проти довкілля обов'язковою ознакою виступають спосіб, місце, час їх вчинення?

5. Що слід вважати під «істотною шкодою», «тяжкими наслідками» у кримінальних правопорушеннях проти довкілля?

6. У чому полягає незаконність порубки лісу?
7. У чому полягає незаконність полювання?
8. Які виділяються види кримінальних правопорушень проти здоров'я населення?

Рекомендована література:

1. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля : Постанова Верховного суду України від 10.12.2004 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>.

2. Горбунова К. В. Кримінально-правові ознаки незаконного полювання як елемент кримінологічної характеристики. *Вісник ХНУВС*. 2022. № 3(98). С. 152-159.

3. Митрофанов І. І. Незаконне видобування бурштину як кримінальне правопорушення проти довкілля. *Психолого-педагогічні, правові та соціально-культурні проблеми сучасного суспільства* : матеріали V міжнар. наук-практ. конф. (Кременчук, 16-17 жовтня 2019 р.). Кременчук, 2019. С. 38-40.

4. Шульга А. М. Земельні кримінальні правопорушення у складі кримінальних правопорушень проти довкілля : *About modern problems in science and ways to solve them* : the XII International Science Conference, Graz, 06–08 december. Graz, 2022. P. 211-215.

5. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні: теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 40 с.

ТЕМА 10. КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Мета лекції полягає у засвоєнні, формуванні розуміння та навичок застосування на практиці кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти громадської безпеки

План:

- I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти громадської безпеки.
- II. Терористичний акт (ст. 258 КК України).
- III. Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України).
- IV. Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України).
- V. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України).
- VI. Порухення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270 КК України).

Перелік ключових термінів і понять: громадська безпека, злочинна організація, банда, збройне формування, бандитизм, воєнізоване формування, вогнепальна зброя, організована група, терористичний акт, загроза безпеці, злочини терористичного спрямування, підвищена небезпека, терористична група

I. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти громадської безпеки

Громадська безпека і порядок - захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз.

Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки – це суспільно-небезпечні, передбачені КК України винні діяння, що порушують громадську безпеку, знижують захищеність життя і здоров'я людей та інших важливих цінностей суспільства та створюють загальну небезпеку настання тяжких наслідків або заподіяння істотної шкоди.

Основними об'єктами громадської безпеки є:

- людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість, права і свободи;

- матеріальні і духовні цінності суспільства;

- конституційний устрій, суверенітет і територіальна цілісність держави.

Родовий об'єкт – громадська безпека, як стан захищеності життєво-важливих інтересів людини, суспільства і держави від загально-небезпечних посягань.

Безпосередній об'єкт (основний):

- громадська безпека в сфері порядку в суспільстві, який виключає можливість появи і діяльності в ньому кримінальних організованих структур;

- громадська безпека в сфері нормального функціонування органів державної влади і місцевого самоврядування, територіальна цілісність або політичний устрій держави, її воєнна або економічна потужність, фінансова система, порядок управління тощо (конституційний лад);

- громадська безпека у сфері придбання, зберігання вогнепальної зброї, боєприпасів і вибухових речовин, а також поводження з ними;

- громадська безпека у сфері встановленого порядку поводження з радіоактивними матеріалами, легкозаймистими, їдкими речовинами, небезпечними відходами виробництва і з вторинною сировиною;

- громадська безпека у сфері забезпечення стану пожежної безпеки.

Безпосередній об'єкт (додатковий):

- життя, здоров'я особи; власність;

- нормальна діяльність підприємств, установ, організацій тощо.

Предмет – притаманний не всім кримінальним правопорушенням, але в ряді випадків безпосередньо вказаний в статті: зброя, вибухові речовини, боєприпаси, вибухові пристрої (ст.ст. 262, 263, 264, 269 КК України), радіоактивні матеріали (ст.ст. 265, 266, 267 КК України), ядерний вибуховий пристрій чи пристрій, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію (ст. 265¹ КК України), легкозаймисті та їдкі речовини (ст.ст. 267, 269 КК України), відходи та вторинна сировина (ч. 1 ст. 268 КК України), небезпечні відходи (ч. 2 ст. 268 КК України).

Об'єктивна сторона – в переважній більшості полягає у вчиненні суспільно-небезпечної дії, проте не виключається і прояв поведінки у вигляді кримінально протиправної бездіяльності, що порушує захищеність (гарантованість) життя і здоров'я людей інших важливих цінностей суспільства, створює загальну (спільну) небезпеку настання таких наслідків або заподіює таку шкоду.

Способи, в яких проявляються дії винного при вчиненні цих кримінальних правопорушень можуть бути різноманітними, зокрема:

- створення, керівництво злочинною спільнотою або злочинною організацією, а також участь у ній (ст. 255 КК України);

- викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (ст. 262 КК України);

- носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (ст. 263 КК України);

- застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу (ст. 258 КК).

Інші ознаки об'єктивної сторони, у переважній більшості, на кваліфікацію не впливають.

За особливостями конструкції більшість кримінальних правопорушень проти громадської безпеки є кримінальними правопорушеннями з **формальним складом** і вчиняються шляхом дії, а декілька кримінальних правопорушень – з **матеріальним складом** (ст.ст. 264, 267, 270 КК України) і можуть бути вчинені як шляхом дії так і бездіяльності.

Ці кримінальні правопорушення передбачають настання 2 видів наслідків:

- створення небезпеки настання тяжких наслідків (ч. 1 ст. 267 КК України);

- фактичне заподіяння: істотної шкоди (тяжких наслідків) – ст. 264 КК України або шкоди здоров'ю або майнова шкода у великому розмірі (ч. 1 ст. 270 КК України).

Суб'єктивна сторона – переважної більшості цих кримінальних правопорушень характеризується умисною формою вини у виді прямого умислу.

Кримінальні правопорушення з матеріальним складом характеризуються **необережною формою вини**.

Має місце **змішана форма** вини, що передбачає умисну форму вини щодо діяння (наприклад, щодо порушення певних правил) і необережність щодо наслідку (наприклад, загибель людей, чи інших тяжких наслідків).

Мотиви і мета більшості кримінальних правопорушень проти громадської безпеки не є їх обов'язковою ознакою і можуть бути різноманітними.

Але в ряді випадків вони безпосередньо вказані в законі, зокрема **мета**:

- напад на підприємства, установи, організації або окремих громадян (ст. 257 КК України), порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення (ст. 258 КК України), вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій (ст. 258 КК України), привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних поглядів терориста (ст. 258 КК України), захоплення, пошкодження або знищення об'єктів (ст. 261 КК України), примусити фізичну чи юридичну особу, міжнародну організацію чи державу вчинити будь-яку дію або утриматися від неї (ч. 1 ст. 266 КК), спричинення загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 266 КК України).

Суб'єкт – фізична, осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку.

За вчинення кримінальних правопорушень, передбачених: ст.ст. 257, 258, ст. 262 КК України, якщо вчинене шляхом крадіжки, грабежу, розбою чи вимагання відповідальність настає з **14 років**.

У ряді випадків при вчиненні кримінальних правопорушень проти громадської безпеки має місце **спеціальний суб'єкт** (службова особа), зокрема (ч. 2 ст. 256, 258¹, 258⁴, 262, ч. 4 ст. 267¹ КК України)

В якості **кваліфікуючих або особливо кваліфікуючих ознак** вчинення деяких кримінальних правопорушень проти громадської безпеки закон передбачає:

1) - загибель людей, що означає заподіяння смерті хоча б одній особі або більше, інші тяжкі наслідки:

а) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам;

б) середньої тяжкості двом чи більше особам;

с) заподіяння майнової шкоди у великому або особливо великому розмірі;

2) - повторно;

3) - попередня змова групи осіб.

В статтях (ч. 6 ст. 255, ч. 2 ст. 258³, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263 КК України) містяться **заохочувальні норми**, які передбачають обов'язкове і безумовне звільнення особи від кримінальної відповідальності за деякі кримінальні правопорушення проти громадської безпеки за наявності певних умов і підстав.

Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, в залежності від джерел безпеки і загроз, можна поділити на **5 груп**:

1) кримінальні правопорушення, що сприяють створенню і діяльності організованих груп, злочинних організацій і озброєних банд (ст. 255-257 КК України);

2) пов'язані з тероризуванням населення, утворення непередбачених законом воєнізованих або озброєних формувань (ст. 258-260 КК України);

3) пов'язані з порушенням правил придбання, зберігання зброї, боєприпасів, а також радіоактивних матеріалів (ст. 261-265¹ КК України);

4) пов'язані з неправомірним поведінням з радіоактивними матеріалами, легкозаймистими, їдкими речовинами, шкідливими відходами виробництва, вторинною сировиною (ст. 266-269 КК України);

5) пов'язані з порушенням встановлених вимог, що спричинили виникнення пожежі (ст. 270 КК України).

II. Терористичний акт (ст. 258 КК України)

Тероризм відповідно до ст. 1 ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року – це суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей.

Терористичний акт - злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена ст. 258 КК України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується

вчиненням злочинів, передбачених ст.ст. 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями КК України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до КК України.

Ст. 258 КК України дає більш ширше визначення **терористичного акту** – це застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Родовий об'єкт – громадська безпека.

Безпосередній об'єкт – громадська безпека в різних сферах діяльності суспільства і держави (політичній, економічній, соціальній, національній, релігійній тощо). Це залежить від спрямованості конкретного суспільно небезпечного діяння та вимог терористів, які прагнуть змінити незаконним шляхом управління в тій чи іншій сфері громадської безпеки.

Безпосередній об'єкт (додатковий): життя, здоров'я людей, власність, довкілля тощо.

Предмет - як правило, майно (приватне, колективне, державне).

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення виражається в 2 формах:

1. застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків;

2. погроза вчинення зазначених дій.

Під застосуванням зброї слід розуміти використання її вражаючих властивостей проти життя, здоров'я (здійснення прицільної чи хаотичної стрілянини в місцях знаходження людей, нанесення ударів холодною зброєю), майна чи довкілля.

Інші дії, які створювали небезпеку, це такі дії, що поєднувались із застосуванням отруйних речовин або виразились у затопленні, обвалах, каменезпадах, зруйнуванні будівель, споруд, доріг, засобів зв'язку, пошкодження об'єктів довкілля, нафтових родовищ тощо, внаслідок яких виникла реальна загроза настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті чи завдання тілесних ушкоджень, знищення чи пошкодження майна, перерву руху транспортних засобів, роботи підприємств, установ чи організацій.

Погроза вчинення зазначених загально-небезпечних дій передбачає доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування,

службових осіб, об'єднання громадян, юридичних або фізичних осіб про наміри винного вчинити зазначені дії. Погроза повинна бути реальною і конкретною.

Вона може бути виражена як безпосередньо так і опосередковано, як відкрито, публічно, так і анонімно, усно чи письмово тощо.

За особливостями конструкції перша форма цього кримінального правопорушення з матеріальним складом, тобто вважається закінченим з моменту створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків.

Це означає, що відбулися такі зміни в навколишньому світі, коли виникає реальна загроза, високий ступінь ймовірності заподіяння дійсної шкоди життю чи здоров'ю особи, власності, нормальному функціонуванню транспорту, зв'язку, забезпеченню водою, енергією, продуктами харчування. Реальність такої загрози визначається з урахуванням багатьох обставин, а саме: місця і часу теракту; наявності людей чи матеріальних цінностей; використання знарядь та засобів, їх вражаючих властивостей і потужності тощо.

Друга форма терористичного акту за особливостями конструкції має формальний (усічений) склад кримінального правопорушення, тобто вважається закінченим з моменту доведення тим чи іншим способом погрози про вчинення терористичних дій.

Суб'єктивна сторона характеризується умисною формою вини і тільки у вигляді прямого умислу.

Винний усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, усвідомлює, що вчиняє загально небезпечні дії (які вказані в законі), передбачає створення небезпеки для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків і бажає настання їх створення, або бажає так діяти при погрозі. При цьому немає значення, чи дійсно винний мав намір привести її у виконання, реалізувати чи ні.

Обов'язковою **ознакою суб'єктивної сторони** цього кримінального правопорушення є мета в одному з її проявів, а саме:

- порушення громадської безпеки;
- залякування населення;
- провокація міжнародного ускладнення, воєнного конфлікту;
- вплив на прийняття рішення чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами;
- привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста).

Порушення громадської безпеки означає поставлення в небезпеку (під загрозу) життя і здоров'я невизначеного кола осіб або нормального функціонування підприємств, установ, організацій, діяльність органів влади, власність або довкілля тощо.

Залякування населення – це прагнення викликати у населення побоювання стати жертвами дій терориста, примусити людей відчувати себе в небезпеці, викликати у них тривогу, створити обстановку терору, страху тощо.

В той же час, якщо дії, передбачені ст. 258 КК України вчинені з метою ослаблення держави, то відповідальність настає за диверсію (ст.113 КК України).

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла 14 річного віку.

III. Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності (ст. 259 КК України)

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає у неправдивому повідомленні про підготовку вибуху, підпалу або інших дій, які загрожують загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками.

Неправдиве повідомлення — це доведення до відома будь-якій особі інформації, що не відповідає дійсності, про нібито існуючу підготовку вибуху, підпалу або інших подібних дій. Кримінальне правопорушення вважається **закінченим** з моменту неправдивого повідомлення.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення характеризується прямим умислом, завідомістю — тобто винний знає про те, що відомості, повідомлені ним, є неправдивими.

Суб'єкт кримінального правопорушення — будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 259 КК України передбачено відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення:

1) якщо об'єктами завідомо неправдивого повідомлення стали критично важливі об'єкти інфраструктури або будівлі чи споруди, що забезпечують діяльність органів державної влади, або заклади охорони здоров'я, або заклади освіти;

2) якщо воно спричинило тяжкі наслідки;

3) вчинене повторно (ч. 1 ст. 32).

IV. Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України)

Безпосередній об'єкт – громадська безпека в частині забезпечення життєдіяльності людей в різних сферах, а також захист суверенітету і територіальної цілісності України, економічної і політичної стабільності в державі.

Об'єктивна сторона полягає у:

- створенні непередбачених законами України воєнізованих формувань;

- створенні непередбачених законами збройних формувань;

- участь у їх діяльності.

Обов'язковою ознакою є **незаконність** створення цих формувань.

Відповідно до Конституції України (ч. 6 ст. 17) на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом.

Згідно ч. 2 ст. 4 ЗУ «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 громадські об'єднання не можуть мати воєнізованих формувань

Воєнізовані формування відповідно до п. 1 примітки до ст. 260 КК України – формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стрійова чи фізична підготовка.

Збройні формування згідно з п. 2 примітки до ст. 260 КК України – воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Під створенням таких формувань належить розуміти будь-які дії, які і привели до їх застосування (утворення), тобто на протиправне об'єднання зусиль значної кількості осіб, вербування осіб для участі у такому формуванні, розробка планів організації і діяльності таких формувань, розподіл ролей тощо.

Участь в їх діяльності – треба розуміти безпосереднє членство в такому формуванні, знаходження в його складі, а також виконання певних зобов'язань по здійсненню діяльності такого формування, крім передбачених ч. 3-5 ст. 260 КК України.

В ч. 1 і ч. 2 ст. 260 КК України передбачається відповідальність не за вступ, не за саму участь в такому формуванні, а за участь у його діяльності. Тому сам факт дачі згоди на вступ або сам вступ до таких формувань, якщо особі не вдалося з причин, які не залежали від її волі, взяти участь у діяльності такого формування, то такі дії належить кваліфікувати як замах (ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 260; ч. 2 ст. 15 ч. 2 ст. 260 КК України).

Створення воєнізованого або збройного формування вважається закінченим з моменту його утворення, навіть якщо не вчинена жодна дія, заради якої створено відповідне формування.

Діяльність по створенню таких формувань, яка фактично не призвела до їх створення, слід кваліфікувати як незакінчене кримінальне правопорушення, тобто як замах (ст. 15 ч. 1 чи ч. 2 ст. 260 КК України).

Суб'єктивна сторона характеризується тільки умисною формою вини і тільки у вигляді прямого умислу.

Мотив і мета можуть бути різними. Ці формування створюються для виконання завдань, які властиві силовим структурам (забезпечення безпеки об'єктів або осіб, захист, оборона, охорона, примушення). Але вони можуть носити політичний характер і пов'язані з можливістю насильницького вирішення завдань і цілей політичних партій, рухів і блоків. Вони можуть ставити й іншу мету – насильницьке відторгнення певної території, вирішення соціальних чи економічних проблем з застосуванням військової сили. Тому встановлення цілей створення таких формувань має значення для кваліфікації дій винних за сукупністю кримінальних правопорушень, а в деяких випадках і для розмежування кримінальних правопорушень.

Так, створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 260 та ст. 109 КК) України.

Суб'єкт – фізична осудна особа, яка досягла 16 річного віку.

Кваліфікуючі ознаки. ч.3 ст.260 КК України передбачає відповідальність за вчинення цього кримінального правопорушення за кваліфікуючих обставин, а саме:

- керівництво незаконними формуваннями;
- їх фінансування;
- постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки.

Керівництво незаконними формуваннями – полягає у вчиненні сукупності дій спрямованих на управління процесом підтримання функціонування, тобто забезпечення існування та збереження незаконного формування, а також здійснення ним злочинної діяльності.

Управління процесом підтримання функціонування незаконного формування передбачає: забезпечення дотримання загальних правил поведінки, підтримання дисципліни; вербування нових членів таких формувань; розподіл (перерозподіл) функціональних обов'язків їх членів; планування вчинення конкретних кримінальних правопорушень, а також здійснення злочинної діяльності загалом; вдосконалення організаційної структури формування; організація і розробка заходів щодо прикриття діяльності формування.

Управління процесом здійснення незаконним формуванням злочинної діяльності (вчинення конкретних кримінальних правопорушень) включає:

- визначення мети і напрямів такої діяльності, конкретних завдань, які висуваються перед формуванням, її структурними частинами чи окремими учасниками;
- об'єднання і координація дій окремих структурних частин або окремих учасників тощо.

Керівництво незаконним формуванням може здійснюватися у формі:

- віддання наказів, розпоряджень, доручень, вказівок; проведення інструктажів; організації звітів про виконання тих чи інших дій;
- прийнятті рішень про застосування заходів впливу щодо членів незаконного формування за невиконання доручень керівництва або порушення встановлених правил поведінки.

Фінансування – розуміється, як надання грошових коштів, цінностей, коштовностей вже існуючим формуванням для забезпечення функціонування, підтримки їх діяльності.

Постачання зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки – це оплатне чи безоплатне їх надання після фактичного створення незаконних формувань.

Якщо постачання мало місце до моменту фактичного створення таких формувань, то це буде різновидом попередньої злочинної діяльності або співучасть у ній, відповідальність за яку передбачено ч. 2 ст. 260 КК України.

В ч. 4 ст. 260 КК України передбачена відповідальність за участь у складі воєнізованих чи озброєних формувань у нападі на підприємства, установи, організації чи на громадян.

Вчинення такого кримінального правопорушення не потребує додаткової кваліфікації за ст. 257 КК України «Бандитизм». В той же час вчинення у складі таких формувань інших кримінальних правопорушень слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 260 КК України. При цьому в такому нападі разом з членами таких формувань можуть приймати участь і інші особи.

Напад може бути здійсненим на підприємства, установи, організації чи окремих громадян і розуміється як силове захоплення всієї території або частини площі таких структур, в тому числі з застосуванням насильства щодо охоронців або тих осіб, які перешкоджали такому захопленню. Також це може бути напад і на окремих громадян або зібрання людей із застосуванням до них фізичного або психічного насильства. Якщо таких напад (дія учасника нападу) спричинив загибель людей (хоча однієї людини) чи інші тяжкі наслідки (заподіяння потерпілим середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, пошкодження або руйнування приміщень тощо), вчинене належить кваліфікувати за ч. 5 ст. 260 КК України.

Психічне ставлення до наслідків у вигляді загибелі людей характеризується тільки необережною формою вини, а якщо загинула одна людина, то не виключається і умисна форма вини. Якщо ж дії були спрямовані на посягання на життя державного чи громадського діяча або працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця або судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, або захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 260 і відповідно ст. 112, ст. 348, ст. 379 або ст. 400 КК України.

Коли напади були вчинені воєнізованими чи збройними формуваннями з метою ослаблення держави то такі дії також належить кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 260 і ст. 113 КК України «Диверсія».

Частиною 6 ст. 260 КК України передбачено спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності.

Для звільнення потрібна наявність певних умов у їх сукупності:

1) щоб особа добровільно вийшла з таких формувань. Добровільність означає, що особа мала можливість залишатися у складі цих формувань, але з якихось причин (особистих, політичних тощо) відмовилась від участі у

формуванні. При цьому важливо, щоб особа відмовилась виконувати злочинні дії назавжди, а не тимчасово перервала свою злочинну діяльність.

2) щоб особа повідомила (усно чи письмово) про існування такого формування органам державної влади чи органам місцевого самоврядування (суд, прокуратура, МВС, СБУ).

V. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України)

Безпосередній об'єкт – громадська безпека в частині убезпечення від порушення правил (користування населенням) вогнепальної і холодної зброї, бойових припасів вибухових речовин та вибухових пристроїв. Іншими словами можна сказати, що безпосередній об'єкт – це встановлений порядок поводження з вказаними предметами.

Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст.263 КК України є:

- вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської);
- бойові припаси;
- вибухові речовини;
- вибухові пристрої.

Предмет кримінального правопорушення, передбаченого ч.2 ст.263 КК України є:

- кинджали;
- фінські ножі;
- кастети;
- інша холодна зброя.

Пленум Верховного Суду України «Про судову практику в справах про викрадення, та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи радіоактивними матеріалами» №3 від 26.04.2002р. в п. 8 своєї постанови вказав:

«До холодної зброї належать предмети, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам зброї, чи інші предмети, що справляють колючий, колючо-ріжучий, рубаючий, роздріблюючий або ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет нунчаки, кастет тощо) і конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або дії механічного пристрою».

До іншої холодної зброї можна, зокрема, віднести:

- довгоклинкова холодна зброя (шабля, меч, шпага);
- металеві знаряддя (бумеранг, спис, праща, лук).

В той же час до предмету не належить **спортивна холодна зброя** (шпага, рапіра). Конструктивна особливість цієї зброї така, що вона призначена не для враження цілей, а для спортивних цілей. Вона не міцна, їй не притаманні вражаючі ознаки, вістря і леза клинків затуплені, клинки при уколах згинаються тощо.

Об'єктивна сторона даного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 263 КК України) полягає у вчиненні будь-якого із наступних діянь, а саме: носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача, збут вказаних предметів без передбаченого законом дозволу, а в ч. 2 ст. 263 КК України – носіння, виготовлення, ремонт, збут – кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

Під **незаконним зберіганням** вогнепальної зброї та інших предметів, зазначених в ч. 1 ст. 263 КК, належить розуміти **такі умисні дії особи**, які полягають у володінні (незалежно від тривалості в часі) без відповідного дозволу або із простроченням його дії будь-яким із цих предметів, **що знаходяться не при особі**, а в обраному нею місці (**абз. 1 п. 11 ППВСУ № 3 від 26.04.2002 р.**).

Щодо незаконного **носіння** холодної, вогнепальної зброї та інших вибухових предметів, то слід розуміти такі **умисні дії**, що вчинені без передбаченого законом дозволу по їх переміщенню, транспортуванню особою **безпосередньо** при собі (в руках, одязі, сумці, спеціальному футлярі, транспортному засобі тощо).

Незаконне зберігання і носіння - триваюче кримінальне правопорушення, що характеризується неперервним здійсненням його складу. Він починається з того моменту, коли дані предмети опинились у незаконному володінні винного, і триває на стадії закінченого кримінального правопорушення до настання подій, що переривають вчинення кримінального правопорушення або до тих пір, доки винний не вчинить діяння, що припиняє це кримінальне правопорушення (викрали, затримали, викинув тощо).

Незаконним **придбанням** вогнепальної зброї та інших вибухових предметів належить розуміти такі **умисні дії**, що пов'язані з їх набуттям (за винятком способів, що перелічені в ст.262 КК України) всупереч передбаченому законом порядку – в результаті купівлі, обміну, привласнення знайденого, одержання як подарунок, на відшкодування боргу тощо (**п. 12 ППВСУ № 3 від 26.04.2002 р.**).

Незаконне **виготовлення** холодної, вогнепальної зброї та інших предметів, зазначених в ч. 1 ст. 263 КК України належить розуміти такі **умисні дії**, що вчинені без передбаченого законом дозволу по їх створенню чи переробленню, внаслідок чого вони набувають відповідних характерних властивостей для ураження живої цілі чи знищення або пошкодження майна.

Такими діями можуть бути, зокрема, перероблення ракетниці, стартового чи будівельного або газового пістолета та інших пристроїв пристосованих для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії у зброю, придатну для стрільби, або мисливської (у тому числі гладкоствольної) рушниці – в обріз, або виготовлення вибухових речовин, вибухових пристроїв чи боєприпасів з використанням будь-яких компонентів, які самі по собі не є вибухівкою, але внаслідок цих дій набувають здатності до вибуху, тощо.

Кримінальне правопорушення в цьому випадку вважається закінченим, якщо виготовлений предмет може бути використаний як зброя, боєприпаси, вибухові речовини або вибуховий пристрій незалежно від завершеності тих чи інших частин або оздоблювальних (оброблювальних) робіт.

Під **ремонт**м холодної, вогнепальної зброї, бойових припасів або вибухових пристроїв належить розуміти такі **умисні дії**, внаслідок яких відбувається **відновлення** характерних властивостей зазначених предметів шляхом заміни або реставрації зношених чи не придатних з інших причин частин, механізмів, усунення дефектів, поломок чи пошкоджень, налагодження нормального функціонування різних частин і механізмів, внаслідок якого ці предмети стають придатними до використання за цільовим призначенням.

Під **незаконною передачею** вогнепальної зброї та інших предметів, зазначених в ч. 1 ст. 263 КК України слід розуміти надання їх іншій особі у володіння, для тимчасового зберігання чи використання без передбаченого законом дозволу.

Незаконний збут як холодної так і вогнепальної зброї та інших предметів, зазначених у ч. 1 ст. 263 КК України полягає в умисній передачі їх іншій особі всупереч встановленому порядку шляхом продажу, обміну, дарування, сплати боргу тощо.

Тобто, це діяння тісно пов'язане з таким діянням, як придбання.

Придбання і збут зброї є закінченим з моменту отримання (прийняття) цього предмета особою, яка його придбає. В тих випадках, коли зброя не отримана покупцем або відвергнута, то дії особи, яка намагалася її збути, належить розглядати як **замах на збут зброї**. Проте при неправомірному володінні зброєю, дії особи, яка намагалась її збути належить кваліфікувати за ст. 263 КК України як **закінчене кримінальне правопорушення**, без посилання на ст. 15 КК України тому що ця особа носила і зберігала зброю незаконно.

Винна особа, яка збуває зброю іншим особам з метою сприяння задуманому ними кримінального правопорушення, підлягає відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень - ст. 263 КК України і за співучасть в іншому кримінальному правопорушенні.

Кримінальна відповідальність за ч. 1 ст. 263 КК України настає у випадках, коли буде встановлено незаконне поводження з вказаними предметами, тобто без передбаченого законом дозволу, тобто винний не має ні дійсного, ні уявного права на їх здійснення.

Дозвіл на право носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передачу та збут зброї, бойових припасів, вибухових речовин та вибухових пристроїв видається певними державними органами, передбаченими законом.

Такий дозвіл надається органами МВС, які здійснюють дозвільну систему. Військовослужбовцям, працівникам МВС та співробітникам СБУ дозвіл на носіння вогнепальної зброї видають відповідні начальники.

В п. 2 вищезазначеної постанови Пленуму Верховного Суду, що при вирішенні питання, які є законними діяння, вказані в ст. 263 КК України

належить керуватися «Положенням про дозвільну систему» (затверджену постановою Кабінету Міністрів від 12.10.1992р. № 576 з наступними змінами), «Інструкцією про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів» (затверджена наказом МВС від 21.08.1998р. № 622, зі змінами, внесеними наказом від 13.04.1999р. № 292) та іншими нормативними актами.

Питання про відповідальність за незаконні діяння зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, радіоактивними матеріалами осіб, які ними користуються у зв'язку зі службовою діяльністю, вирішуються з урахуванням нормативних актів (інструкцій, правил, наказів тощо), що регулюють порядок поведінки з цими предметами.

За особливостями конструкції це кримінальне правопорушення з формальним складом.

Суб'єктивна сторона характеризується тільки умисною формою вини і тільки у вигляді прямого умислу.

Мотив і мета можуть бути різними.

Якщо незаконне поведінка з вказаними предметами, пов'язане з метою вчинення за їх допомогою іншого кримінального правопорушення, то має місце **ідеальна сукупність кримінальних правопорушень** і такі дії належить кваліфікувати за ст. 263 КК України та за готування до іншого кримінального правопорушення (**п. 26 вищезазначеної постанови ПВСУ**).

Суб'єкт - фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років.

В ч. 3 ст. 263 КК України передбачено, що не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої. При цьому належить розуміти такі дії особи, коли вона маючи можливість і надалі зберігати будь-який із зазначених предметів, **незалежно від мотивів за власним бажанням передає його відповідному державному органу (п. 28 ППВСУ № 3 від 26.04.2002 р.)**.

Але на практиці в ряді випадків допускаються помилки і особу незаконно притягують до кримінальної відповідальності.

Однак сам факт заяви при затриманні чи обшуку про бажання добровільно здати вогнепальну зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої не може визнаватися підставою для звільнення від відповідальності і повинен ретельно перевірятись та оцінюватись в сукупності з іншими доказами.

Судова практика щодо носіння, зберігання без відповідного дозволу **3** патронів не визнає як кримінальне правопорушення або незаконне носіння, зберігання і викрадення **3** патронів без зброї і без мети продажу особам, які її

мають, не спричинило будь-якої шкоди державним інтересам чи інтересам окремих громадян.

VI. Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки (ст. 270 КК України)

Об'єктивна сторона цього кримінального правопорушення полягає у порушенні встановлених законодавством вимог пожежної безпеки або техногенної безпеки, якщо воно спричинило виникнення пожежі або аварії, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки або техногенної безпеки може бути вчинене як шляхом дії, так і бездіяльності.

Під *встановленими законодавством вимогами пожежної безпеки* або техногенної безпеки слід розуміти положення, які передбачають норми і правила щодо запобігання виникненню пожеж та аварій.

Вимоги пожежної та техногенної безпеки визначають стандарти, паспорти, норми, правила, положення, інструкції.

Відповідальність за ст. 270 КК України настає лише тоді, коли порушення вимог пожежної або техногенної безпеки спричинило виникнення пожежі або аварії, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі.

Пожежа — це неконтрольоване горіння предметів поза спеціальним вогнищем, що створює безпосередню небезпеку для життя людей.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінального правопорушення є наслідки: шкода здоров'ю людей або майнова шкода у великому розмірі.

Шкода здоров'ю людей — заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень одній або більше особам. Відповідно до примітки до ст. 270 КК України майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує н. м. д. г.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення щодо порушення вимог пожежної безпеки — може бути як умисел, так і необережність, а щодо наслідків (шкоди здоров'ю людей або майнової шкоди) — лише необережність.

Суб'єктом кримінального правопорушення може бути будь-яка особа, яка досягла 16-річного віку.

У частині 2 ст. 270 КК України передбачено відповідальність за те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки. Майнова шкода вважається заподіяною в особливо великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу й більше разів перевищує н. м. д. г. (примітка до ст. 270 КК України).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабанін С. В. Кримінальне право : конспект лекцій. Дніпро : ДДУВС, 2019. 253 с.
2. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. 236 с.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право : навчальний посібник / за заг. ред. М.І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
4. Кваліфікація окремих видів злочинів : мультимедійний підручник. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2016. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/vstup/vstup.html>.
5. Новий Кримінальний кодекс. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/>.
6. Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П. Кримінальне право України : конспект лекцій : навчально-методичний посібник для здобувачів денної та заочної форми навчання першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 081 «Право» : в 2 ч. Чернівці : ЧЮІ НУ«ОЮА», 2022. Ч. 1. 182с.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Плутицька К. М., Узунова О. В. Кримінальне право (Особлива частина) : навчальний посібник для підготовки здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра до складання єдиного фахового вступного випробування з використанням організаційно-технологічних процесів здійснення зовнішнього незалежного оцінювання для вступу для здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю «Право». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. 261 с.
2. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 319 с.
3. Сухонос В. В., Сухонос В. В., Білокінь Р. М. Кримінальне право. Особлива частина : підручник. Суми : Видавництво «Університетська книга», 2020. 672 с.

Додаткова:

1. Політова А. С. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки. *Актуальні проблеми захисту національних інтересів України від загроз* : тези наук.-практ. конф.(Київ, 26 червня 2020 року). Київ, 2020. С. 188-190.
2. Папенко А. С. Актуальні проблеми кримінальної відповідальності за згвалтування. *Теоретичні та практичні аспекти розвитку науки та освіти* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22-23 січня 2020 року). Ч. 2. Львів, 2020. с. 52.
3. Плутицька К. М. Економічне домашнє насильство : як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. №4. С. 101-106.
4. Плутицька К. М. Проблеми кваліфікації фізичного домашнього насильства. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. №3. С. 112-117.
5. Плутицька К.М., Узунова О.В. Кримінальне право (Особлива частина): практикум для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. 99 с.
6. Узунова О.В., Плутицька К.М. Кримінальне право (Особлива частина): методичні рекомендації до написання та оформлення курсової роботи для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальності «Право» освітньо-професійної програми «Правознавство». Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2020. 52 с.
7. Сурай А. О. Згвалтування: новели законодавчого закріплення. матеріали ІІІ міжн. молод. наук. юрид. форуму (м. Київ, 14-15 травня 2020 р.). Тернопіль : Вектор, 2020. С. 365-368.

8. Шкаберін А.В. Аналіз окремих проблемних питань кваліфікації крадіжки, що вчиняється неповнолітніми (за матеріалами судової практики). *Знання європейського права*. 2021. №. 1. С. 128-132.

9. Chopin J., Beauregard E. Sexual sadism: Its role in the crime-commission process of sexual homicide of children. *Journal of interpersonal violence*. 2022. № 37. P. 350–374

10. Omelchuk O., Shekhovtsova L., Bodunova O., Lukasevych-Krutnyk I., Yanishevskaya K. and Plutytska K. Criminal-legal and criminological research of illicit trafficking in narcotic drugs and their analogues with the use of computer technologies. *International Journal of Management (IJM)*. 2020. Volume 11, Issue 6. P. 728-738.

Інформаційні джерела:

1. Верховна Рада України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/>

2. Верховний Суд України. URL: <https://supreme.court.gov.ua>

3. Вища рада правосуддя. URL: <https://hcj.gov.ua/>.

4. Газета «Урядовий кур'єр». URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/>

5. Газета «Юридична практика». URL: <https://pravo.ua/>

6. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>

7. Міністерство Юстиції України. URL: www.minjust.gov.ua.

8. Національний банк України. URL: www.bank.gov.ua.

9. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського. URL : <http://www.nbuv.gov.ua/>

10. Національна бібліотека України ім. Ярослава Мудрого URL: <https://nlu.org.ua/>

11. Офіс Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>.

12. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: www.president.gov.ua.

13. Портал МВС України. URL: <https://mvs.gov.ua/>

14. Публічна бібліотека ім. Лесі Українки. URL: <https://lukl.kyiv.ua/>

15. Торгово-промислова палата України. URL: <https://uccr.org.ua/arbitration/the-permanent-court>.

16. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.

17. Юридичний факультет Запорізького національного університету. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/university/departments/law>

Навчальне видання
(українською мовою)

Плутницька Катерина Миколаївна
Панкратова Ксенія Олександрівна

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО (ОСОБЛИВА ЧАСТИНА)
(частина 1)

Курс лекцій
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальності «Право» освітньо-професійної програми
«Право»

Рецензент *І.В. Єна*

Відповідальний за випуск *М. О. Ларкін*

Коректор *К.М. Плутницька*